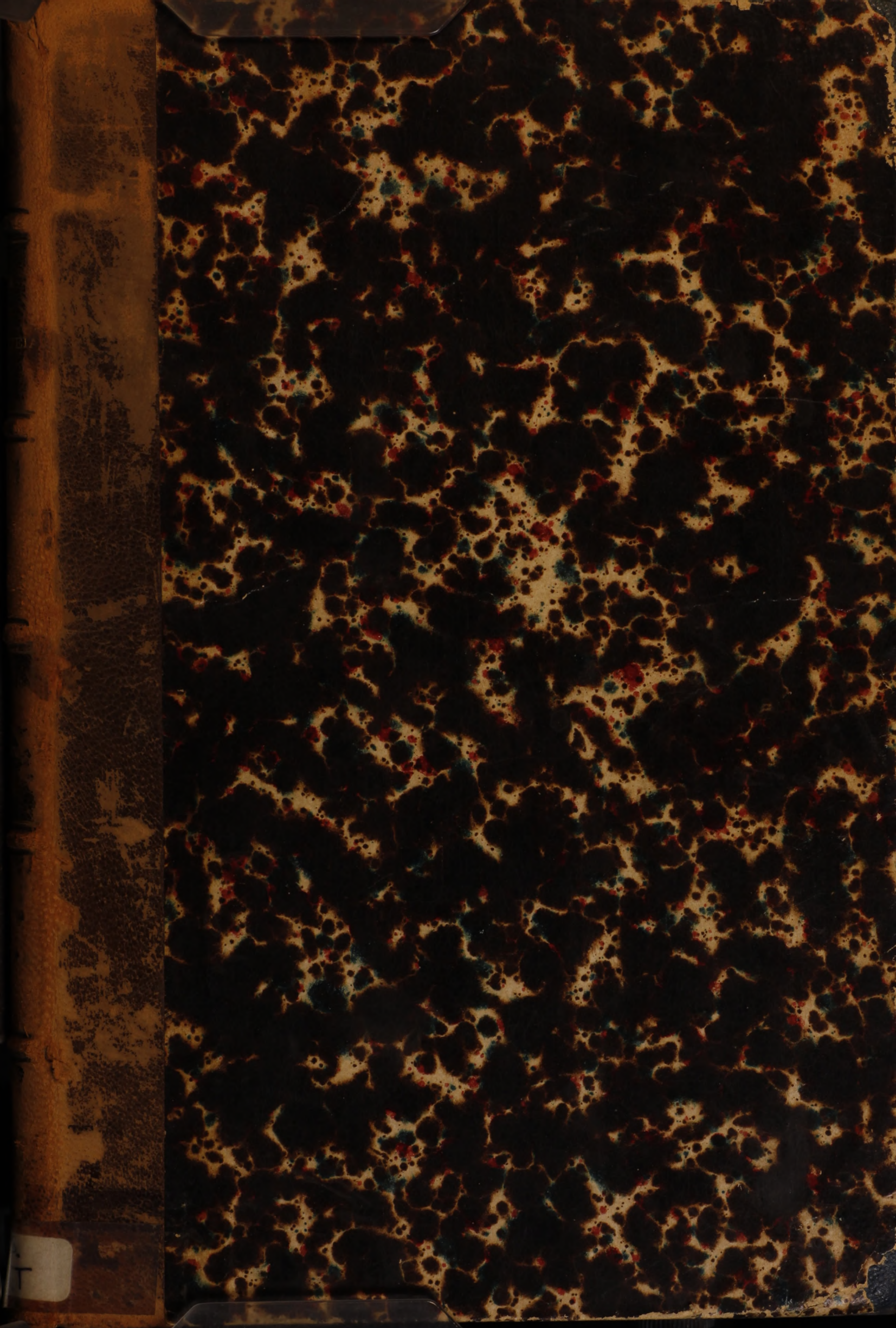
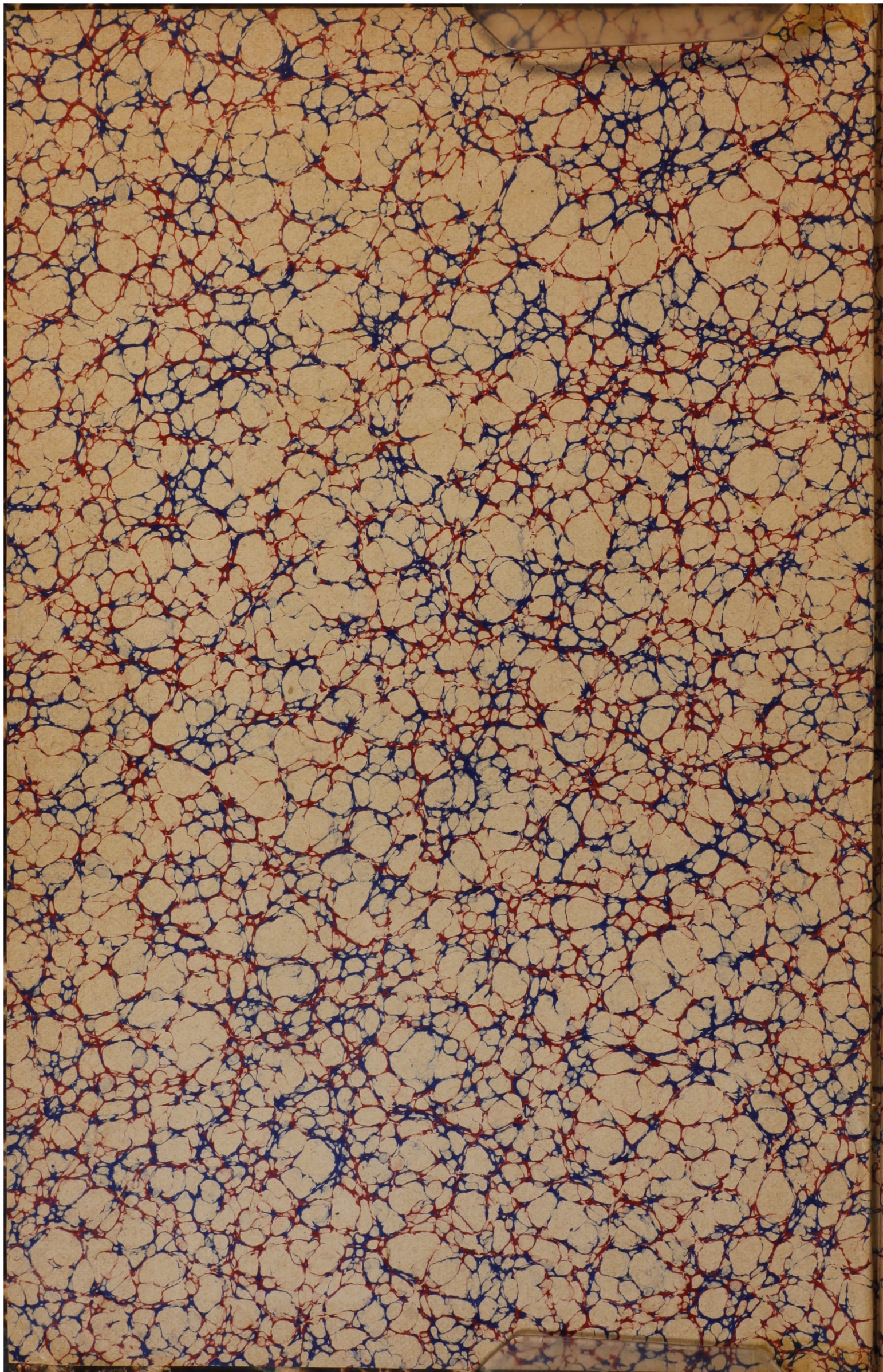

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΗΜΩΝ

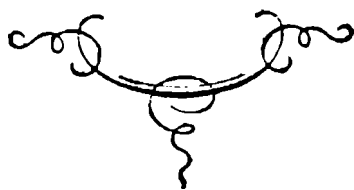
ΑΘΕΪΣΤΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΕΚΔΟΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΛΑΤΑ

Ἀρχιμανδρίτου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ.

(Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βαζρᾶ).

1879

ΛΟΥΚΑΙ ΤΩΙ ΡΑΛΛΗΙ

ΑΝΑΡΙ ΑΓΑΘΩ:

ΤΩ: ΠΟΛΛΑΚΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΛΑΧΩΣ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ
ΕΥΕΡΓΕΤΗΣΑΝΤΙ

ΕΙΣ ΤΕΚΜΗΡΙΟΝ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΒΑΘΥΤΑΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΟΥ

ΤΟ ΠΟΝΗΜΑΤΙΟΝ ΤΟΥΤΟ ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΙΩΣ Σ. ΠΕΖΑΝΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1968

ΜΕΓΑΘΥΜΕ ΑΝΕΡ!

Πᾶσα περιγραφὴ τῶν ὑψηλῶν προτερημάτων, δι' ὧν περικοσμεῖται ἡ σεβασμία ὑμῶν ψυχὴ, θὰ ᾗτο ἐλλιπὴς καὶ τὴν φράσιν ἐπιδεής. Ἀληθὴς εὐσέβεια, ἀπερίγραπτος ἀγαθότης, παραδειγματικὴ εὐγένεια, ἔξοχος φιλοπατρία, εἰσὶν οἱ ἐνδεδεχῶς ἀναπόσπαστοι δορυφόροι πάσης ἐν τῷ βίῳ κινήσεως τοῦ ἀστέρος ὑμῶν. Εὐτυχὴς λογίζομαι, γινόμενος καὶ σήμερον διὰ τῆς ἀφιερώσεως ταύτης κήρυξ καὶ πιστὸς διερμηνεὺς τῶν βαθέων πρὸς ὑμᾶς αἰσθημάτων παντὸς ἀνθρώπου, ὅστις οἶδεν ὑμᾶς καὶ ἐκ τοῦ πλησίον τὸν χαρακτῆρα ὑμῶν ἐμελέτησε.

Δέχθητε λοιπὸν, πολύτιμε ἄνερ, ὡς δεῖγμα ἐξόχου ὑπολήψεως καὶ ἀπείρου πρὸς ὑμᾶς σεβασμοῦ τὸ ἀνάθημα τοῦτο, μικρὸν μὲν, ἀλλὰ μεγάλης ἀγάπης ἀπαύγασμα.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΛΑΤΑΣ

Ἀρχιμανδρίτης.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

ΠΛΗΡΕΙΣ καὶ βεβαρημένας ἔχοντες τὰς ἀκοὰς ἐκ τῶν σοφισμάτων καὶ βλασφημιῶν, αἵτινες ἐν πολλαῖς πρὸς πολλοὺς συνδιαλέξεσι καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ ἡμετέρου κράτους ὑπὸ τὰς ὄψεις ἡμῶν ἐξετυλίχθησαν, ὅχι μόνον οὐδόλως ἀποσυρόμεθα τοῦ ἀγῶνος, τὸν ὅποιον πρὸ πολλοῦ ἀνελάβομεν, ἀλλὰ καὶ ὑποστηρίζομεν μετὰ περισσοτέρου ζήλου κατὰ τοῦ ὁσημέραι ἀναπτυσσομένου ἀντιθρησκευτικοῦ πνεύματος τῆς ἡμετέρας χώρας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀξιώματα, ἅτινα ἀφ' ἐνὸς ἡ πατρίδα ἡμῶν πίστις ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας καὶ ἀφ' ἑτέρου σοφοὶ διδάσκαλοι ἀνεξιτήλως εἰς ἡμᾶς ὡς θεόπνευστα ἐνέπνευσαν. Ἡ καθ' ἡμᾶς ὀρθόδοξος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, προαγαγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὸν ἅγιον βαθμὸν τῆς Ἱερωσύνης καὶ δοῦσα ἡμῖν κατὰ τὸ εἰωθὸς τὸν ἄρτον εἰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ προχειρίσει, ταῦτα ἡμῖν ἀνεφώνει· «Λάβε τὴν παρακαταθήκην ταύτην, καὶ φύλαξον αὐτήν, ἕως τῆς παρόουσας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτε παρ' αὐτοῦ μέλλεις ἀπαιτεῖσθαι αὐτήν». Ἀχμαίαν δὲ κατὰ τὸ ἐνὸν τηρήσαντες μέχρι τοῦδε τῆς

Ε. Α. 1910

θέλησιν, ὥς γε εἰκάζομεν, ὥς πρὸς τὴν ἱεράν παρακαταθήκην, θέλομεν ἐπίσης κρατήσῃ αὐτήν, ὅση ἡμῖν δύναμις, ἀκερδαίαν καὶ μέχρι τοῦ τάφου μετὰ τῆς αὐτῆς ἀναλλοιώτου βουλήσεως· καὶ τοῖς μὲν εὐπειθέσι καὶ πιστοῖς θέλομεν ἐκφωνήσῃ μαθήματα σωτηρίας καὶ λόγους κατηχήσεως, τοῖς δὲ ἐπιμένουσιν ἀπίστοις καὶ ἀπειθέσι μαθήματα σωφρονισμοῦ καὶ λόγους ἐπιπλήξεως. Ὡς δεῖγμα δὲ ὀφειλομένου καθήκοντος ἀπέναντι τῆς πίστεως ἡμῶν εἰς τὴν ἱεράν παρακαταθήκην, ἀπέναντι τῆς ὑψηλῆς λειτουργίας, ἣν ἀνεδέχθημεν, παρέχομεν σήμερον τοῖς τε μετὰ ζήλου ἀκροασαμένοις τοῦ λόγου ἡμῶν καὶ πᾶσιν ἐν γένει τοῖς Ἑλλησι, τοῖς βεβαπτισμένοις εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἀνάγνωσμα τοῦτο, λόγους ἀνδρῶν πολλῶ ἀνωτέρων ἡμῶν, ὧν καὶ συνιστῶμεν τοῖς πᾶσιν ἐμβριθῇ καὶ πλέον ἢ ἅπαξ ἀνάγνωσιν.

ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΝ.

Ἀναμιμνησκόμεθα καὶ πάλιν, καὶ δὲν θέλει τις βεβαίως διὰ τοῦτο ἐκπλαγῇ, ὥς τινες παραδόξως ποτὲ ἐξεπλάγησαν, ἀναμιμνησκόμεθα τῶν μεγάλων πνευμάτων τῆς ἀρχαιότητος, τῶν κλασικῶν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους δημοσίᾳ ἐκάστοτε ἀνεπτύξαμεν καὶ πρὸς ὀνειδισμόν πάσης ψυχρᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καρδίας ὑπεστηρίξαμεν, διότι γινώσκομεν καὶ ὁμολογοῦμεν μετὰ τῶν μεγάλων Χριστιανῶν φιλοσόφων, Ἰουστίνου καὶ λοιπῶν, ὅτι ὁ Θεὸς διετήρησεν ἐν αὐτοῖς λόγον φυσι-

κὸν καὶ φῶτα μεγάλα. «Τὸν Χριστὸν, λέγει Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα οὐ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε· καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης Ἡράκλειτος κλπ. . . . Ὅσα γὰρ καλῶς ἀεὶ ἐφθέγγαντο καὶ εὖρον οἱ φιλοσοφῆσαντες καὶ νομοθετήσαντες, κατὰ λόγον μέρος εὐρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς· ἐπεὶ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλάκις εἶπον . . . ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγγετο . . . ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ . . . οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ πάντα· ἕτερον γὰρ ἐστὶ σπέρμα τινὸς καὶ μίμημα κατὰ δύναμιν δοθὲν καὶ ἕτερον αὐτὸ, οὗ κατὰ χάριν τὴν ἀπ'ἐκείνου ἡ μετουσία καὶ μίμησις γίνεται . . . ὅθεν παρὰ πᾶσι σπέρματα ἀληθείας δοκεῖ εἶναι· ἐλέγχονται δὲ μὴ ἀκριβῶς νοήσαντες, ὅταν ἐναντία αὐτοῖς ἑαυτοῖς λέγωσιν». Ἀπολογ. Α'. καὶ Β'. Ἀγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος.

Στρέφομεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς μετὰ τῶν σοφῶν ἀγίων τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, στρέφομεν καὶ πάλιν τὰ βλέμματα πρὸς τοὺς σοφοὺς ἐκείνους ὅπως ἐπανίδωμέν τινας τῶν ὄντως μεγάλων ἀνδρῶν, τῶν ἀρχαίων φίλων τῆς νεότητος ἡμῶν, τῶν ἐνδόξων μαρτύρων τῆς πίστεως τῶν λαῶν καὶ τῆς ὑψηλῆς σοφίας τῶν χρόνων τῆς ἀρχαιότητος. Ἀνεδιφή-

σαμεν καὶ ἐκρίναμεν κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν τὰς πα-
ραδόσεις τῶν ἀρχαίων, εἴτε ἐν τοῖς ποιηταῖς, εἴτε
ἐν τοῖς φιλοσόφοις αὐτῶν, καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι κατε-
λήφθημεν ἐκάστοτε ὑπὸ θαυμασμοῦ, ἀλλ' ὁμολογοῦ-
μεν ἐπίσης ὅτι κατελήφθημεν καὶ ὑπὸ ἀλγεινῆς ἀθυ-
μίας, ῥίπτοντες βλέμμα εἰς τὰς κοινότητας τῶν πόλεων
καὶ αὐτῶν προσέτι τῶν χωρίων τῆς ἡμετέρας πατρί-
δος. Καὶ ὄντως· ἐν ᾧ βλέπομεν ἀφ' ἐνὸς παρὰ τοῖς ἀν-
θρώποις ἐκείνοις, τοῖς ὑπὸ λόγου πεπρoικισμένοις, τὴν
ὑψηλὴν ἐκείνην θρησκευτικὴν γλῶσσαν, τὴν τσοῦτον
εὐγενῶς ἀνυψοῦσαν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸν Θεόν, βλέπο-
μεν ἀφ' ἐτέρου καὶ παρὰ πολλοῖς ἐξ ἐκείνων, διατει-
νομένοις μάλιστα καὶ κρείττονας εἶναι πολλῶν ἐπὶ
ἀναπτύξει καὶ θέσει κοινωνικῇ, τὰς ἄνευ συστήματος
καὶ σκοποῦ θλιβεράς καὶ σκοτεινάς ἐκείνας ἀρνήσεις,
τὰς ταπεινούσας τὴν διάνοιαν καὶ ψυχραίνούσας τὴν
καρδίαν.

Ἐπιτραπήτω λοιπὸν εἰς ἡμᾶς ὅπως ἀνακουφίσωμεν
ἐπ' ὀλίγον τὴν θλίψιν ἡμῶν καὶ ἀναγεννήσωμεν, εἰ δυ-
νατὸν, ἐνδόμυχόν τινα αἰδῶ ἐν ταῖς ψυχαῖς ταῖς κα-
πως συγκινουμέναις ὑπὸ τῆς συγχρόνου ἀσεβείας, νὰ
θέσωμεν ἐνταῦθα κατ' ἀντιπαράθεσιν τῶν ταπεινῶν σο-
φισμάτων καὶ πενιχρῶν βλασφημιῶν, τὰς ὁποίας ἐκά-
στοτε ἀκούομεν, τὴν ὑψηλὴν καὶ ὑπερήφανον γλῶσσαν
τῆς ἀρχαίας εὐθυκρισίας.

Ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν κορυφαίων ζητημάτων, Θεός,
Πρόνοια, Θεία δικαιοσύνη, ὁ Δημιουργὸς
οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀλλ' ἐπὶ ἐκάστου τούτων
διὰ προδήλων σημείων ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν ἐναργῶς ἐν
τῷ κόσμῳ, ὡς διασαλπίζει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, δὲν

ἐπέτρεψεν ὅπως αἱ μεγάλαι αὖται ἀλήθειαι ἀπολεσθῶσι. Ἡ ἀρχαιότης, οἱ σοφοί, καὶ αὐτοὶ οἱ λαοὶ πάντοτε ἀχωρίστως ἀνεκήρυξαν τὰς ἀληθείας ταύτας, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ὅ,τι ἀρχαῖός τις φιλόσοφος, ὁ Κικέρων, θαυμασίως ἐκάλει Αἰωνίαν φιλοσοφίαν καὶ

ὅ,τι σύγχρονος ἡμῖν φιλόσοφος καλεῖ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν κοινὴν κληρονομίαν τοῦ ἀνθρώπου γενέσθους. Οἱ ἀπορρίπτοντες τὰς ἀληθείας ταύτας, οὐ μόνον πίπτουσιν ὡς ἄσοφοι ὑπὸ τοὺς φιλοσόφους τῶν ἀρχαίων αἰώνων, ἀλλὰ καὶ ἀπομακρύνονται παρὰ σάγγας πολλοὺς πέρα καὶ αὐτῆς τῆς ταπεινῆς εἰδωλολατρείας· καὶ ὄντως, διότι θραύουσι δι' ἑνὸς καὶ μόνου λακτίσματος πάντα σύνδεσμον καὶ πᾶσαν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ὅλας τὰς παραδόσεις τῆς ἀνθρωπότητος.

Βεβαίως θλιβόμεθα γράφοντες ταῦτα, καὶ θλιβόμεθα μετὰ πολλῶν συγχρόνων καὶ προαπελθόντων· ἡ θλίψις ἡμῶν ἀπὸ χιλιάδων ἤδη ἐτῶν χρονολογεῖται· ὑπὲρ τὰ 2000 ἔτη παρῆλθον ὅτε ὁ Πλάτων γηράσκων καὶ αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ὑπὸ ὁμοίας θλίψεως κατειλημμένον, πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀθείας ἔγραφε ταύτας τὰς λέξεις :

« Πῶς νὰ μὴ ὀργίζεται τις ⁽¹⁾ ἡναγκασμένος νὰ ἀποδεικνύῃ τὸν Θεόν ; δοκιμάζομεν ἄχοντες καὶ ἡμεῖς δι' ἐκείνους, εἴτινες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς πρὸς τοῦτο, οὐκ οἶδαμεν ποῖον αἶσθημα ψυχικῆς ταραχῆς· φέρε ὅμως κατασιγήσωμεν τὴν συγκίνησιν ἡμῶν καὶ ἀποτεινόμενοι

(1) Παραφράζομεν τὰ κείμενα, ὅπως γίνονται καταληπτὰ τοῖς πολλοῖς.

εἷς τινὰ τῶν δυστυχῶν τούτων, εἵπωμεν αὐτῷ μετὰ γλυκύτητος καὶ οἴκτου.

«ὦ τέκνον, νέος εἶ, ὁ χρόνος ἐν τῷ ταχεῖ αὐτοῦ ῥεύματι ὁδηγήσει σε εἰς ἑτέρας δοξασίας ὅλως ἀντικειμένας ταῖς σημεριναῖς σου σχέψεσι. Διαβεβαιουμέν σε ὅτι οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν ἐπρέσβευον τὴν ἀθειάν, ἐτήρησε μέχρι τῆς τελευταίας ἡλικίας τὴν ὀλεθρίαν ταύτην πλάνην· Βλέπομεν τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους ἐν δυστυχίᾳ καὶ εὐτυχίᾳ κλίνοντας γόνυ καὶ λατρεύοντας τὴν θεότητα, χωρὶς ποτε οὐδεὶς λαὸς νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ αἰώνιον τοῦτο δόγμα.»

Ὁ Πλάτων ἐπρόσθετε μετὰ τινος τόνου ἀξίου τῆς μεγάλης αὐτοῦ ψυχῆς καὶ μεγαλοφυΐας·

«Ἐὰν ἤθελον νὰ ἐπαναφέρω εἰς τὴν ἀλήθειαν τὸν πιστεύοντα εἰς τοὺς θεοὺς, ἀλλ'ὥς εἰς θεοὺς τυφλοὺς καὶ ἀδιαφόρους εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, τέκνον μου, θὰ ἔλεγον αὐτῷ, οὔτε σὺ, οὔτε οὐδεὶς ποτε θέλει δυνηθῇ νὰ καυχηθῇ ὅτι διαφεύγει τὴν θείαν δικαιοσύνην, ἥτις τοὺς πάντας ἐπιτηρεῖ. Ὁ ὕφιστος νομοθέτης ἐποίησεν αὐτὴν ὡς τὸν σεβαστότερον καὶ τὸν ἱερώτερον ἐκ τῶν νόμων τοὺς ὁποίους πανσόφως ἐδημιούργησε. Μάτην θὰ ἠδύνασο νὰ κρύψῃς τὴν μικρότητά σου ἐν τοῖς βάθεσι τῆς γῆς, μάτην ἐπὶ ταχειῶν πτερύγων θὰ ἔφευγες εἰς τοὺς οὐρανοὺς· πάντοτε ἡ θεία δικαιοσύνη θέλει σὲ καταλάβει εἴτε ἐν τούτῳ εἴτε ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ. ὦ ἀσυλλόγιστε νέε, ἀγνοῶν τὸν πολύτιμον ὅρον τοῦ βίου, ἀγνοεῖς τὸν βίον αὐτόν. Εἶθε τέκνον μου, νὰ ἠδυνάμην νὰ πείσω τὴν καρδίαν σου περὶ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἀληθειῶν. Περὶ τῆς

ὁ π ἄ ρ ξ ε ω ς τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς θείας δικαιοσύνης».

Μετὰ τὴν φωνὴν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας παράσχωμεν φιλήκοον οὖς καὶ τῇ φωνῇ τῆς ῥωμαϊκῆς σοφίας. Δὲν θέλομεν εὖρει βεβαίως ἐν αὐτῇ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν τόνον τοῦ Πλάτωνος, θέλομεν ὁμῶς συναντήσῃ καὶ ἐκτιμήσῃ μεγάλως τὴν καθαρὰν ἐπίσης καὶ σταθερὰν εὐθυκρισίαν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς μεγαλοφυΐας τῆς Ῥώμης. Ἡ πρόνοια διοικεῖ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἔλεγεν ὁ Κικέρων, καὶ ὅλον τὸν κόσμον ἐν γένει καὶ ἕκαστον κτίσμα ἰδίᾳ.

«Πᾶς ἄνθρωπος πρέπει νὰ ᾔνῃ πεπεισμένος περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης, ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε ὁ ὑπέρτατος κύριος πάντων τῶν πραγμάτων, ὅτι βλέπει ἐν τῷ βάθει τῶν καρδιῶν, ὅτι καταλογίζεται εἰς ἕκαστον τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ὅτι διακρίνει τοὺς δικαίους καὶ τοὺς ἀσεβεῖς».

«Ἐὰν ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν τοῦτον ἀπώλετο, ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἤθελεν ἀπολεσθῇ ὁλόκληρος».

Οὕτως ἐλάλει ὁ κορυφαῖος τῶν Ῥωμαίων φιλοσόφων καὶ ῥητόρων Ὁ δὲ βαθύφρων Σενέκας διὰ τῆς ψυχότερποῦς αὐτοῦ γλώσσης κοσμεῖ τὴν φιλοσοφικὴν ἀρμονίαν.

«Τὸ πρῶτον, λέγει, καθῆχον τοῦ ἀνθρώπου εἶνε νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν· τὸ δεύτερον νὰ πιστεύῃ ὅτι ὁ Θεὸς διοικεῖ τὸν κόσμον, ὅτι ἡ πρόνοια αὐτοῦ ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ φροντίζει περὶ πάντων ἐν γένει τῶν κτισμάτων».

Ἀλλαχοῦ δὲ εἰσερχόμενος εἰς τὸ βάθος καὶ εἰς αὐτὰ

τὰ ἔγκατα τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος τῆς προνοίας, ἐν τῷ ζητήματι τοῦ κακοῦ καὶ τῷ μυστηρίῳ τῶν ἐπὶ γῆς παθημάτων, — μυστηρίῳ δι' οἵανδῆποτε διδασκαλίαν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο διὰ τοὺς ἀπιστοῦντας ἢ διὰ τοὺς πιστεύοντας — ὁ Σενέκας ἀνέρχεται εἰς τὸ ὕψος τῆς κατανοήσεως τοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἣτις ἔχει νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὰ πικρὰ παθήματα, πρὸς τὰ μεγάλα δεινὰ καὶ ἀλλεπάλληλα δυστυχήματα τοῦ βίου, ὅταν πρὸ πάντων ὁ ἄνθρωπος γενναίως καὶ εὐθαρσῶς ἀναλαμβάνει τὸν κατὰ τούτων ἀγῶνα.

« Ἴδετε, λέγει, τὸν μέγαν ἄνδρα παλαίοντα πρὸς τὴν δυστυχίαν ! οἱ δύο οὗτοι ἀνταγωνιστὰι καθίστανται ἄξιοι νὰ προσελκύσωσι καὶ ν' ἀπασχολήσωσι τὰ βλέμματα τοῦ Θεοῦ ».

Ἴδεν ἡ γλῶσσα τῆς ἀρχαίας σοφίας, ἰδοὺ τὰ ἀξιώματα τῆς ἀρχαιότητος φιλοσοφούσης, εἰκονιζόμενα πιστῶς ἐν τοῖς προσώποις τῶν ἐπισημοτέρων αὐτῆς ἀντιπροσώπων.

Ἦδυνάμεθα ἔτι νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἀναλύσωμεν μεταξὺ μὲν τῶν ἐξόχων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος τὸν Ἡρόδοτον, μεταξὺ δὲ τῶν ἠθικολόγων, τὸν Ἐπίκτητον, καὶ πρὸ πάντων τὸν Πλούταρχον. Γνωστὰ βεβαίως εἰσὶ τὰ δύο αὐτοῦ συγγράμματα περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων, καὶ πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν, ἐκεῖ δύναται τις νὰ εὔρῃ εἰς πλεῖστα μέρη μέχρι τίνος βαθμοῦ αἱ τρεῖς αὗται κορυφαῖαι ἀλήθειαι, ὁ Θεὸς, ἡ Πρόνοια αὐτοῦ, ἡ δικαιοσύνη

αὐτοῦ, ὑπῆρχον ἐν τῷ βάθει τῆς πίστεως τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐὰν δὲ νῦν ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἀληθειῶν, ὁ Θεὸς, ἡ Πρόνοια, ἡ θεία δικαιοσύνη, ἀτενίσωμεν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεγάλους ποιητάς, οἵτινες ταῦτοχρόνως ἦσαν καὶ φιλόσοφοι καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἄσματα, ἡ ἡχὴ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, μεταβιβάζουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτοῖς τρόπον τὴν ἀνέκαθεν πίστιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀνευρίσκομεν ἐν αὐτοῖς ἀληθείας ἥττον ἐναργεῖς ὑπὸ μύθους περικεκαλυμμένας, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον μεθ' ὅλας τὰς πλάνας καὶ τὰ ποιητικὰ καλύμματα ἐκπεμπούσας ἐκ τῆς καρδίας τοῦ κάλυκος τῶν μύθων τὰς ἀκτίνας τοῦ φωτὸς τῆς καθαρᾶς ἀληθείας. Διότι διὰ τὸν σπουδαῖον ἄνδρα, τὸν γινώσκοντα νὰ ἐμβαθύνῃ ἐμβριθῶς ἐν τοῖς πράγμασι, τὰ ἐπικά ἄσματα, τὰ λυρικά καὶ τὰ τραγικά τῆς ἀρχαιότητος οὐδὲν ἄλλο μαρτυροῦσιν, ἢ πάντα τὰ ἱερὰ τῆς σοφίας δόγματα, τὰ ὅποια σήμερον καὶ ἡμεῖς ὡς βάσιν τῶν θρησκευτικῶν ἡμῶν πεποιθήσεων ἀποδεχόμεθα καὶ πιστεύομεν.

Ὁ Ὅμηρος, ὅστις κατεῖχε πᾶσαν τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς του καὶ συνήθροισε πάσας τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων χρόνων, τίνι τρόπῳ ἄρχεται τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ποιήματος; Διὰ τοῦ δόγματος τῆς προνοίας καὶ τῆς θείας δικαιοσύνης. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἐξύβρισεν ἕνα θεόν· τί δὲ πράττει ὁ θεὸς ἐκεῖνος; «ὁ θεὸς ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ βασιλέως, λέγει ὁ ποιητής, ἀποστέλλει λοιμὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων «ὀλέκοντο δὲ λαοί»». Ὑπὸ τὸ πλάσμα δὲ τοῦτο τί ἄλλο πραγματικῶς εἰκο-

νίζεται ἢ ἡ πίστις εἰς τὴν θεῖαν δικαιοσύνην; Τίς ἤθελεν ἶδει τὸν ποιητὴν, ὡς καὶ τὸν συγγραφέα τῆς πραγματείας περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρομένων, γράφοντας μετὰ τοιούτου πάθους, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἐρριζομένη εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας αὐτῶν ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ιδέας, ὅ ἐστιν ἡ πίστις εἰς τὴν θεῖαν δικαιοσύνην;

Αἱ παραδόσεις αὗται τῆς ἀρχαίας ἐποποιΐας εἰσὶν ἐμβριθεῖς διδασκαλίαι, κεκρυμμένοι ἐν τοῖς λυρικοῖς καὶ τραγικοῖς πειήμασι τῆς Ἑλλάδος. Ὁ θρησκευτικὸς Πίνδαρος λίαν εὐκρινῶς ἐκθέτει ταύτας παντοῦ.

Οὕτω, λαλῶν περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Λαβδάκου: «Ὁ φόνος τοῦ πατρὸς αὐτῶν, λέγει, φέρει πάντας εἰς τὴν ἐξ ἀλληλοκτονίας ἀπώλειαν, ἀφοῦ ὁ ὀλέθριος υἱὸς τοῦ Λαῖου ἀπήντησε καὶ ἐφόνευσεν αὐτόν. Ἡ ταχεῖα Ἑριννὺς εἶδε καὶ ἐξεδικήθη τὸ στυγερὸν ἔγκλημα».

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ μεγαλοφυΐα, ἡ σύγχρονος τοῦ Πινδάρου καὶ τοσοῦτον ὁμοία πρὸς αὐτόν, ὁ Αἰσχύλος, τὰς αὐτὰς δοξασίας, ἡλλοιωμένας καὶ ἁπλῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας πλάνης περὶ τῆς Εἰμαρμένης, ἔχει ὡς βάσιν τῆς αὐστηρᾶς καὶ συγκινούσης τραγωδίας αὐτοῦ.

«Ὅποιοι θρησκευτικοὶ τόνοι δὲν πληροῦσι τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου!» Ἀνακράζει εἰς τῶν νεωτέρων σοφῶν. Εἰς ἐπίσκοπος τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἐφοβεῖτο νὰ παραθέσῃ τοὺς στίχους τοῦ μεγάλου ἐκείνου τραγικοῦ ποιητοῦ πρὸς τοὺς ἄνδρας τῆς αὐτοῦ ἐποχῆς· δυνάμεθα ὅθεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐν τῷ αἰῶνι ἡμῶν καὶ νὰ καλύψωμεν διὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης φωνῆς τὸν πάταγον τῆς ἀσεβείας,

δοτις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπειλεῖ καὶ τὸν ἐλληνι-
κὸν ὀρίζοντα.

Ἐν τῇ ὥραίᾳ αὐτοῦ τραγωδία, οἱ Πέρσαι, ἀνα-
φέρων ὁ Αἰσχύλος τὰς ἱεροσυλίας τῶν ἐπιδρομέων ἐκεί-
νων τῆς Ἑλλάδος, ἀνέκραξε: «δὲν ἐφοβήθησαν ἐν τῇ
Ἑλλάδι, καθ' ἧς ἐπέδραμον, νὰ γυμνώσωσι τοὺς θεοὺς,
δὲν ἐδειλίασαν νὰ πυρπολήτωσι τοὺς ὡραίους ναοὺς.
Ἦδη τὰ ἐγκλήματα ταῦτα ἔλαβον τὴν ἀντιμισθίαν αὐ-
τῶν· ἀλλὰ δὲν ἐτελείωσεν ἕως ἐδῶ. Ἀφήτατε νὰ βλα-
στήσῃ ἡ ἀσεβὴς προπέτεια· τὸ μέλλον νὰ ἀναφυῇ εἶνε
ὁ στάχυς τοῦ ἐγκλήματος· θέλουσι θερίσει θερισμὸν
θλίψεως!»

Ἐν ἐτέρᾳ τραγωδίᾳ·

«Βλέπεις τὴν δικαιοσύνην βωδὴν, ἀθεώρητον διαρ-
κοῦντος τοῦ ὕπνου, τῆς ὁδοιπορίας, τῆς διαμονῆς.
Ἀλλ' αὕτη ἀκολουθεῖ τὸν ἔνοχον μεταβαίνουσα παρ'
αὐτῷ, ἐνίοτε δὲ ὀπισθεν αὐτοῦ, ἄνευ διακοπῆς. Ὅ, τι
πράξεις, σκέφθητι ὅτι οἱ θεοὶ βλέπουσι τοῦτο».

Καὶ ἐὰν ἡ ἐκδικήτρια δικαιοσύνη ἀφήσῃ ἐπὶ μίαν
στιγμὴν τὸν ὕπνον εἰς τὸν ἔνοχον, ἀκούσατε ἅμα ἐξε-
γερθέντα πῶς καταδιώκει αὐτόν.

«Ἐγέρθητι· ἐξύπνησον! ἐξύπνησον!

Ἄ! Τὸ ζῶον ἔφυγε τὴν παγίδα! ἀλλὰ θέλω τὸ συλ-
λάσθαι! καὶ ἂν ὑπὸ τὴν γῆν ὁ ἔνοχος διαφύγῃ καὶ τότε
δὲν θὰ ᾔνε ἐλεύθερος. Πατροκτόνε, ἐκεῖ ἐκδικητικὴ
τιμωρία θέλει πέσει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου!»

Τὰς αὐτὰς ἀνευρίσκομεν δοξασίας ἐν πᾶσι τοῖς δρά-
μασι τοῦ Σοφοκλέους. Θεωρήσατε τὴν θαυμασίαν σκηνὴν,
δι' ἧς ὁ μέγας ποιητὴς ἀνάγει τὴν τραγωδίαν τοῦ Οἰ-
δίποδους ὁ τύραννος. Αἱ Θῆβαι πλήττονται ὑπὸ

μάστιγος· ποῦ εἰσὶν οἱ κάτοικοι τῶν Θηβῶν; γονυ-
πετεῖς ἐπὶ τῶν βαθμίδων τοῦ ναοῦ, ἐνώπιον τοῦ με-
γάρου τοῦ βασιλέως, μετὰ κλάδων εἰς τὰς χεῖρας καὶ
ἱκετευτικῶν στεφάνων ἐπὶ τῆς αὐτῶν κεφαλῆς. Καὶ
τί ἅπαντ' ἂν τὸ ἐρωτηθὲν μαντεῖον; ὅτι μέγα ἔγκλημα
ἐμόλυνε τὴν γῆν ἐκείνην καὶ ὅτι ἡ μάστιξ ἡ ἐρημοῦσα
αὐτὴν εἶνε τοῦ ἐγκλήματος ἡ τιμωρία.

Κρέων· Τὸ μαντεῖον διατάσσει ἡμᾶς σαφῶς νὰ κα-
θαρίσωμεν τὴν χώραν ταύτην, μολυνθεῖσαν δι' ἐγκλή-
ματος, τὸ ὁποῖον τρέφει ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς καὶ νὰ
μὴ ἀφήσωμεν τὸ ἔγκλημα τοῦτο ἀτιμώρητον.

Οἰδίπους· «Τί ἔγκλημα διεπράχθη;»

Κρέων· Τὸ χυθὲν αἷμα προξενεῖ τὰ δυστυχήματα
τῆς πόλεως ταύτης.»

Ὁ αὐτὸς ποιητὴς ἀνεπαρίστα τὰς αὐτὰς δοξασίας
ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ. Ὁ χορὸς ψάλλει·

«Εὐτυχεῖς ἐκεῖνοι, οἵτινες οὐδέποτε ἠσθάνθησαν τὴν
δυστυχίαν! διότι, ὅταν ἡ χεὶρ τῶν θεῶν πλήξῃ μίαν
οἰκογένειαν, τὰ κακὰ διαδέχονται ἄλληλα ἀδιακόπως.»

Τὸ ἕτερον μέρος τοῦ χοροῦ ἅπαντ' ἐν τῇ ἀντι-
στροφῇ·

«Οὕτως ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τῶν Λαβδακιδῶν ἐπὶ τῶν
ἀρχαίων δυστυχημάτων ἐκείνων, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι
πλέον, βλέπω ἐπισωρευόμενα νέα δυστυχήματα· διαιω-
νίζονται ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ὑπὸ τὴν χεῖρα
τοῦ Θεοῦ, ὅστις πλήττει αὐτοὺς, οὐδεμίαν ποτὲ εὐρί-
σχουσιν ἀνάπαυλαν.» Καὶ ἡ Ἀντιγόνη ἀνακράζει·
«Ἐξήγειρας δι' ἐμὲ τὰς σκληροτέρας ἀναμνήσεις, τὸ
δυστύχημα ἐνὸς πατρὸς ἐπὶ τρεῖς γενεάς».

Ὡς ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς, οὕτω καὶ ὁ Εὐρυ-

πίδης, ὁ φιλόσοφος ποιητής, δίδει τοὺς αὐτοὺς τόνους εἰς τὰς αὐτὰς δοξασίας τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ ποιήσεως· τοιουτοτρόπως ἐν τῷ Ὁρέστη αὐτοῦ δεικνύει τοὺς Πελοπίδας, θύματα τῶν ἐγκλημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν.

«Ἐντεῦθεν, ἀνακράζει ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀργούς, προέρχεται ἡ ἀξιοθρήνητος κατάρρα ἡ ἐπὶ τοῦ οἴκου ἡμῶν ῥιφθεῖσα».

Εἰς τοὺς τόνους τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως ἀπάντῳσι τὰ ἄσματα τῆς λατινίδος μούσης ὡς πρὸς τὸ δόγμα τῆς Προνοίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ δόγμα τῆς προσευχῆς εὐρηται πανταχοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ὁ Οράτιος ζητεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ κράτους.

«Εἶθε ἡ εὐφορος γῆ νὰ στεφθῇ διὰ στάχυων· εἶθε βροχαὶ σωτήριαι καὶ καθαρὸς ἀῆρ νὰ γονιμοποιήσωσι τὰ ἐν τοῖς στέρνοις αὐτῆς σπέρματα!

«ὦ θεοὶ, δότε εἰς τὴν νσότητα σεμνὰ ἦθη, εἰς τὸ γῆρας ἡσυχους ἡμέρας καὶ εἰς τὴν Ῥώμην τὸ κράτος, τὴν εὐφορίαν καὶ τὴν δόξαν».

Ἡ πίστις αὕτη εἰς τὴν πρόνοιαν καὶ εἰς τὴν θείαν δικαιοσύνην δὲν ἦτο, ὡς εἵπομεν, ἀμιγῆς καὶ πάσης πλάνης ἐν τῇ ἀρχαιότητι· ἡ εἰδωλολατρεία ἡλλοίωσε κατὰ πολὺ ταύτην· ἀλλ' ἐὰν ὑπὸ τὰς πλάνας ταύτας δυνηθῇ τις νὰ διακρίνη τὸ θεμελιῶδες δόγμα, ὡς ἔπραξαν τοῦτο οἱ πατέρες τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, τίς δὲν βλέπει ὅτι οἱ ποιηταὶ τῆς ἀρχαιότητος μαρτυροῦσι περὶ τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἐν αἷς ἐγεννήθημεν καὶ ἃς λατρεύομεν σήμερον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ; Ὁ βουλόμενος ἀναγνώτω τὸν Εὐσέβιον, τὸν τοσοῦτον

σαφῶς ἀναλύσαντα τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων ἐν τῷ ὥραίῳ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τῆς Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς.

Καὶ ὧντως ἡ φιλοσοφία τῶν ποιητῶν, ἐὰν ἀφαιρέσῃ τις αὐτὴν τὸ μυθολογικὸν ἐπικάλυμμα, ἐὰν προβῇ μέχρι τοῦ κεκρυμμένου δόγματος ὑπὸ τὰ πλάσματα καὶ τὰς ποιητικὰς πλάνας, συμφωνεῖ πρὸς τὰς μεγάλας τῶν σοφῶν δοξασίας· πάντες δὲ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι συμφωνοῦσι πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν αὐτὸν ὅπως ἀνακηρύξωσι τὰ τρία ταῦτα θεμελιώδη δόγματα, τὰ ὁποῖα ἐν ἀποτελοῦσι : ὁ Θεὸς, ἡ Πρόνοια αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι καὶ ἡ Δικαιοσύνη αὐτοῦ.

Ἰδοὺ ἡ αἰωνία αὕτη φιλοσοφία, ἡ ἄφθιτος αὕτη κληρονομία τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ὁποίαν οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ ἄθεοι ἐπεχείρησαν νὰ καταστρέψωσι.

Ὁ Χριστιανισμὸς, διαφωτίζων καὶ καθαίρων τὰ μεγάλα ταῦτα δόγματα, ἐνερρίζωσεν αὐτὰ βαθύτερον ἔτι ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πᾶν ὅ,τι ἀνεμίγνυτο ἐν αὐτοῖς ξένον ἐν τῇ σκοτεινῇ πίστει τῶν ἀρχαίων λαῶν, ἐξηφανίσθη καὶ ἀνέλαμψεν ἐκ τοῦ φωτός ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ἐκεῖ, ἐνθα ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ εὐσπλαγχνία αὐτοῦ, κατὰ τὴν ὑψηλὴν ἔκφρασιν τῶν ἱερῶν βιβλίων, συνηντήθησαν καὶ περιεπτύξαντο ἀλλήλας.

Ὁ Σταυρὸς, ἐφ' οὗ ἀπέθανε προσαρμσθεὶς ὁ ὕψιστος τῶν δικαίων, εἶνε τὸ σύνθημα, δι' οὗ ἐννοεῖται ὁ ἐξιλασμός καὶ ἡ δοκιμασία, τὸ σύνθημα, δι' οὗ ἐδόθη τοῖς ἀνθρώποις ἔννοιά τις παραμυθητικὴ εἰς τὴν θλίψιν.

Ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ θρησκεία αὕτη, ἡ βαίνουσα περὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἡ θρησκεία, ἥτις ἐκ τῶν ἀναγ-

κῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐξάγει ὕψιστα συμπεράσματα, ἣτις καθίσταται ἐπιθυμία μὲν εἰς τοὺς τελείως ἀπίστους, βεβαιότης δὲ εἰς τοὺς ὅλως πιστοὺς, ἡ θρησκεία αὕτη ἀνακράζει εἰς τὰς θλιβομένας ψυχάς: ὑπομένετε, καρτερεῖτε μετὰ ταπεινότητος, μεθ' ὑπομονῆς καὶ ἐλπίδος, ἀτενίζοντες εἰς τὸν Θεόν, ὅστις ἀναμένει ὑμᾶς ὅπως ἐπικοσμήσῃ διὰ τῶν σημάτων τῆς πέρας τοῦ τάφου εὐδαιμονίας. Πᾶσα θλίψις ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε μία τῶν ὁδῶν τῆς μακρᾶς ὁδοιπορίας, ἣτις καθοδηγήσῃ ὑμᾶς εἰς τὴν ἄφατον χαρὰν τῆς αἰωνιότητος.

Ἡ θλίψις λοιπὸν, κατὰ τὸν Χριστιανισμόν, οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ ἐν τῶν παθημάτων τῆς ἀφεύκτου τοῦ ἀνθρώπου ὁδοιπορίας· καὶ ἐὰν αὕτη πρὸς καιρὸν προσενῇ ψυχικὰς ἀλγηδόνας, παρακολουθεῖται ὁμως ἀμέσως ὑπὸ τῆς μεγάλης παραμυθίας, ἣτις ὑπ' αὐτοῦ καλεῖται ΕΛΠΙΣ.

Οὕτω δὲ ἡ ἰσχυρὰ αὕτη θρησκεία, ἥς κατὰ τὸν αὐτῆς ἰδρυτὴν αἱ πύλαι τοῦ Ἄδου οὐ κατισχύουσιν, ἐὰν ἐξασκῇ ἐπὶ τοῦ κόσμου συνεχῇ ἐξουσίαν, τοῦτο ὀφείλεται, σὺν τοῖς ἄλλοις, εἰς τὴν μεγάλην δωρεάν, τὴν ὁποίαν μόνη μεταξὺ τῶν θρησκευμάτων παρέσχεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἣτις συνίσταται εἰς ἀκτῖνα τινὰ θείου φωτός, δι' ἧς διαφωτίζει καὶ πῶς τῇ ψυχῇ τὴν μυστηριώδη ἰδέαν τῆς θλίψεως.

Ἡ θρησκεία τέλος αὕτη, ἣτις ἀνεκήρυξεν εἰς τὰ ἔθνη ὅτι εἷς ὑπάρχει Θεός, ὅστις ἐξαπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον τὸν Λόγον αὐτοῦ ὡς Σωτῆρα καὶ ἔλαβε σάρκα καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκρεμάσθη διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, ἡ θρησκεία αὕτη καθυπέταξε καὶ ὅσημέραι καθυποτάσσει τὰ ἔθνη, ἀν-

τιτάσσευσα εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀντιλογίας τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν συγχίνησιν τῆς καρδίας διὰ τῆς θεσποιήσεως τῆς θλίψεως.

Καὶ ὄντως, πρᾶγμα ἀξιοθαύμαστον! ὁ πάσχων οὗτος Σωτὴρ, ὁ σεσαρκωμένος Λόγος τοῦ ἐνιαίου Θεοῦ, παρουσιαζόμενος ἐπὶ σταυροῦ, χιλιάκις πλειότερον ἐλατρεύθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ ἀγωνίᾳ, ἢ ὅσον ὁ Ζεὺς ἡρεμος καὶ γαλήνιος, ὁ τοσοῦτον ὠραῖος καὶ μεγαλοπρεπής, λαξευθεὶς ὑπὸ τοῦ Φειδίου.

Μεθ' ὅσα δὲ καὶ ἂν πράξωσιν οἱ σοφισταὶ οὐδέποτε θὰ διασαλεύσωσι τὸν θρόνον τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῶν θαλάμων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁ Χριστὸς, στηρίζας τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης, ἀνέκραξέ ποτε «νενίκηκα τὸν κόσμον» καὶ «ἔσομαι ἐν τῷ κόσμῳ πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τῶν αἰώνων».

Η ΑΛΗΘΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ.

Οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε ἐξεθέσαμεν ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ εἰπώμεν ὀλίγα ἀφορῶντα εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας σχετικῶς πρὸς τὴν Πρόνοιαν.

«Ἐξ ὅλων τῶν ἀπείρων τελειότητων τοῦ Θεοῦ, λέγει τις τῶν νεωτέρων, ἡ ἐκτεθεῖσα εἰς τὰς μᾶλλον πεισματώδεις ἀντιρρήσεις, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ αἰωνία ἐκείνη Πρόνοια, ἣτις διοικεῖ τὰ ἀνθρώπινα. Οὐδὲν ἐφάνη δυσανατχετώτερον εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν

ἀκολάστων, ἢ τὸ βλέπειν ἑαυτοὺς ἀδιακόπως παρατηρουμένους ὑπὸ τοῦ ὄμματος ἐκείνου, τοῦ πάντοτε ἀγρύπνου τῆς θείας Προνοίας. Ἐφάνη εἰς τούτους ὁχληρὸς περιορισμὸς ἢ ἀναγνώρισις ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ οὐρανῷ δύνამεις ὑπερτέρα, διοικοῦσα πάσας ἡμῶν τὰς κινήσεις καὶ τιμωροῦσα τὰς ἀπρεπεῖς πράξεις μεθ' ἡγεμονικῆς ἐξουσίας. Καὶ ἐπειράθησαν πάντοτε ν' ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν τῆς ἀγρυπνούσης ἐφ' ἡμᾶς Προνοίας, ὅπως ἐν τῇ τελείᾳ ἀνεξαρτησίᾳ ἔχωσιν ἀδάμαστον ἐλευθερίαν, ἣτις φέρει αὐτοὺς νὰ ζῶσι κατὰ φαντασίαν ἰδίαν ἄνευ φόβου, ἄνευ κράτους καὶ ἄνευ πειθαρχείας».

«Τοιαύτη ἦτο ἡ διδασκαλία τῶν Ἐπικουρείων, ἣτις καί τοι εὗσα ζωώδης, ἐπειρᾶτο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἐπιχειρημάτων ἐξαγομένων ἐκ τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν».

Τοιαῦταί εἰσιν αἱ διδασκαλίαι καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια εὐρίσκουσι σήμερον ἐν τοῖς λόγοις τῶν ἀντιπάλων οἱ ὑπέρμαχοι τῆς θείας Προνοίας.

Τῷ ὄντι, θὰ ἔλεγέ τις ἀκούων αὐτοὺς, τὸ πρόβλημα τοῦ φυσικοῦ κακοῦ, τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς πόνου, φαίνεται ὅτι τίθεται μόνον δι' ἡμᾶς καὶ οὐχὶ δι' αὐτούς. Ἀλλὰ δὲν ἔχει εὖτω· τὸ μέγα τοῦτο πρόβλημα τίθεται διὰ πάντας.

Διότι τίς ἐπὶ τέλους ἀρνεῖται ὅτι τὸ φυσικὸν κακὸν ὑπάρχει, ὅτι αἱ ἀσθένειαι, ὁ θάνατος, πᾶσαι αἱ παθήσεις, πάντα τὰ δυστυχήματα, τὰ λυποῦντα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπάρχουσι; δύνασθε οἱ ἀντίπαλοι ν' ἀρνηθῇτε τοῦτο;

Ἡμεῖς δίδομεν εἰς ὑμᾶς τὰς ἐξηγήσεις ταύτας, βασιζομένας ἐπὶ γεγονότων, ἐὰν ὑμεῖς πολεμῇτε αὐτάς,

δότε ἡμῖν τὰς ἰδίας ὑμῶν ἀποδείξεις. Ἀλλὰ δὲν ἔχετε οὐδεμίαν. Δὲν ὑπάρχει ὁμῶς μέσος ὅρος· ἢ πρέπει νὰ λαλήσητε καὶ νὰ λύσητε ὑμεῖς τὸ πρόβλημα, ὡς ἡμεῖς, ἢ πρέπει νὰ κηρυχθῇτε ἄθεοι· διότι ἐὰν εἴσθε ἄθεοι, ἐὰν πιστεύητε εἰς τὸν Θεόν, ἀναλύσατε, ὡς ἡμεῖς, πόθεν ὑπὸ ἓνα ἀγαθὸν Θεόν, ὃν καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἀποδέχεσθε, ὁ κατακακλυσμὸς οὗτος τῶν κακῶν, ἅτινα καθ' ἐκάστην πλημμυροῦσι τὴν γῆν ; Ἡμεῖς λέγομεν : ὅλα τὰ παθήματα ἐπὶ τῆς γῆς εἰσὶ τιμωρίαι, δοκιμασίαι, θεραπευτικὰ μέσα τῶν παθῶν ἡμῶν καὶ τῶν κακῶν, μέσα ἐξίλασμοῦ, πηγὴ αἰωνίων ἀμοιβῶν.

Ἀλλ' εὐχὴ διατείνεσθε ὑμεῖς· οὐδεμίαν παρέχει ἐξήγησιν. Τὸ ζήτημα μένει ὁλόκληρον, ὅπερ εἰς τοῦτο συνίσταται· διατί ὁ ἀγαθὸς Θεὸς, ὁ ποιητὴς τοῦ κόσμου καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἱδρυσεν ἓνα τοιοῦτον κόσμον ; διατί ἐθέσπισε τοιούτους νόμους, ἐξ ὧν ἡ ἀνθρωπότης ἔδει τοσαῦτα δεινὰ νὰ ὑποφέρῃ ; Ποῦ ἡ ἀγαθότης, ποῦ ἡ δικαιοσύνη, ποῦ ἡ λογικότης αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ;

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶνε βεβαίως δι' ὑμᾶς ἀπολύτως ἄλυτον. Ἀνάγκη λοιπὸν ἢ νὰ ὁμολογήσητε τὰ δόγματα ἡμῶν, ἢ νὰ πέσητε ἐν τῷ μοιραίῳ, ὡς ἡδὴ πράττετε, καὶ νὰ βυθισθῇτε εἰς τὴν ἄβυσσον ἐκείνην τῆς ἀθείας, περὶ ἧς νεώτερός τις σοφὸς ἀποφάνεται ὅτι εἶνε τὸ αὐτὸ ὡς νὰ θέσῃ τις τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ ἐν μιᾷ μανίᾳ, ἣτις δὲν εὐρίσκει τόπον ἐν τοῖς πνεύμασι· τότε δὲ οἱ παραλογισμοὶ, εἰς οὓς ἐμπίπτετε, καθίστανται ἀστήρικτοι· ἀκολουθεῖτε τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην πλάναν ἀκατανόητους καὶ κατέρχεσθε ὑποκάτω καὶ

αὐτῆς τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀναμφιβόλως, ὡς εἶπομεν, ἡ εἰδωλολάτρις ἀρχαιότης, διατηροῦσα παράδοσιν τινα τῶν μεγάλων τούτων δογμάτων τῆς Προνοίας καὶ τῆς θείας Δικαιοσύνης, πολὺ ἀπεῖχε καὶ τῆς κατανήσεως αὐτῶν καὶ οὐδόλως εἰσέδυσεν εἰς τὰ ἱερὰ ἐκαῖνα σκότη, εἰς ἃ ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν σήμερον ἐν τῷ πλήρει φωτὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

Καὶ ὁμῶς ἡ ὑψηλὴ εὐθυκρισία τῶν ἀρχαίων ἀνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ βλέπωσιν ὅτι ὁ Θεὸς ποιητὴς καὶ ὑπέρτατος Κύριος δύναται ἄνευ ἀδικίας ἐν τῇ τάξει ταύτῃ τοῦ κόσμου, μεμιγμένη διὰ πάντας ἐξ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ν' ἀποστείλῃ κακὰ ἐπὶ ἐνὸς λαοῦ, ἢ ἐπὶ μιᾶς οἰκογενείας ἕνεκα μεγάλου τινὸς ἐγκλήματος, διαπραχθέντος ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ, ἢ ὑπὸ οἰκογενειάρχου. Πρῶτον αἱ μεγάλαι πληγαὶ, δι' ὧν πλήττει ἐνίοτε ἡ θεία δικαιοσύνη, ἔχουσι τὸν ὕψιστον σκοπὸν καὶ τὸ λίαν ἄξιον τοῦ Θεοῦ ἀποτέλεσμα νὰ ἐντυπώσωσι τοῖς ἀνθρώποις μείζονα φρίκην εἰς τὰ μεγάλα ἐγκλήματα, ὅποταν βλέπωσι τὸ κακὸν ἐπερχόμενον πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἐκτεινόμενον ἐνίοτε ἐπὶ ὅλοκλήρου λαοῦ, ἢ ἐπὶ πολλῶν γενεῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ ἐνόχου.

Οἱ ἀρχαῖοι ἠδύναντο ἐπίσης νὰ διῶσι τι καὶ περὶ τῶν ἀποζημιώσεων καὶ ἀμοιβῶν, δι' ὧν ὁ Θεὸς στέφει ὡς κρείττονα βίον τὴν ἀξίαν τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑπομονῆς.

Ἀλλὰ πόσον τὰ φῶτα ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν εἰσι ζωηρότερα καὶ πόσον ἐν τῷ λαμπρῷ ὀρίζοντι τοῦ σκοποῦ τῆς Προνοίας, τὸν ὅποιον ὁ Χριστιανισμὸς ἀποκαλύπτει ἡμῖν, τὰ μεγάλα καὶ δυσχερῆ ταῦτα προ-

εὐλήματα τῆς θείας δικαιοσύνης λαμβάνουσι διὰ τὰ πνεύματα ἡμῶν ἐλευθέραν διαφώτισιν ! ✠

Ὁ Χριστιανισμὸς διαφωτίζει ἡμᾶς κατὰ πρῶτον ἐπὶ τοῦ ὑπερτάτου μεγαλείου τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅποταν οὗτος τολμᾷ νὰ προσβάλλῃ τοσοῦτον ὑψηλὸν μεγαλεῖον· ὅταν δὲ ἡ φαινομένη ἡμῶν ἀγαθότης περιπλέκεται ἐν ταῖς φοβεραῖς δημοσίαις τιμωρίαις, ταῖς ἀποστελλομέναις πρὸς τιμωρησιν τῶν ἐκκλημάτων τῶν ἀνθρώπων, ἕκαστος ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ συμφωνήσῃ ἀκόπως ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῇ μετοχῇ, τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὰς τιμωρίας ταύτας, ὅπερ νὰ ὑπερβαίνει τοὺς ἐξιλασμοὺς καὶ τὰς δακιμασίας, τῶν ὁποίων αὐτὸς ἔχει ἀνάγκην· καὶ λέγομεν, ἐάν τις θεωρῇ ἑαυτὸν ἐνταῦθα κρείττονος καταστάσεως τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἃς ἐγερθῇ καὶ ἃς ῥίψῃ τὸν λίθον κατὰ τῶν ἄλλων. Ἐτι δὲ ὅταν ὁ Χριστιανὸς θέσῃ ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν μεγάλων καὶ φωτεινῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ἡ πίστις παρέχει αὐτῷ, ἥτοι τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ εἰς αἰωνίαν εὐδαιμονίαν, πόσον τότε ὁ βίος αὐτοῦ ἐδῶ ἐν τῇ γῇ καθίσταται ἀφανὴς στιγμὴ ἐν τῇ διαρκείᾳ ὑπάρξεως, ἥτις δὲν ἔχει τέλος! πόσον καθίσταται βραχεῖα δοκιμασία ὀλίγων ἡμερῶν, προωρισμένη νὰ καταστήσῃ αὐτόθι διὰ τῆς εὐγενοῦς καὶ κοπιώδους ἐνασχήσεως τῆς ἀρετῆς ἄξιον θησαυρὸν τῆς δόξης καὶ ἀφθίτου εὐδαιμονίας! πόσον τότε τὸ μυστηριῶδες ζήτημα τοῦ φυσικοῦ κακοῦ διαφωτίζεται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καὶ πῶς ἡ αἰωνία ἀμοιβή, ἥτις θέλει στέφει μετ' οὐ πολὺ ταπεινὸν, ὑπομονητικὸν, ἐνάρετον καὶ ἐνίοτε διὰ τῶν παθημάτων καταστάντα κρείττονα βίον, φαίνεται αὐτῷ ὅτι ἀντα-

μοίβεται ἀφθόνως διὰ πάντα τὰ κακὰ τὰ ἐπισυμβαίνοντα ἐπὶ ταύτης τῆς γῆς !

Τοῦτο ἔβλεπε διὰ τοῦ βαθέως βλέμματος τῆς πίστεως αὐτοῦ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅτε ἀνέκραξε «Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.» (Ῥωμ. Η'. 8).

Τοῦτο ἔβλεπεν ἐπίσης καὶ ἡ Χριστιανικὴ μεγαλοφυΐα συγχρόνου τινὸς φιλοσόφου λέγοντος.

«Ἐπομένως, ὦ ἄνθρωπε ἀγαθὲ, ἐὰν ἐν ταῖς θλίψεσί σου συμβῇ νὰ ρίψῃς βλέμμα ποτὲ ἐπὶ τῆς φαινομένης εὐδαιμονίας τῶν σκολιῶν ἀνθρώπων, μὴ γογγύσῃ τότε ἡ καρδιά σου διὰ τοῦτο· διότι ἡ εὐδαιμονία ἐκείνη εὐδόλως χρήζει ἐπιθυμίας· ἀλλὰ καὶ ἐὰν τὸ βάρος τῶν δυστυχημάτων σου ἐπὶ μᾶλλον αὐξήσῃ, μὴ καταβληθῇς καὶ τότε ἐκ τούτου· ἀλλ' ἀναγνώρισον ἐν τῇ πιεζούσῃ σε θλίψει τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἥτις μόνη σὲ θεραπεύει· τέλος δὲ ἐὰν καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις σου ἐλαττωθῶσι, στήριξον καὶ τότε γενναίως τὸ καταβληθὲν θάρρος σου ἐπὶ τῆς προσδοκίας τοῦ μεγάλου ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον σὲ ἀναμένει, ἥτις ἐστὶν ἡ εὐδαίμων ἀθανασία».

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἰπώμεν εἰς τοὺς ἐξανισταμένους κατὰ τῆς Προνοίας καὶ τῆς θείας Δικαιοσύνης : Ἐπανίστασθε κατὰ μεγάλου εὐεργέτου, ἐπανίστασθε κατὰ δικαίου δικαστοῦ, ἐπανίστασθε τέλος κατὰ φιλοστόργου πατρός. Δὲν εἶναι μόνον ὁ σωτήριος φόβος, τὸν ὁποῖον ἀπωθεῖτε, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα ἀπορρίπτετε, τὴν παραμυθητικὴν ἐλπίδα, τὸ στήριγμα τοῦ θλιβεροῦ ἐνταῦθα βίου. Ὁ δίκαιος Θεός, ὁ Ἰεχωβά,

εἶνε ὁ Θεὸς ὁ δοκιμάζων καὶ ἀμοιβῶν τοὺς δικαίους καὶ ὁ δεχόμενος τοὺς μετανοοῦντας, ὁ Θεὸς ὁ παραμυθούμενος, ὁ Θεὸς ὁ εὐλογῶν καὶ ἀγιάζων τοὺς ἄξιους τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ εὐλογίας.

Ἐὰν δε τὰ δημόσια δυστυχήματα, τὰ ὅποια ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἀποστέλλει εἰς τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους, ἐπεκτείνωνται καὶ εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, τοῦτο συμβαίνει, διότι αἱ τιμωρίαι διὰ τοὺς μὲν εἰσὶ δοκιμοσίαι διὰ τοὺς ἄλλους· πάντοτε δὲ πρέπει νὰ δεχώμεθα αὐτὰ ὅπως δίδονται μεθ' ὑπακοῆς εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ παντογνώστου. Τὰ δυστυχήματα εἶνε, ἢ τιμωρία, ἢ δοκιμασία, καὶ κατὰ τὰς δύο περιπτώσεις ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται νὰ τρέψωμεν αὐτὰ εἰς ἀγαθὰ διὰ τῆς πρὸς ταῦτα ἐγκαρτερήσεως, γινόμενοι ἄξιοι τοιούτων ἀγαθῶν, ἃ ἡ Πρόνοια ἀρρήτως καὶ πανσόφως ἐξάγει ἐκ τοῦ κακοῦ ἐν τῇ διοικήσει τοῦ κόσμου.

Τοῦτο ἔλεγε μετὰ ἐνεργητικῆς ἀκριβείας σοφώτατος καὶ ἁγίος τις ἀνὴρ : «Τί ἀρμόζει ἡμῖν ἐκ τῶν δύο ἐκλέξατε· ἐὰν μὲν ἔστέ δίκαιοι, τὰ δυστυχήματα εἶνε μία δοκιμασία· ἐὰν δὲ ἔστέ ἁμαρτωλοὶ, εἶνε εἰς ἐξίλασμός πρὸς τὸ Θεῖον».

«Ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ τινες κρίνοντες ὅλως διαφορεῶς, ἀποφαίνεται καὶ τις τῶν θήραθεν διασῆμων σοφῶν, καὶ ἐπιμένωσι καὶ ἀνθίστανται, τοῦτο εἶνε κάκιστον, ἀλλὰ κάκιστον διὰ μόνους αὐτούς· ὑπάρχουσι βεβαίως δυσηρεστημένοι ἐν τοῖς κράτεσι καὶ αὐτοῦ τοῦ καλλιτέρου πάντων τῶν μοναρχῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἄδικον οἱ κρίνοντες διαφορεῶς περὶ τῆς Προνοίας, οὐδόλως ὠφελούμενοι ἐκ τῶν δειγμάτων, τὰ ὅποια ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐκ τῆς σοφίας, ἐκ τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἀγαθό-

τητος καὶ ἄτινα ἔδωκεν ὅπως γίνη γνωστὸς οὐ μόνον ὡς θαυμάσιος, ἀλλὰ προσέτι καὶ ὡς ἀξιάγαστος ὑπὲρ πάντα».

Χάρις τῷ Θεῷ, μεθ' ὅλους τοὺς κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν ἀναγεννωμένους ἀθρήσκους, οἱ κατὰ τόπους λαοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ φυσικῆς τιнос εὐθυκρισίας καθοδηγούμενοι, οὐδόλως διέκοψαν τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς μεγάλας παραδόσεις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἰδίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὃν αὐτὴ ἡ Ἑλλὰς ἐκαλλιέργησε καὶ ἀνέπτυξε· καὶ συγχαίρομεν τὴν πατρίδα ἡμῶν, βεβαίως οὖσαν ἀδιακόπως ἐν ταῖς μεγάλαις πράξεσι τοῦ δημοσίου αὐτῆς βίου τὴν πίστιν αὐτῆς εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὴν Πρόνοιαν καὶ εἰς τὴν ἱερὰν προσευχήν.

Ἀλλὰ δυστυχῶς ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν καὶ τινες δοκησίσοφοι, φαντασιόπληκτοι, μικρόνοι καὶ ἄκριτοι καθ' ἡμᾶς· καὶ οἱ τοιοῦτοι, καὶ περ ἀφανεῖς, δυστυχῶς διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν, δὲν εἶνε ὀλίγοι· οἱ πλεῖστοι δὲ αὐτῶν λεγόμενοι καὶ πεπαιδευμένοι, τὰ ὀλεθριώτερα ἐκ τῶν ναμάτων τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἀρυσάμενοι καὶ ἀνεξιτήλως πλέον καυτηριασθέντες τὴν συνείδησιν, διατείνονται καὶ κηρύττουσιν (καὶ τὰ τοιαῦτα πολλάκις ἐρρέθησαν καὶ εἰς ἡμᾶς) ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε ἀνωφελὴς ὑπόθεσις, ἡ Πρόνοια αὐτοῦ εἶνε διήγησις, εἶνε γύναιος μῦθος καὶ ἡ Δικαιοσύνη αὐτοῦ χιμερινὸν φόβητρον· καὶ θεωροῦντες καὶ διασύροντες ἡμᾶς τοὺς διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς θρησκείας ὡς πλάνους καὶ ὑποκριτὰς διακωμωδοῦσι πᾶν ὃ, τι ὑπάρχει σοβαρὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ λέγουσιν ὅτι θῦμα πάντοτε ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν οἱ λαοὶ, τοὺς ὁποίους ἡδύναντο αὐτοὶ νὰ ἐλευθερώτῳσι. Τί σημαίνει, λέγουσιν, ἡ προ-

σευχή, τί σημαίνουν αἱ τελεταί, τί σημαίνουν τὰ κηρύγματα, ἐὰν ὁ Θεὸς εἶνε λέξις κενή; Κατὰ τί ὠφελεῦνται οἱ λαοὶ, ἢ αἱ κυβερνήσεις τῶν ἐθνῶν, ἐὰν ὁ Θεὸς οὐδὲν ἔχη νὰ ἴδῃ ἐν τοῖς πράγμασι καὶ ταῖς κοινωνίαις τῶν ἀνθρώπων;

Εὐτυχῶς ὅμως οἱ σοβαροὶ ἄνδρες τῆς χώρας ἡμῶν ἀποπτύουσι ταύτας τὰς σκέψεις· καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι, αἵτινες ἴσως δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, καὶ αὐτοὶ πρὸς τούτοις τὰς τοιαύτας φληναφίας ἀποτροπιάζονται.

Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει αἰσθάνονται φρίκην κατὰ ταύτης τῆς ἀθεΐας. Καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ φύλακες τῶν νόμων καὶ οἰκογενειάρχαι καὶ πάντες οἱ σεβόμενοι τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπίνης οἰκογενείας, αἰσθάνονται πάνυ καλῶς ὅτι ἡ ἱερότης τῆς ἀρχῆς, ὁ σεβασμὸς τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ἡ ἰσχὺς τῆς κυβερνήσεως, τὸ γόητρον τῆς βασιλείας, δὲν θὰ ὑπῆρχον, ἐὰν δὲν ἴστατο ὑπεράνω τῶν νόμων, ὑπεράνω τῶν δικαστηρίων, ὑπεράνω καὶ αὐτῆς τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ὑπέρτατος νομοθέτης καὶ πατὴρ, ἐξ οὗ ἀπορρέει πᾶσα ἀγάπη, πᾶσα δικαιοσύνη καὶ πᾶσα πατρότης ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἴδου ποῦ ἐστήριξεν ὁ Χριστὸς τὴν μυστηριώδη καὶ καταπληκτικὴν ἐκείνην ῥῆσιν «νενίκηκα τὸν κόσμον»· ἰδου ποῦ ὀφείλεται ἡ ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Εὐαγγελίων βαθμιαία κατὰταξις ὅλων τῆς γῆς τῶν λαῶν. Ἔρχεται στιγμή ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἣν αἱ ὑψηλαὶ διάνοιαι καὶ αἱ εὐθεῖαι καρδίαι, καίπερ μακρὰν τῆς κολυμβήθρας τοῦ Χριστιανισμοῦ διατελοῦσαι, ἀφοῦ πολλὰ εἶδον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ πολλὰ ἐμελέτησαν ἐπὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, αἰσθάνονται

νονται ἑαυτὰς μυστηριωδῶς ἔλκομένας καὶ συγκι-
νουμένας ἐκ τῆς βαθείας ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀπεί-
ρου σοφίας, ἣν εὐρίσκουσιν ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ μόνον
ἐν τῇ θρησκείᾳ. Ἀνταξία ἴσως ἀμοιβῇ τῶν ὑπηρε-
σιῶν, τὰς ὁποίας προσήνεγκον εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ
Θεοῦ, ὑπὸ τὴν μυστηριώδη ἔμπνευσιν τοῦ Χριστιανι-
σμοῦ, τοῦ λανθανόντως ἐνυπάρχοντος ἐν τῷ βάθει
τῶν εὐθειῶν καρδιῶν ἀπὸ τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου·
πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκεῖνοι, περὶ ὧν λαλοῦμεν, ὀφείλου-
σιν ἴσως τὰ λεπτότερα αἰσθήματα τοῦ βίου αὐτῶν,
ἴσως δὲ καὶ τὰς μεγαλειτέρας διαφωτίσεις τῆς εὐ-
γλωττίας αὐτῶν καὶ τὰς ὑψηλοτέρας σκέψεις αὐτῶν
ὡς ἀνδρῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν. Ἐντεῦθεν ὅτε
παύει πλέον ἢ νύξ καὶ ἐπιφώσκει ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν
ἀνατέλλει ὁ ἥλιος τοῦ ἀπλέτου φωτός, ὁ Θεάνθρω-
πος υἱὸς τῆς Παρθένου, ὁ τροφεὺς τῶν ὑψηλοτέρων
ἰδεῶν καὶ τῶν εὐγενεστέρων αἰσθημάτων τῆς φύσεως
τοῦ ἀνθρώπου, βλέποντες τότε τὰ ἔκδηλα σα-
φέστερα καὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐν τοῖς πράγμασι παῖσιν,
ἀμέσως κλίνουσι γόνυ καὶ ἀναγνωρίζουσι καὶ λατρεύ-
ουσι τὸν Χριστὸν αὐτὸν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον, ὡς εἴρη-
ται, ἔφερον ἐν ἑαυτοῖς χωρὶς ποτε καὶ νὰ γινώσκωσι
τοῦτο.

Δὲν ἔπρεπεν ὁμως ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῇ πολυκυμάντῳ
ταύτῃ Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ, δὲν ἔπρεπε ν' ἀναφαίνων-
ται ἄνδρες βλασφημοῦντες κατὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τῆς
Προνοίας αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς θείας Δικαιοσύνης, μεμ-
ψιμοιροῦντες κατὰ τῆς πίστεως, κατὰ τῆς δημοσίας
προσευχῆς καὶ ἐν γένει κατὰ τοῦ ὑπερφυσικοῦ καθε-
στῶτος. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, ἡ πεπολιτισμένη Γερ-

μανία, ἡ ἀπείρους περιλαμβάνουσα σοφούς, ἡ ἐλευθέρα καὶ διαμαρτυρομένη Ἀμερική, ἡ ἐλευθέρα καὶ διαμαρτυρομένη Ἀγγλία, δίδουσι τὸ παράδειγμα τῆς πίστεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς ἐν τε τοῖς δυστυχήμασιν αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις.

Ἀλλὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, κατ' οὐδὲν ἐπηρεάζει τοὺς ἡμετέρους φαντασιοκόπους, οἵτινες ἀνεπιστημόνως καὶ παραλόγως διακόπτοντες πάντα σύνδεσμον, πᾶσαν σχέσιν οὐ μόνον πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πίστην πάντων τῶν λαῶν καὶ ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπομακρύνονται πέρα καὶ αὐτῆς τῆς εἰδωλολατρείας μέχρι τῆς ἀθεΐας. Διακηρύττουσιν, ὡς εἴρηται, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν, ἢ ὑποθέσεις καὶ χίμεραι καὶ ἐντεῦθεν οὐδεμίαν θέλουσι λατρείαν, οὐδεμίαν θρησκείαν, οὐδαμῶς προσεύχονται, οὐδέποτε ἀτενίζουσιν εἰς τὸ Θεῖον.

Ἐπιτραπήτω ὁμῶς ἡμῖν νὰ προφητεύσωμεν, ἀλλὰ πρὸ τῆς προφητείας ἡμῶν ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ προείπωμεν ὅτι θέλουσι συμβῆ τῇ πατρίδι ἡμῶν μεγάλα δυστυχήματα καὶ πρὶν ἔτι ἢ ἡ προφητεία ἡμῶν πληρωθῇ. Ἡ προφητεία ἡμῶν εἰς τοῦτο συνίσταται· ὁ ὑπόκωφος οὗτος πόλεμος κατὰ τῆς θρησκείας, πόλεμος σήμερον στρατιᾶς ἀσθενοῦς, ἐὰν μὴ ληφθῶσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν δραστήρια μέτρα, παρορώμενος καὶ ἐν τῇ παρσράσει ὑποτρεφόμενος, θέλει ποτὲ ἐκραγῇ ἀναφανδὸν καὶ τότε ἴσως ἡ ἡμετέρα Ἑλλάς εὕρεθῃ ἀπροπαράσκειος, ὅτε ὁ κίνδυνος ἔσται μέγας.

Οὐδὲν τέλος πάντων ἕτερον κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν παρασκευάζεται τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι, ἢ ἡ θρη-

σκευτική ἀποσύνθεσις καὶ ἐπομένως ἡ ἠθική παραλυ-
σία. Καὶ λαλοῦμεν, κύριοι, ὡς ἔχοντες γινῶσιν τῶν
πραγμάτων· γινώσκομεν πάνυ καλῶς τὴν κοινωνίαν
τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι καὶ τῶν ἐσχά-
των στρωμάτων καὶ κρατοῦμεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ
ἥττον ἀλανθάστως τὸν σφυγμὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰ-
σθήματος ἀπὸ τοῦ 1863 μέχρις αὐτῆς τῆς στιγμῆς.
Γινώσκομεν τοὺς σπουδαστὰς καὶ τῶν σχολείων καὶ
τῶν Γυμνασίων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου ιδρύματος
τῶν μουσῶν, τοὺς εὐέλπιδας τούτους τῆς πατρίδος,
τοὺς μόνους διδασκάλους τῆς κοινωνίας ἡμῶν, τοὺς
μέλλοντας νὰ ᾤσιν εἰς τοὺς λαοὺς ὑπογραμμὸς ἀλη-
θοῦς ἐλληνικῆς πολιτείας. Περιήλθομεν καὶ ὅλας τὰς
ἐπαρχίας τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου, τὰς τε πρωτευού-
σας καὶ αὐτὰ τὰ χωρία, καὶ προσήλθομεν εἰς τοὺς να-
ροὺς καὶ συνανεστράφημεν καὶ συνδιελέχθημεν πρὸς σο-
βαροὺς ἄνδρας, νέους τε καὶ γερόντας, καὶ εἵμεθα εἰς
θέσιν νὰ γινώσκομεν κατὰ βάθος καὶ νὰ ὑποστηρίζω-
μεν ὅτι οὐδὲν ἕτερον παρασκευάζεται τῇ ἡμετέρᾳ πα-
τρίδι μετὰ προόδου μάλιστα ἐπὶ τὰ πρόσσω, ἢ ἡ θρη-
σκευτική ἀποσύνθεσις καὶ ἐπομένως ἡ ἠθική παραλυ-
σία· τοῦτο ὀφείλομεν ν' ἀποδείξωμεν νῦν καὶ θέσωμεν
ἐν φωτὶ, δυναμένῳ ν' ἀνοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τῶν
τυφλοτέρων.

Οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους
αἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος, τῆς τε δούλης καὶ τῆς ἐλευ-
θέρας, πρὸς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην καθίστανται ἐπὶ
μᾶλλον στενώτεραι· πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων μεταβί-
νουσιν εἰς τὴν Εὐρώπην χάριν ἐπιστημονικῆς ἐκπαι-
δεύσεως, πλεῖστοι δὲ Εὐρωπαῖοι μεταβαίνουν εἰς τὴν

Ἑλλάδα καὶ διαμένουσι ἐπὶ πολὺ, πολλοὶ δὲ καὶ ἔγκαθίστανται ἐπὶ χρόνον μακρόν, οἱ μὲν πρὸς σπουδῇ τῶν ἀρχαίων, οἱ δὲ ἐμπορευόμενοι. Καὶ δυσκόλως μὲν οἱ Εὐρωπαῖοι ἐκμανθάνουσι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εὐκόλως ὁμῶς οἱ Ἕλληνες καθίστανται ἐγκρατεῖς τῆς γαλλικῆς, τῆς γερμανικῆς, τῆς ἀγγλικῆς, τῆς ἰταλικῆς κλπ., ὥστε ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἰδεῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ποικίλης ὕλης παντοίων εὐρωπαϊκῶν συγγραμμάτων ἀφ' ἑτέρου, ὧν βρίθκει σύμπασα ἡ Ἑλλάς, ἔχουσι μεγίστην ἐπιρροὴν καὶ λαμβάνουσιν ὁσημέραι, πρὸς ταῖς ἐπιστημονικαῖς γνώσεσιν, ἐκτενεστέραν καὶ τολμηροτέραν κατοχὴν ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων τῆς ἑλληνικῆς καρδίας καὶ διανοίας· κατὰ συνέπειαν δὲ μεγάλως δύναται νὰ ἐπηρεασθῇ καὶ βαθμηδὸν μεταρρυθμισθῇ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν ἡμετέρων συμπολιτῶν ἐκ τῆς ἀβασανίστου παραδοχῆς στρεβλῶν ἰδεῶν, εἴτε ἐν τῇ ἀναγνώσει, εἴτε ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι. Περὶ τοῦ ἐπηρεασμοῦ τούτου ἐπὶ τοῦ θρησκευματος ἡμῶν, ἢ μᾶλλον περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ θρησκευτικοῦ ἡμῶν αἰσθήματος διὰ τῶν ἰδεῶν ἐκείνων, ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν. Πρὸς τοῦτο βεβαίως καθίσταται ἀναγκαία σύντομος ἀφήγησις τῶν νεωτέρων ἰδεῶν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν φιλελευθέρων προοδευτικῶν, ὡς καὶ βραχεῖα περιγραφὴ τῶν νεωτέρων ἀθειστικῶν, οὕτως εἰπεῖν, σχολῶν τῆς ἐσπερίας.

Πρόκειται λοιπὸν περὶ τῶν μᾶλλον θεμελιωδῶν διδασκαλιῶν, ἢ μᾶλλον περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἱερῶν διδασκαλιῶν. Πρόκειται περὶ τῆς κατ' ἀλλήλων θέ-

σεως τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀσεβείας· περὶ τοῦ κατὰ τοῦ Θεοῦ γινομένου πολέμου καὶ τοῦ κινδύνου τῆς κοινωνίας, εἰς τὸν ὅποιον ὁ πόλεμος οὗτος ἀφορᾷ, διαλύων τοὺς θρησκευτικούς δεσμούς καὶ παραλύων τὰ ἥθη.

Ἐν γένει ὁ ἀγὼν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Εὐρώπῃ εἶνε ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ τῆς θρησκείας, π ἁ σ η ς θ ρ η σ κ ε ῖ α ς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀθείας καὶ τῶν ἐπικουρικῶν αὐτῆς μέσων, ἡ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀθεΐας. Ἡ ὀλοσχερῆς πλάνη καὶ ἡ ὀλοσχερῆς ἀλήθεια εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι καὶ πολέμοισιν ἀλλήλας μετ' ἀποφάσεως· ἐκ τῆς ἐκβάσεως δὲ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἥρτηται πᾶν τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας. Τὸ ζήτημα εἶνε λίαν σοβαρὸν, ὥς τοῦτο ἡσθάνθημεν καὶ ἡμεῖς πρὸ πολλοῦ ἐκπαιδευόμενοι ἐν τοῖς ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ πανεπιστημίοις. Θεωροῦμεν λοιπὸν καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα ἡμῶν νὰ ἐκφράσωμεν πᾶσαν τὴν διανοίαν ἡμῶν μετ' ἐντελοῦς εἰλικρινείας ὅπως ὀπλίσωμεν πᾶσαν ἀγαθὴν συνείδησιν καὶ πᾶσαν εὐθεΐαν καρδίαν κατὰ ἀγῶνος, σήμερον μὲν ἀσημάντου, ἀλλὰ δυναμένου νὰ γίνῃ δεινός, ὥστε νὰ ἀπειλήσῃ τὰ παρ' ἡμῖν ἱερὰ καθεστῶτα.

Θέλομεν πραγματευθῆ ἐνταῦθα περὶ τῶν δύο κυριωτέρων μορφῶν τοῦ κατὰ τοῦ Θεοῦ γινομένου πολέμου.

Α'. περὶ τῆς ἀθεΐας καὶ Β'. περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, ἣτις εἶνε ἡ πρακτικὴ ἀθεΐα.

Η ΑΘΕΪΑ.

Πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ

ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐξηγέρθη καὶ ὁ ζυγὸς, ὡς λέγουσι, τῆς πίστεως καὶ τῶν ἀρχαίων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀπερρίφθη ὑπὸ πληθύος ἀνθρώπων.

Ἡ ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς ὀνομάζουσιν αὐτὴν οἱ Εὐρωπαῖοι, ἀπὸ τοῦ 1453—1570, ἐποχὴ, ἣν ὀνομάζουσιν ἀνατολὴν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως, ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, ἥς ἡ κατάχρησις ἐπηρεάσασα τὰς θρησκευτικὰς πεποιθέσεις, ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἀπιστίας. Ἡ ἀναγέννησις, πρὸς τοῖς μεγάλοις εὐεργετήμασι, τὰ ὅποια προσήνεγκεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἔτεκε καὶ υἷὸν ἐπιζήμιον, τὸν ἀσεβῆ φιλοσοφισμόν τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ὅστις ἐνεκολπώθη καὶ ἀνέθρεψε καὶ ἐσυστηματοποίησε τὴν ἀπιστίαν. Ὁ αἰὼν ἡμῶν εἶδεν ἀναγεννωμένην αὐτὴν πρό τινων ἐτῶν μετὰ νέας ζέσεως καὶ τὰς ἀρχαίας ἀντιρρήσεις διεδέχθησαν ἐπιθέσεις ὑπὲρ ποτε ἄλλοτε σφοδρότεραι καὶ ῥιζικώτεραι. Αἱ ἐπιθέσεις αὗται καὶ αἱ προσβολαὶ δὲν περιορίζονται μόνον μέχρι τοῦ Βολταιρισμοῦ, ἐπιτιθεμένου πρὸ πάντων κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' οἱ σήμερον ἀγωνισταὶ προσβάλλουσι τὰ πάντα καὶ τὰ ὑπερφυσικὰ δόγματα καὶ τὰς λογικὰς ἀληθείας καὶ πᾶσαν φιλοσοφίαν καὶ πᾶσαν θρησκείαν καὶ πάντα λόγον καὶ πᾶσαν πίστιν.

Ἐκεῖνο δὲ, τὸ ὅποῖον καθίστησιν ἐν τῇ ἐνεστώσῃ ἐποχῇ φοβερωτέρας καὶ αὐτοῦ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος πάσας τὰς προσβολὰς ταύτας τῆς ἀχαλινώτου ἀθρησκείας, εἶνε τὰ ἄπειρα μέσα τῆς διαδόσεως, τὰ ὅποια διαθέτει καὶ τὰ ὅποια ἐπιτρέπουσιν αὐτῇ νὰ εἰσχωρῇ παντοῦ, νὰ γίνηται ἀκουστὴ παντοῦ, νὰ ἐνεργῇ καθ' ἐκάστην μετ' ἀκαμάτου πείσματος ἐπὶ τῶν πεπο-

λιπομένων κοινωνιών, νὰ περισφίγγῃ πανταχόθεν αὐτάς καὶ νὰ φθάνη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν τελευταίων στρωμάτων τοῦ λαοῦ.

Ὁ πόλεμος λοιπὸν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀθεΐα καὶ οἱ βοηθοὶ αὐτῆς, καθίστησι σήμερον τὸν κίνδυνον σοβαρώτατον. Τὸ ὄνομα τοῦτο τῆς ἀθεΐας ἐμποιεῖ βεβαίως φρίκην καὶ τοιαύτην φρίκην, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγωνισταὶ κατὰ τῆς θρησκείας ἀπαξιοῦσι νὰ ἀκούωσι τοῦτο καὶ ἀπωθοῦσιν αὐτὸ μάλιστα ὡς ὕβριν. Ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ τὴν ἀείποτε ἐν χρήσει μέθοδον τῶν σοφιστῶν, οἵτινες σχηματίζουν οἷον γλῶσσαν ἰδίαν ὅπως ἀπατῶσι τὰ πνεύματα. Ὁ Θεὸς, λέγουσι καὶ αὐτοί, ἀλλὰ τηροῦσι τὴν λέξιν καὶ καταστρέφουσι τὸ δόγμα· καὶ διατείνονται ὅτι τηροῦσι τὴν λέξιν, διότι πρέπει ἀκόμη νὰ φεισθῶσι τῶν ἀπλουστέρων. Ἡ λέξις Θεὸς, λέγουσιν, εἶνε καλὴ, ἀρχαία λέξις, ὀλίγον βαρεῖα, ἀλλὰ βαθμηδὸν θέλει καθαρισθῇ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἕως οὗ καταστῇ ὁλοσχερῶς ἀσήμαντος.

Ἀλλὰ εἶνε περιττὸν νὰ χρονοτριβῶμεν περιστροφόμενοι μόνον εἰς λέξεις, ἃς προβῶμεν εἰς τὴν οὐσίαν, ἃς ἐξετάσωμεν ῥιζικῶς καὶ οὐσιωδῶς τὰς τοιαύτας διδασκαλίας ὅπως ἐπιχύσωμεν φῶς καθαρὸν τοῖς ἐνδιαφερομένοις.

Ὅρίζομεν τὴν ἀθεΐαν: ἄρνησις τοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ τοῦ κεχωρισμένου ἀπὸ τοῦ κόσμου, τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, τοῦ ζῶντος καὶ πλάστου. Καλοῦμεν δὲ καθαρῶς ἄθεον ὃν τινα δήποτε ἀρνούμενον τὸν Θεὸν τοῦτον, οἷος δήποτε καὶ ἂν ᾗ ὁ τύπος τῆς ἀρνήσεως αὐτοῦ, οἷος δήποτε καὶ ἂν ᾗ ὁ σκοπὸς, δι' ὃν, ὡς λέγει, φειδόμενος

τῶν ἀπλουστέρων, περικαλύψῃ τὴν ἀθεΐαν αὐτοῦ καὶ ὑποκρισίαν.

Λέγομεν λοιπὸν ὅτι ἤρξατο πρὸ πολλοῦ καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊῶν βαθεΐα καὶ τολμηρὰ ἐργασία τῆς ἀθεΐας· ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν ᾗπασι τοῖς πεπολιτισμένοις κράτεσι τῆς Εὐρώπης καὶ ἐν τῇ ἐνεστώσῃ ὥρᾳ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα διάφοροι σχολαὶ ἀθεΐας· — σχολαὶ φιλοσοφικαί, αἵτινες θέλουσι νὰ ἐκδιώξωσι τὸν Θεὸν τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας· — σχολαὶ ἐπιστημονικαί, αἵτινες θέλουσι νὰ ἐκδιώξωσι τὸν Θεὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης· — σχολαὶ ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, αἵτινες θέλουσι νὰ ἐκδιώξωσι τὸν Θεὸν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ βίου· — σχολαὶ τῆς εἰμαρμένης, αἵτινες θέλουσι νὰ ἐκδιώξωσι τὸν Θεὸν τῆς ἱστορίας· — τέλος δὲ σχολαὶ κοινωνικαί, αἵτινες θέλουσι νὰ ἐκδιώσωσι τὸν Θεὸν τῆς κοινωνίας· θέλουσι νὰ ἐκδιώξωσι τὸν Θεὸν πανταχόθεν.

Ἀλλ' ἡ σύγχρονος αὕτη ἀθεΐα τῶν διαφόρων σχολῶν ἔχει ἐπὶ πλεόν τοῦτο τὸ ἀξιοσημεῖωτον ὅτι δὲν εἶναι πλεόν ὡς ποτὲ ἀπλῆ θεωρία, ἀλλ' εἶναι ἀξία νὰ καταβῇ καὶ νὰ εἰσέλθῃ καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν· θέλει τὰ πάντα νὰ μεταλλάξῃ, τὰ πάντα νὰ μεταρρυθμίσῃ, θέλει ν' ἀναδιοργανώσῃ τὰ πάντα ἄνευ Θεοῦ καὶ ἄνευ θρησκείας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ πάσης θρησκείας· τὰ πάντα, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνίαν· ἰδοὺ ὁ χαρρακτὴρ, ἰδοὺ αἱ ἐπιχειρήσεις τῆς συγχρόνου ἀθεΐας.

Ἐκπλήττομεν ἴσως ἐνταῦθα τοὺς ἀναγνώστας, τοὺς μακρὰν διατελοῦντας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἢ τοὺς ἐπισκεφθέντας μὲν καὶ διαμείναντας ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλ'

ἤττον προσέχοντας ν' ἀκολουθῶσι τὴν κίνησιν τῶν πνευμάτων καὶ τὴν πορείαν τῶν ἰδεῶν. Οὐδὲν ἤττον ἢ ἀλήθεια εἶναι αὕτη· ἡμεῖς βέβαιοῦμεν, ὡς ἔχοντες γνῶσιν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς πεπολιτισμένοις κράτεσι ὑπὸ διάφορα ὀνόματα διάφοραι σχολαὶ ἀθείας, τῶν ὁποίων αἱ πρακτικαὶ συνέπειαι ἀπολύτως εἰσὶν αἱ αὐταί. Ὅτι αἱ σχολαὶ ἐκεῖναι εἰσὶ ζῶσαι, ἐνεργοί, ζωηραὶ, κατέχουσαι καὶ ὄργανα ἰσχυρὰ τῆς δημοσιότητος, ὅτι οὐδόλως αἱ σχολαὶ ἐκεῖναι ὀπισθοχωροῦσιν, ἀλλὰ τοῦναντίον προχωροῦσι. Ἐπιπροσθέτομεν δὲ ὅτι μετὰ ξὺ συγγραφέων, οἵτινες διαδίδουσιν διὰ τῆς γραφίδος τὰς διδασκαλίας ταύτας τῆς ἀθείας, καταλέγονται καὶ ἄνθρωποι ἐνεργείας, καταγινόμενοι μετ' ἴσου ζήλου εἰς τὴν διάλυσιν πασῶν τῶν δοξασιῶν καὶ τὴν καταστροφὴν πάσης ἀνεξαιρέτως θρησκείας.

Αἱ σχολαὶ ἐκεῖναι ἔχουσι καὶ ναοὺς, ἐν οἷς ἐκκλησιάζονται. Εἰς τοὺς ναοὺς ἐκείνους εἰσῆλθομεν καὶ ἡμεῖς χάριν περιεργίας καὶ ἐθαυμάσαμεν μὲν τὴν τόλμην, πολλάκις δὲ καὶ τὴν ῥητορικὴν ἱκανότητα τοῦ ἀγορεύοντος, ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι κατελήφθημεν ὑπὸ φρίκης ἀπέναντι τῶν ἰδεῶν, εὐρεθέντες πρὸς στιγμὴν ἐντὸς ψυχροῦ ἀχανεστάτου χάους, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐλπίδος, ἄνευ Θεοῦ, ἄνευ θρησκείας.

Αἱ ΣΧΟΛΑΙ ΤΟΥ ΑΘΕΪΣΜΟΥ.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων ἡμῶν δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ὡς μάρτυρας καὶ ἄνδρας σοφοὺς, ἐξόχους συγγραφεῖς, μέγα φροντίζοντας, πολλὰ ὁμιλοῦντας καὶ σπουδαῖα συγγράψαντας κατὰ

τῆς ἀθεΐας. Πρό τινων ἐτῶν σοφός τις ἀνὴρ ἔγραψεν ἐγχειρίδιον ὑπὸ τὸν τίτλον *προειδοποίησις εἰς τοὺς οἰκογενειάρχας ὅπως ὑποδείξῃ τὸν ἐκ τῆς συγχρόνου ἀθεΐας ἐπαπειλούμενον κίνδυνον*. Ἄλλος δέ τις συγγραφεὺς ἔγραφε μετὰ φόβου τὴν φράσιν ταύτην «ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶνε εἰς κίνδυνον».

Ἄλλος δέ τις πάλιν, τὸν ὁποῖον δὲν δύναταί τις νὰ κατηγορήσῃ ὡς ὑπερβολικόν, καθὼς διάσημον καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας διακεκριμένης ἐν Εὐρώπῃ φιλολογικῆς σχολῆς, ἐποίει πρό τινων ἐτῶν τὴν ἐπομένην σημαντικὴν ὁμολογίαν.

«Εἶναι ὅλως ἀνωφελές νὰ κρύψωμεν τοῦτο, ἡ πνευματικὴ σχολὴ ὑφίσταται *φοβεράν κρίσιν*. Ἡ πνευματικὴ ἰδέα ἀπειλεῖται σήμερον ἐκ τοῦ φοβεροῦ κύματος, τὸ ὁποῖόν ποτε ἐπέπεσε κατ' αὐτῆς ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐγκυκλοπαιδείας καὶ τὸ ὁποῖον ἀφεύκτως ἤθελε συμπαρασύρει μετ' αὐτῆς, ἐὰν κατέπιπτε, καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀξιόπρεπείαν τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος».

Ἄλλος πάλιν γράφει ἐν τινι τόμῳ θρησκευτικῆς φιλοσοφίας ὅτι ἐγένετο ἀπόπειρα ἐπιθετικῆς προσπαθείας ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις ἐναντίον τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῶν δοξασιῶν τοῦ κοινοῦ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι.

Ὁ ὕλισμός, λέγει καὶ περιδικόν τι σύγγραμμα, ἐπέδραμε κατὰ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ εἶνε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἐν τῷ κόσμῳ, οὔτε ψυχὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Ἄρτι δὲ πάλιν ἄλλος συγγραφεὺς ἔλεγεν: «Ἄντι

γυεῖς διδασκαλίαι μολύνουσι τὴν ἀτμόσφαιραν. Ἡ ἀθεΐα τείνει νὰ εἰσαχθῇ παντοῦ. Πανταχόθεν βλέπει τις αὐτὸ μετὰ θλίψεως».

«Τὸ ζήτημα, λέγει καὶ σπουδαία τις ἐφημερίς, δὲν εἶνε σήμερον μεταξὺ τῆς καθολικῆς θρησκείας καὶ τῆς τῶν διαμαρτυρομένων, ἀλλὰ εἶναι μεταξὺ τῶν ἐλευθέρως σκεπτομένων καὶ τῶν αἵρεσιωτῶν πασῶν τῶν θετικῶν θρησκευμάτων».

Τοιουτοτρόπως λοιπὸν δὲν εἶνε μόνον ἡ πίστις τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν ὁποίαν πολεμοῦσιν, ἀλλ' εἶνε ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς αὐτὸς, τὸν ὅποιον θέλουσι νὰ ἐκδιώξωσιν ἀφ' ὅλοκληρου τοῦ κόσμου, ἀπὸ τοῦ λογικοῦ, ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ τῆς συνειδήσεως, ἀπὸ τῆς κοινωνίας· ἰδοὺ ὁ κύριος καὶ θεμελιώδης σκοπὸς τῆς συγχρόνου ἀθεΐας.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ κόσμος ἄνευ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἄνευ ψυχῆς, ἡ ἐκπαίδευσις ἄνευ πίστεως, ἡ κοινωνία ἄνευ θρησκείας· τοιοῦτον εἶνε τὸ πρόγραμμα κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν βιβλίου, δημοσιευθέντος πρό τινων ἐτῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ὁλλανδίᾳ.

Τὸ σοβαρὸν τοῦτο ζήτημα πρέπει καὶ ἐν Ἑλλάδι, διατελούσῃ, ὡς εἴπομεν, εἰς ἄμεσον συνκοινωνίαν πρὸς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην, νὰ θέσωμεν ἐν λεπτομερείᾳ καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῶν πραγμάτων θέσει ὑπὸ τὰς ὀψεις τοῦ Ἑλλήνος πολίτου, ἀνεγείροντες ἐντεῦθεν αὐτῷ ἰσχυροὺς προμαχῶνας.

Οὐδὲν θέλομεν ἀναγνωρίσει, κύριοι, κινδυνωδέστερον καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, οἳ διήποτε καὶ ἂν ᾖσιν, εἴτε πεπαιδευμένοι, εἴτε ἀμαθεῖς, εἴτε κληρικοί, εἴτε λαϊκοί, ἢ τὴν ἐφ' ἡμῶν ἐπιρροὴν τῶν ἐν Εὐρώπῃ σχολῶν τῆς ἀθεΐας. Οὐδὲν ὀφείλει, καθ' ἡμᾶς, νὰ προσελκύσῃ

περισσότερον τὴν σύντονον προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα τῶν διεπόντων τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἢ τὰ τοιαῦτα ζητήματα, ἅτινά εἰσι ζωτικώτερα διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ τόπου ἡμῶν καὶ αὐτῶν τῶν βαρυτέρων πολιτικῶν ζητημάτων.

Σκοπὸν προτιθέμεθα νὰ φέρωμεν εἰς πλήρη γνῶσιν τοῦ ἀναγνώστου ποία ὑπῆρξε καὶ ποία εἶνε καὶ σήμερον ἡ γλῶσσα τῶν διδασκάλων εἰς τὰ μεγάλα τῆς δημοσιότητος ὄργανα ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ· πῶς ἡ γλῶσσα αὕτη κατανοεῖται καὶ μεταφράζεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ μέχρι τίνος βαθμοῦ αἱ διδασκαλῖαι αὗται τοῦ ἀθεϊσμοῦ διαδίδονται καὶ κατέρχονται ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῆς κοινωνίας ἐν τοῖς πλήθεσι τοῦ λαοῦ.

Αἱ τρεῖς καίουσαι ἐστίαι τοῦ ἀθεϊσμοῦ, αἱ τρεῖς σχολαί, εἰς τὰς ὁποίας δύναται τις νὰ ἀναγάγῃ πάσας τὰς ἄλλας, εἰσὶν ἡ σχολὴ τοῦ Θετικισμοῦ, ἡ σχολὴ τοῦ Πανθεϊσμοῦ καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Ὑλισμοῦ. Καλῶ ταύτας σχολὰς ἀθεϊσμοῦ, διότι μετὰ τινων παραλλαγῶν ἐν τῇ διατυπώσει αὐτῶν συναντῶνται καὶ συμφωνοῦσι πᾶσαι εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ζῶντος Θεοῦ, τοῦ διακεκριμένου ἀπὸ τοῦ κόσμου, τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ, τὸν ὅποῖον ἡ ὀρθῶς κρίνουσα ἀνθρωπότης πάντοτε ἐλάτρευσε.

ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ.

Ἡ σχολὴ αὕτη, περὶ ἧς ὀλίγα μόνον θέλομεν λαλήσει, πρεσβεύει μεθ' ὅλας τὰς παραδόξους αὐτῆς διαμαρτυρίας πλήρη ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ θεωρίαν ἀπορρίπτει ἀπολύτως τὸν Θεόν· κη-

ρύττει αὐτὸν πλάσμα, ὑπόθεσιν, ἥτοι καθαρὰν εἰκασίαν ἄνευ βεβαιότητος καὶ πραγματικότητος· Ὁ Θεὸς, λέγουσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς σχολῆς ταύτης, εἶνε μία ὑπόθεσις, εἴτε θεολογική, εἴτε μεταφυσική. Καὶ εἶνε συνεπεῖς· διότι οἱ θετικισταὶ ἀπωθοῦσι τὴν λογικὴν φιλοσοφίαν, ὥς καὶ τὴν θρησκείαν, πᾶν φιλοσοφικὸν δόγμα, ὥς καὶ πᾶν δόγμα θρησκευτικόν· εἶνε λοιπὸν, λέγουσιν, ὁ Θεὸς ὑπόθεσις ἀνωφελής, οὐδὲν ἐξηγοῦσα, οὔτε τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, οὔτε τὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὑπόθεσις ἀδύνατος, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπιστήμη διαψεύδει καὶ καταστρέφει.

Διὰ τοὺς θετικιστάς ὁ Θεὸς δὲν εἶνε μόνον ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ'εἶνε καὶ ἀντιπαθητικὸς καὶ ἐναντίος πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Κατὰ συνέπειαν δὲ εἰσάγουσι τὸν ἀθεϊσμόν καὶ ἐπομένως τὸν μᾶλλον ἀπόλυτον Ὑλισμόν ἐν πάσαις ταῖς ἀνθρωπίναις ἐπιστήμαις. Ἀφ' οὗ δὲ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς σχολῆς αὐτῶν συνέταξαν κανονισμοὺς, καθ' οὓς κατέστησαν τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἄθεον, θέλουσι νὰ καταστήσωσι καὶ ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν ἄθεον, καταστρέφοντες πάσας τὰς θρησκείας ὅπως ἀντικαταστήσωσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ τὴν λατρείαν, ὥς λέγουσι, τῆς ἀνθρωπότητος· τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις, κατ' αὐτοὺς, εἶνε τὸ μέγα ὄν, ἡ ὑπερτάτη ὕπαρξις, τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς λατρείας.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ νέον δόγμα, τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ θετικισταὶ εἰς τὸν κόσμον καὶ τὸ ὁποῖον διατείνονται ὅτι πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βῆσις εἰς πλήρη ἀναδιοργάνωσιν τῆς κοινωνίας.

Ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ταύτης κατὰ τοὺς νεωτέρους αὐτῆς (διότι ὁ ἀθεϊσμός καὶ ὁ ὕλισμός εἰσιν ἱκανῶς ἀρχαῖοι) εἶνε ὁ Αὐγουστος Κόντ τῆς Πολυτεχνικῆς σχολῆς, ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανών. Οἱ μαθηταὶ τοῦ θετικισμοῦ ὁμολογοῦσι στεντορείως καὶ μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν. Ἀ'Εσμέν, λέγουσι, μαθηταὶ τοῦ Αὐγούστου Κόντ, διακηρύττομεν τοῦτο ὅση ἡμῖν δύναμις. Εἰς αὐτὸν χρεωστοῦμεν ὅ,τι εἴμεθα, ἐὰν εἴμεθά τι· ὅ,τι δυνάμεθα, ἐὰν δυνάμεθά τι. Ὁ Αὐγουστος Κόντ εἶνε ἀρχηγὸς τῆς διδασκαλίας ταύτης. Εἷς μόνος ὑπάρχει θετικισμός, ὁ τοῦ Αὐγούστου Κόντ. Ὅστις δῆποτε ἔχει ἀξιώσεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου Κόντ ἰδρυθέντος μεγάλου ἔργου».

Τὸ ἔργον δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κόντ ἰδρυθὲν, ὁ θετικισμός, ἀναλύεται, ὡς εἴρηται, εἰς τὴν μᾶλλον ριζικὴν ἀθεΐαν καὶ εἰς τὸν πληρέστερον ὕλισμόν, μεθ' ὅλην τὴν παράδοξον σκοτεινότητα τῆς γλώσσης, ἣτις ὑπάρχει ἐν τοῖς πολυαριθμοῖς συγγράμμασι, τὰ ὅποια ἐδημοσίευσεν καὶ τὰ ὅποια ἡ σχολὴ αὐτοῦ ἀναδημοσιεύει καθ' ἑκάστην τοῦτο τοῦλάχιστον καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καταφαίνεται.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1851 ἐγένετο ἐν Παρισίοις μεγάλη συνάθροισις θετικιστῶν, ἐν ἣ ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ταύτης Αὐγουστος Κόντ ἐξέθηκεν ἐπὶ πέντε ὥρας τὴν διδασκαλίαν τῆς σχολῆς αὐτοῦ. Ποία δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσα μεγάλη ἀρχή;

Διεκήρυξεν ἀμετακλήτως ἀποκεκλεισμένους ἀπὸ τῆς διευθύνσεως τῶν κοινῶν ὡς ὀπισθοδρομικοὺς καὶ

ταραξίας πάντας τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Θεόν, καθολικοὺς, διαμαρτυρομένους καὶ θεοϊστάς.

Ἀναγνωρίζει ὁμοῦς ὁ Κόντ ὅσον ἀφορᾷ τὸν Θεὸν τοῦ παρελθόντος «ὅτι προσήνεγκε προσωρινὰς ὑπηρεσίας». Ἀλλὰ τετέλεσται λέγει: «ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τοῦδε ἀντικαθιστησι τὸν Θεόν· μόνη δὲ ἡ ἀνθρωπότης πρέπει νὰ ἔλθῃ ἐπίκουρος εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἀδυναμίαν τοῦ Θεοῦ». Πρὸς περισσοτέραν διασάφησιν τῆς ιδέας ἀναφέρομεν καὶ αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Κόντ, δι' ὧν διετύπωσε τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς σχολῆς αὐτοῦ.

«Ἐν ὀνόματι τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, οἱ θεωρητικοὶ καὶ πρακτικοὶ ὑπηρέται τῆς ἀνθρωπότητος ἐλθέτωσαν καὶ λαβέτωσαν ἀξιοπρεπῶς τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιγείων ὑποθέσεων, ἀποκλείοντες ἀμετακλήτως τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς πάντα τὰ διάφορα ἀνδράποδα τοῦ Θεοῦ, καθολικοὺς, διαμαρτυρομένους, ἢ θεϊστὰς, ὡς ὀπισθοδρομικοὺς καὶ ταραξίας». Ἡ διατύπωσις αὕτη τοῦ ἱδρυτοῦ εἶναι τοσοῦτον κορυφαία ἐν τῷ συστήματι τῆς σχολῆς, ὥστε ἐξεδόθη πάλιν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κατηχήσεως τοῦ θετικισμοῦ, μεταφρασθεῖσης ἀγγλιστὶ ἐν τινι μελέτῃ θετικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ συστήματος τῆς θετικῆς πολιτικῆς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας μαθητὴς τις τοῦ Κόντ ἐπανελάμβανεν ὡς ἐξῆς τὴν διατύπωσιν τοῦ διδασκάλου.

«Ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ κατέστη σήμερον ἀναρχικὴ ἅμα καὶ ὀπισθοδρομικὴ».

· Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀφοῦ παρέστησε τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ὡς ἤδη ἱκανῶς κεκλονισμένην, προστίθῃσι : « τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, πρέπει νὰ φέρωμεν κατ' αὐτῆς τὰ τελευταῖα κτυπήματα ». ὅ ἐστι τὴν ἀπόσβεσιν αὐτῆς ἐκ τῆς κοινωνίας.

· Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τίθησι τὴν κορωνίδα εἰς τὸ μέγα, ὡς λέγουσιν, ἔργον, εἶνε αἰὲν ἐνὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ διδασκάλου τῶν θετικιστῶν ἀναγινωσκόμεναι λέξεις, δι' ὧν καταρτίζεται ὀριστικῶς ἡ θετικὴ θρησκεία.

· « Ὁ θετικισμὸς, λέγει, ὀριστικῶς κατήρτισε τὴν θρησκείαν τῆς ἀνθρωπάτητος, ὡς μόνην ἱκανὴν νὰ καθιερώσῃ καὶ νὰ κανονίσῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν πρόοδον, αἵτινες ἐκτίθενται εἰς κίνδυνον ἐκ τῆς ἐξαντληθείσης πλέον θεολογίας ».

· « Ἐν ἐνὶ λόγῳ : ἡ ἀνθρωπότης, λέγει ὁ Κόντ, ἀντεκατέστησεν ὀριστικῶς τὸν Θεὸν χωρὶς βεβαίως νὰ λησμονήσῃ ποτὲ καὶ τὰς προσωρινὰς αὐτοῦ ἐν τῷ παρελθόντι ὑπηρεσίας ».

· « Ἡ ἀνθρωπότης μόνη ὀφείλει ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἄδυναμίαν τοῦ Θεοῦ ».

· Πρέπει λοιπὸν κατὰ τὸν διδάσκαλον τοῦτον ν' ἀφήσωμεν τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ δεχθῶμεν τὴν λατρείαν τῆς ἀνθρωπότητος.

· Ἀλλ' ἐρωτῶμεν, τί ἐστὶν ἡ ἀνθρωπότης αὕτη ; « εἶνε, λέγουσι, τὸ μέγα ὄν »· καὶ τί εἶνε τὸ μέγα ὄν ; « Τὸ μέγα ὄν εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὄντων, παρεληλυθότων, παρόντων καὶ μελλόντων ». Ἀλλ' εὐχὴ καὶ ὄλων τῶν παρεληλυθότων, ἐνεστώτων καὶ μελλόντων ὄντων, διότι ἐν τῇ συνθέσει τοῦ μεγάλου ὄντος

μόνοι οἱ ἄνθρωποι εἰσέρχονται καὶ ἐκ τούτων οὐχὶ πάντες, ἀλλὰ μόνον οἱ ἐλευθέρως συντρέχοντες εἰς τὴν τελειοποίησιν «τοῦ παγκοσμίου ὄντος». οὗς καὶ ὀνομάζουσι «συμπύπτοντα ὄντα». διότι ὁ θετικισμὸς ὀρίζει τὴν ἀνθρωπότητα «σύνολον συμπαγὲς συμπιπτόντων ὄντων».

Ἴδου τὰ ὄντα, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ μέγα ὄν καὶ τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν σχολὴν τοῦ θετικισμοῦ, θ' ἀντικατασταθῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ἡ λατρεία αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος βεβαίως ἔσται καὶ πᾶσα αὐτῆς ἡ ἀθανασία, διότι, κατ' αὐτούς, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ψυχὴν.

Οὕτω, καὶ τοι δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν θετικιστῶν, ἔσται ὅμως μία θρησκεία, ἡ θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητος· θέλει ὑπάρχει τοῦτο μὲν ἡ ἀτομικὴ λατρεία τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τὴν ἐνδοτέραν λατρείαν τινῶν καλλιτέρων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, τοῦτο δὲ ἡ δημοσία λατρεία τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπαιτούσης πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῆς ναοὺς, ὅθεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θετικισμοῦ δὲν διστάζει νὰ ζητήσῃ εἰς κατοχὴν τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς, ὅπως ἐνθρονίσῃ ἐκεῖ τὴν θρησκείαν ταύτην.

Ἐν συντόμῳ ἡ λατρεία τοῦ ἀνθρώπου ἀντικαθίσταται εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλαις λέξεσιν, ἡ ἀρχαία ἀποθέωσις, τὴν ὁποίαν ἡ Ῥωμαϊκὴ χαμέρπεια ἐφαντάσθη, ἀνανεοῦται ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἀγερωχίᾳ διὰ τοῦ θετικισμοῦ· αἰμόδοροι καὶ ἡδυπαθεῖς ἄνθρωποι ἔχουσιν ὑψίστην θέσιν ἐν τῷ πανθέῳ τούτῳ τοῦ θετικισμοῦ.

Τί δύναταί τις, ἐρωτῶμεν, νὰ φαντασθῇ ἐπὶ τῶν

πραγμάτων τούτων; δύναται τις νὰ εἶπῃ ὅτι εἶναι παῦτα ἀσέβεια; ὅτι εἶνε μωρία; ἢ συναμφότερα ἀσέβεια καὶ μωρία; ὑμεῖς λέγομεν ὅτι εἶνε ἀσέβεια τιμωρουμένη διὰ τῆς μωρίας.

Ἰσως τινὲς θέλουσι φαντασθῇ ὅτι τοιαῦται προσβολαὶ κατὰ τῶν ἱερῶν καθεστώτων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καθίστανται ἀβλαβεῖς ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνοησίας αὐτῶν, ὅτι ἀποθνήσκουσιν ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν, ὅτι δὲν προσδεύουσι καὶ ἐπομένως δὲν δύνανται νὰ γίνωσι μολυσματικά. Ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ λίαν ἀπατῶνται· ὅχι μόνον αἱ τοιαῦται προσβολαὶ οὐδόλως ἀφανίζονται ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν, ἀλλὰ τὸναντίον καὶ προβαίνουν καὶ προχωροῦσιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ κατακτῶσιν ὅσημέραι τὰς καρδίας τῆς νεολαίας, εἰσχωροῦσαι βαθμηδὸν καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν ἐργατικῶν τάξεων τῶν κατωτέρων στρωμάτων τῆς κοινωνίας. Ὅτι δὲ μεγάλως ἐπηρεάζουσι καὶ τοὺς Ἕλληνας ὁμολογοῦμεν ὡς ἀναντίρρητον διαβεβαιοῦμεν τοῦτο ἐκ τῆς πείρας, ἣν ἔχομεν λάβει· καὶ πεπείσμεθα ὅτι οὐδεὶς, ρίψας βλέμμα ἐταστικόν, θέλει ἀρνηθῇ τὸ τοιοῦτον· τοῦτο μόνον εἶνε ἀληθές, ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται, παρ' ἡμῖν ριπτόμεναι τῇδε κάκεῖσε, δὲν ἐμορφώθησαν εἰσέτι εἰς σύστημα, οὔτε ἐκφαίνονται ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ μεθ' ἴσης τόλμης καὶ παρρησίας ὡς καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, χάρις ὅμως εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν πόθους καὶ τοὺς παντοίους τοῦ ἔθνους κοινωνικοὺς περισπασμούς. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ εἴπωμεν ἐκτενέστερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῆς διαδόσεως τῶν ἰδεῶν τοῦ θετικισμοῦ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἀναφέρομεν ἐπιστολὴν τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐκτελεστοῦ τῆς διαθήκης τοῦ Κόντ, τοῦ

δόκτορος Ῥομπινέ, ἱατροῦ τῶν Παρισίων, ἐπιστολὴν ἀπευθυνθεῖσαν εἰς τοὺς συντάκτας τοῦ Ἑθνικοῦ μέλλοντος καὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἡθικῆς, χρονολογουμένην σύμφωνα πρὸς τὸ καλενδάριον τῶν θετικιστῶν, «Παρίσιοι, 17 Σακεσπιέρου, 78 (24 Σεπτεμβρίου 1866)», ἀναγινώσκονται δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ αἱ ἐξῆς διδακτικαὶ ὁδηγαί : «Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου Κόντ ὁ θετικισμὸς ὁσημέραι ἀναπτύσσεται οὐ μόνον ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀμερικῇ, τῇ τε Βορείῳ καὶ Νοτείῳ, διὰ τε τῆς διαδόσεως τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας, ὥς καὶ διὰ τῆς διατηρήσεως τῶν ἑαυτοῦ θεσμῶν».

Καὶ ὄντως ἐν Εὐρώπῃ, πολυάριθμοι δημοσιεύσεις φαίνονται καθ' ἑκάστην δημοσιευόμεναι εἰς διάστημα βιβλιοπωλεῖα παρ' ἀνθρώπων, μὴ στερουμένων καλλιεργείας πνεύματος καὶ ἐν οἷς τὴν ἀθεΐαν διαπρυσίως κηρύττουσιν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, κεκαλυμμένην ὑπὸ τὸ περιτύλιγμα τῆς διδασκαλίας τοῦ θετικισμοῦ. Ἴδου λοιπὸν διατί εἶνε ἀνάγκη νὰ ποιῇται τις λόγον μετὰ λύπης περὶ τῆς σχολῆς ταύτης, καὶ τοῦτο ὅπως ἐπιχέῃ φῶς εἰς τὴν κοινωνίαν ἡμῶν καὶ ἀνεγείρῃ ὑπὲρ αὐτῆς προμαχῶνας, ἐρχομένης ὁσημέραι εἰς εὐρυτέρας σχέσεις καὶ εἰς ἐπιμιξίαν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας.

Ἦδη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐδημοσιεύθη βιβλίον περὶ ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τινος ζηλωτοῦ τῶν μαθητῶν τοῦ Αὐγούστου Κόντ, ἱατροῦ τῶν Παρισίων, τοῦ δόκτορος Βουρδέ, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ σελίδος σαφῶς διακηρύττει ὅτι ἡ ἀθεΐα, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει ἐπιστημονικὸν σύστημα, ἀντικαθίστησι σήμε-

ρόν τήν εἰς τὸν Θεὸν πίστιν, τὴν ὁποίαν καλεῖ θεολογικὸν σύστημα.

Καὶ ἡ ἀθεΐα μεθύσκει τοσοῦτον τὸν μαθητὴν τοῦτον τοῦ Κόντ, ὥστε φαντάζεται ὅτι ἄνθρωποι ἅπαξ ἀπαλλαγέντες τῆς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἰδιοτροπιῶν αὐτοῦ, ἀπαλλάσσεται τοιουτοτρόπως καὶ τῶν τελευταίων ἀντιστάσεων τῆς εἰμαρμένης τοῦ κόσμου, ὡς καλεῖ ταύτας ὁ κ. Βουρδέ.

«Τὸ ἐπιστημονικὸν σύστημα, λέγει, οὐσιωδῶς ἀντικείμενον εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα, θέλει ποτὲ ἀντικαταστήσει τούτο, ἂν καὶ τ'ἀποτελέσματα τοῦ νέου τούτου συστήματος θὰ βραδύνωσιν ἴσως νὰ ἔλθωσιν· ἡ κατάκτησις θὰ γίνῃ ὀλίγον βραδύτερον, διότι θὰ παρέλθῃ προσέτι χρόνος πρὶν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ παύσῃ νὰ ᾔνε ἡ κληρονομία καὶ τὸ καταφύγιον τῶν δειμαλέων ὁπισθοδρομικῶν, ἢ ἀμαθῶν ἀνθρώπων».

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει κατὰ τοὺς θετικιστάς, οὐδὲ τὸ παράπαν ἀπὸ τοῦ νῦν χρησιμεύει, δὲν πρέπει πλέον καὶ νὰ ὀμιλῶμεν περὶ τοῦ Θεοῦ οὔτε ἐν ταῖς ἐπιστήμας, οὔτε ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει τῆς νεολαίας· ὅθεν καὶ ὁ Βουρδέ γράφει βιβλίον θετικῆς ἐπιστήμης ἀκριβῶς, ὡς λέγει, διὰ τοῦτο, διότι «ἡ νέα φιλοσοφία προτίθεται ν'ἀντικαταστήσῃ τὴν παιδαγωγίαν, τὴν βασιζομένην ἐπὶ ἐθνολογικῶν, ἢ μεταφυσικῶν ἀφαιρέσεων (τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς), δι' ἐκπαιδεύσεως, βασιζομένης ἐπὶ θετικῶν, ἢ συγκεκριμένων ἀρχῶν», ἥτοι δι' ἐκπαιδεύσεως ἀθέου καὶ ὕλιστικῆς.

Ἡ ἀθεΐα ὁμῶς αὕτη καὶ ὁ ὕλισμός οὗτος δὲν κωλύει τὸν συγγραφέα νὰ λαλῇ καὶ περὶ θρησκείας, ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Κόντ, «διότι, ὡς λέγει, πρὸ τῆς βιολογικῆς συστηματοποιήσεως ὁ ἄνθρωπος εἶνε ζῶον λατρευτικόν».

Ἀλλ' ἡ θετιστικὴ ἐκπαίδευσις, κατὰ τοὺς νέους διδασκάλους, θέλει παράσχει εἰς τοὺς νέους τὴν νέαν ἀνακάλυψιν, ὅ ἐστι τὴν θρησκείαν, δι' ἣς θὰ μάθωσι νὰ λατρεύωσι οὐχὶ τὸν Θεὸν τῆς φαντασίας καὶ τῆς ἀνυπαρξίας, ἀλλὰ τὴν ἀνθρωπότητα, τὸν συγκεκριμένον καὶ ἀψευδῆ Θεόν. Αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Θεόν, περὶ τοῦ ὁποίου εὐφυῆς τις ἀνὴρ ἔλεγεν ἡμέραν τινα, εἰρωνευόμενος τοὺς θετικιστάς : «γινώσκω τὰ ἀνθρώπινα παρὰ πολὺ καλὰ διὰ νὰ ἔχω τὴν διάθεσιν νὰ λατρεύω αὐτά».

Οἱ θετικισταὶ μετὰ συντόνου σπουδῆς καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως πᾶν ὅ,τι δύνανται πράττουσιν ὅπως ἰδρύσωσι τὴν θεότητα καὶ λατρείαν τοῦ νέου Θεοῦ. Φέρε δὴ δώσωμεν βραχεῖαν περίληψιν τῶν ἀξιωματῶν αὐτῶν δι' αὐτῶν τῶν φράσεων καὶ τῶν λέξεων τῆς σχολῆς τοῦ θετικισμοῦ.

«Τὸ νέον δόγμα, λέγουσιν, ἀνακαλύπτει ἡμῖν μὲν γάλην καὶ ὑπερτάτην ὕπαρξιν, ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ».

«Τὸ νέον δόγμα ἀποκόπτει θετικῶς πάσας τὰς ὑπερφυσικάς θελήσεις, τὰς γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ . . . καὶ τῆς Προνοίας».

«Ἡ ἀνθρωπότης γίνεται εἰς ἑαυτὴν πρόνοια, ἀφοῦ ὑπέστη πολλὰ, διότι ἐπὶ μακρὸν ἐβασίσθη ἐπὶ ἄλλων φανταστικῶν προνοιῶν».

«Δὲν μένει ἡμῖν ἢ ν' ἀποσύρωμεν τὰ τελευταῖα παραπετάσματα καὶ νὰ λάβωμεν ὀριστικῶς ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ὡς τὸ ἰδανικὸν τῶν λογισμῶν ἡμῶν, ὡς ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΝ τῶν ἑορτῶν ἡμῶν».

«Ποιηταί, ἡ ἀνθρωπότης λατρευομένη, παρ' ὑμῶν ἀπὸ τοῦδε θέλει ζητήσῃ ἄσματα· ζωγράφοι καὶ γλύπτται, ἡ ἀνθρωπότης λατρευομένη, παρ' ὑμῶν θέλει ζητήσῃ εἰκόνας καὶ μάρμαρα· ἀρχιτέκτονες, ἡ ἀνθρωπότης λατρευομένη παρ' ὑμῶν, θέλει ζητήσῃ ναοὺς καὶ θυσιαστήρια».

Ταῦτοχρόνως μετὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Βουρδὲ καὶ ἡ ἐν Παρισίοις ἐπιθεώρησις τῶν θετικιστῶν, ἡ καλουμένη ἐπιθεώρησις τῆς προόδου, ἡ ἀναφανδὸν πρεσβεύουσα καὶ στηρίζουσα τὸν ἀθεϊσμόν μετὰ τόλμης νεαρᾶς ἀνεβόα· «ἡ θεολογία εἶνε ματαία θεωρία, μὴ ἔχουσα πλέον ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον . . . ἡ ψυχὴ εἶνε χίμαιρα καὶ ἡ ἀθανασία αὐτῆς ἀνοησία».

Ἡ ἐπιθεώρησις αὕτη ἔπαυσε πρὸ πολλοῦ δημοσιευομένη· ἐν τούτοις αἱ διδασκαλίαι ὑφίστανται καὶ μετὰ σεβασμοῦ ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς μνημονεύονται.

Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἡ μελέτη τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ἤδη ἐμνημονεύσαμεν, φέρουσα ὡς ῥύτραν· ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶνε ἀναρχικὴ ἅμα δὲ καὶ ὁπισθοδρομικὴ, πρέβαινε καὶ μέχρι τοῦ σημείου νὰ εἴπῃ ὅτι δύναται τις νὰ θεωρῇ «ὡς ἐχθροὺς δημοσίους» πάντα θεὸν οἶον· δῆποτε «μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ Ῥουσώ». Καὶ ἐν ἄλλῃ σελίδι ὁ συγγραφεὺς ἐπιπροστίθῃσιν· «αἱ ἰδέαι αἱ θρησκευτικαὶ καλούμεναι ὑφ' οἵανδῆποτε μορφὴν καὶ ἂν παρουσιάζωνται, εἰσὶ διαρκεῖς αἰτίαι διαι-

ρέσεως ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἀταξίας ἐν τῇ κοινωνίᾳ».

Ἄλλος δὲ λέγει πάλιν ἄνευ δισταγμοῦ ὅτι τὸ γνωστόν ἐπιχείρημα τοῦ Βολταίρου ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἶνε «ἀρχαία εὐήθεια, τὴν ὁποίαν ὁ Βολταίρος ἀνεμασσᾶτο δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ».

Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θαυμάσῃ τις εἶνε, ὅτι οἱ θετικισταὶ μεθ' ὅλας τὰς τοιαύτας διακηρύξεις ἀπαξιοῦσιν ἐντόνως νὰ διαβάλλωνται, ὡς λέγουσι, καὶ νὰ κατηγορῶνται ὡς ἀθεῖσταί· καὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν ταύτας εἰς τοῦτο στηρίζουσι.

«Ἡ θετικὴ, λέγουσι, φιλοσοφία οὐδὲν ἀρνεῖται καὶ οὐδὲν βεβαιοῖ ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ τελικῶν αἰτίων· οὐδὲν γινώσκομεν ἐπὶ τοῦ λόγου τοῦ σύμπαντος». Βεβαίως οὐδὲ καὶ ἂν ὁ λόγος οὗτος ὑπάρχῃ. «Τὰ διηγούμενα καὶ φανταζόμενα εἰσὶν ἰδέα, εἰκασία, τρόπος τοῦ βλέπειν . . . ἡ θετικὴ φιλοσοφία δὲν ἐνασχολεῖται οὔτε περὶ τὰς ἀρχάς, ἔαν τὸ σύμπαν ἔχῃ ἀρχάς, οὔτε περὶ τὸ τί συμβαίνει εἰς τοὺς ζῶντας μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν».

Ἴδου ὁ παράδοξος νόμος, δι' ὃν οἱ κύριοι οὔτοι δὲν θέλουσι νὰ ὁμολογήσωσιν ἑαυτοὺς ἀθέους, διότι, λέγουσιν, ὁ ἀθεῖσμός, ἡ προσηγορία αὐτῇ τῶν ἀθέων, φέρει καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον τὸ ζήτημα τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου «ὁ ἄθεος δὲν εἶνε εἰσέτι πνεῦμα θετικὸν ἀληθῶς χειραφετηθὲν, ἀλλ' εἶνε ἄνθρωπος σκεπτόμενος περὶ Θεοῦ. Εἶναι λοιπὸν καὶ οὗτος κατ' ἰδιότητά τινα τρόπον θεολόγος».

Ἄθεος θεολόγος!!! ἡ ἔνωσις τῶν δύο τούτων λέξεων εἰς ποίαν ἄρᾳ γε λογικὴν ἀνήκει; δὲν εἶνε ἀληθῆς παραλογισμός; Καθ' ἡμᾶς τοῦλάχιστον ὁ θετι-

κισμὸς ματαίως θέλει νὰ θέσῃ ἐνταῦθα οὐτιδανὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνειαν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, τῆς καταργούσης τὸ ζήτημα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ ἀθέου, τῆς λυούσης αὐτὸ ἀρνητικῶς· οὐδεμία διαφορὰ ὑπάρχει διὰ τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην πίστιν.

Ἴδου ἐν περιλήψει ἡ σχολὴ τοῦ θετικισμοῦ, ἣτις ἀξιοῖ καὶ ἐργάζεται νὰ κολῶσῃ καὶ ταπεινώσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀφαιροῦσα ἀπ' αὐτοῦ τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως αὐτοῦ εἰς τὸν Θεόν, κωλύουσα αὐτὸ νὰ πλησιάσῃ τὰ μεγάλα καὶ θεμελιώδη ζητήματα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους, (τὰ ὅποια ὁμῶς πρὸς μεγάλην τιμὴν αὐτῆς τῆς ἀνθρωπότητος, θέλουσιν ἐπισύρει ἀείποτε ἐπ' αὐτῶν τὸ ὑγιὲς ἀνθρώπινον πνεῦμα), θέλουσα νὰ καταπράξῃ οὕτω τὸ ὀλεθριώτερον ἔργον, ὃ ἐστὶ νὰ καθιερώσῃ τὸν πληρέστερον πρακτικὸν ἀθεϊσμόν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων πάσης θρησκείας καὶ αὐτῆς προσέτι τῆς φυσικῆς.

Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΘΕΪΣΜΟΥ.

Ἡ δευτέρα σχολὴ τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ὁ π α ν θ ε ῖ σ μ ο ς, δὲν προγράφει τὸ ὄνομα, ὡς ἡ σχολὴ τοῦ θετικισμοῦ, ἀλλ' ἀπολύτως ἀρνεῖται τὸ δόγμα τοῦ Θεοῦ. «Θεός, πρόνοια, ψυχὴ, ἀθανασία, τόσα, λέγει, καλὰ καὶ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἴσως εἶνε ὀλίγον βαρέα, τὰ ὅποια ὁμῶς ἡ φιλοσοφία θέλει ἐξηγήσῃ ὑπὸ ἔννοιαν λεπτὴν».

Ἡ λεπτὴ δὲ αὕτη ἐξήγησις εἶνε ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, εἶνε ὅτι ὁ προσωπικὸς, ὁ διακεκριμένος τῶν πραγμάτων, ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου Θεός, ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον ἡ ἀνθρωπότης λα-

τρεῦει, ὁ Θεὸς οὗτος δὲν ὑπάρχει. Ἴδού ἐν συντόμῳ τί ὑπεννοεῖται ὑπὸ τὴν λέξιν ἐξήγησις.

Οὐδεμία ἀμφιβολία φράσεως, οὐδεμία σοφιστικὴ ἐξήγησις δύναται ν' ἀφαιρέσῃ τὴν σημασίαν ταύτην ἀπὸ τῶν κειμένων τῆς σχολῆς τοῦ πανθεϊσμοῦ, οἷα τὰ ἐξῆς·

« Αἱ ἐπιστῆμαι ὑποθέτουσιν ὅτι δὲν ΥΠΑΡΧΕΙ ὁ ν ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο ν , ὑ π έ ρ τ ε ρ ο ν τ ο ὗ ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ , π ρ ό ς τ ό ὅ πο ῖ ο ν . ν' ἀποδοθῇ μέρος ἄξιον λόγου ἐν τῇ διευθύνσει τῆς ἡθικῆς, ὡς οὐδὲ καὶ ἐν τῇ διευθύνσει τῆς ὕλης τοῦ σύμπαντος ».

Τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς ταύτης ἐκφράζεται συντόμως καὶ σαφῶς ἐν τινι ποιήματι καθαρῶς ἀθέῳ καὶ ὕλιστικῶ, τοῦ ὁποίου ἡ ἔννοια εἶνε αὕτη·

« Ἄνευ ἐξωτερικῆς μορφῆς δὲν ὑπάρχει ἐλευθέρα θέλησις καὶ ἄνευ σώματος δὲν ὑπάρχει πνεῦμα ».

Τῷ ὄντι ὁ Θεός (ὄνομα, τὸ ὅποῖον καὶ ὁ πανθεϊσμός συναινεῖ, ὡς λέγει, ν' ἀναφέρῃ εἰσέτι χάριν τῶν ἀπλυστέρων), ὁ Θεός τοῦ πανθεϊσμοῦ δὲν ἀξίζει κατ' οὐδένα τρόπον τοῦ σεβαστοῦ τούτου ὀνόματος, διότι δὲν εἶνε ὁ ζῶν Θεός, ὁ δημιουργὸς Θεός· ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος δὲν ἔγιναν δι' αὐτοῦ.

Ὁ Θεός οὗτος δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου· δὲν εἶνε διακεκριμένος τούτου· ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶνε ἢ μία ἀφαίρεσις· δὲν ἔχει πραγματικότητα εἰμὴ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ ἀνθρωπότητι.

Τί εἶνε λοιπὸν ὁ Θεός οὗτος κατὰ τοὺς πανθεϊστάς; εἶνε ὅ,τι ἂν θέλετε, εἶνε πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, εἶνε ὁ λίθος καὶ τὸ φυτὸν, εἶνε τὸ ζῶον καὶ ὁ ἄνθρωπος, εἶνε

ὕμεῖς, εἶνε ἐγὼ, εἶνε ὁλόκληρος ὁ κόσμος, εἶνε τὸ πᾶν, τὸ πᾶν καὶ μηδέν.

Ὁ Θεὸς οὗτος δὲν εἶνε δημιουργός: «ἡμέραν τινά, λέγουσιν οἱ πανθεῖσται, δυνάμει τῶν φυσικῶν λόγων, οἵτινες μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς κατεγίνοντο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πραγμάτων, χωρὶς οὐδεμιᾶς ἐξωτερικῆς παρεμβάσεως, τὸ σκεπτόμενον ὄν ἐφάνη». Ὡς μανιτάρι βέβαια!

Πῶς δὲ ὁ Θεὸς οὗτος θὰ ᾔτο δημιουργός, ἀφοῦ «ἡ ζωὴ ἔχει τὴν μὲν ἀρχὴν αὐτῆς» οὐχὶ ἐν αὐτῷ, ἀλλ' «ἐν τῇ δυνάμει μόνον καὶ τῇ κινήσει, τὸ δὲ τελευταῖον αὐτῆς ὅριον ἔχει τὴν ἀνθρωπότητα» ;

Ὁ Θεὸς λοιπὸν δὲν ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε τέκνον τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' εἶνε ἐν ζῶον, τὸ τελειότερον ζῶον· «ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀπλῶς τὸ παράδοξον ἐκεῖνο φαινόμενον, δυνάμει τοῦ ὁποίου εἰδός τι ζώου, ὁ ἄνθρωπος, ἔλαβεν ἐπὶ τῶν ἄλλων ὀριστικὴν ὑπεροχὴν». Τοιουτουρόπως ἡ ἀνθρωπότης ἀπολύτως οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ εἰδός τι ζώου, τὸ ὁποῖον διὰ παρὰ τὸ ὅξου φαινομένου, χωρὶς ὁ Θεὸς νὰ συντελέσῃ κατ'οὐδὲν, ἔσχεν ἐπὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν ζώων ὀριστικὴν ὑπεροχὴν! ὁ ἄνθρωπος τέλος δὲν εἶνε ἢ ζῶον τελειοποιημένον.

Τῷ ὄντι γνωστὰ εἶνε τὰ συγγράμματα τοῦ Δαρβίνου καὶ ἄλλων, ἐν οἷς ἐνεγράφη διὰ τρανῶν χαρακτῆρων ὅτι οὐδὲν ἕτερον εἶνε ἢ τελειοποιημένος πίθηκος· καὶ ὅτι ἡ ἐξήγησις αὕτη, ἣτις δίδει ἡμῖν τὴν εὐγενῆ ταύτην καταγωγὴν, εἶνε «ἡ ἀπλουστέρα καὶ ἡ στηρίζομένη ἐπὶ μεγαλειτέρου ἀριθμοῦ βασίμων παρατηρήσεων».

Ἀλλὰ φέρε δαπανήσωμεν ὀλίγας προσέτι λέξεις πρὸς εὐρυτέραν καὶ βαθυτέραν ὡς οἶόν τε κατανόησιν τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ πνεύματος τῆς σχολῆς ταύτης.

Κατὰ τοὺς διδασκάλους τούτους «τὸ ζῶν ὃν εἶνε ὁ ὅρος τῆς τελικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑλικῶν στοιχείων . . . σύνολον ἰνῶν καὶ κυψελῶν ἀπορροφωσῶν καὶ ἐκκρινουσῶν, ἥτοι ζωσῶν». Ἴδού ὁ ἄνθρωπος. Περὶ Θεοῦ ὁμως, πατρὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ περὶ ἀθανάτου ψυχῆς, οὐδεὶς ὑπ' αὐτῶν γίνεται λόγος.

Ἀλλ' εἶνε ἱκανῶς σαφές ὅτι ὁ Θεὸς, τὸν ὅποιον πάντοτε ἡ ἀνθρωπότης ἐλάτρευσε, μὴ δυνάμενος νὰ ᾔηνε σύνολον ἰνῶν ἀπορροφωσῶν καὶ ἐκκρινουσῶν, ὁ Θεὸς οὗτος δὲν ζῇ καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Θεὸς δὲν ἐπλάσεν, οὐδὲ διοικεῖ τὸν κόσμον, «οὐδεὶς ὑπερφυσικῶς πράκτωρ, λέγουσιν οἱ πανθεῖσται, ἔρχεται νὰ ταραξῇ τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ πορεία αὕτη εἶνε τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἐνυπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ τοῦ μοιραίου, ὅπερ ἔγκειται ἐν τῇ φύσει». ἀπολύτως δὲν ὑπάρχει πρόνοια. Ὁ Θεὸς κατὰ τὰς «μηδὲν καὶ ὡς ὑπηρεσία ἀπλῇ καὶ καθαρῶς ὀνομαστῇ, κατέστη πλέον οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνωφελὲς ὑπόθεσις».

Ὁ Θεὸς, ὅστις δὲν ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲ τὸν κόσμον καὶ ὅστις κατὰ συνέπειαν δὲν διευθύνει αὐτά· ὁ Θεὸς, ὅστις οὐδὲν ὁρᾷ, οὐδὲν προορᾷ, ἐπειδὴ δὲν ἔχει νευρικὸν σύστημα, ὁ Θεὸς, ὅστις οὐδόλως ζῇ, ἐπειδὴ ἡ τελευταία ἐκφανσις τῆς ζωῆς εἶνε ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου τὸ ζῶν ὃν δὲν

εἶνε ἡ σύνολον ἐν ᾧ καὶ κυψελῶν, ἀπορροφωσῶν καὶ ἐκκρινουσῶν, ὁ Θεὸς οὗτος, λέγουσιν οἱ πανθεῖσται, ἐὰν εἴνέ τι, δὲν εἶνε διακεκριμένος τῶν πραγμάτων· ἐὰν διακρίνητε αὐτὸν ἐκ τῶν πραγμάτων, εἶνε καθαρὰ ἀφαίρεσις· δὲν ὑπάρχει.

Τί εἶνε λοιπὸν ὁ Θεός; βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶνε τὸ τέλειον, διότι ὁ πανθεῖσμός ἀπαντᾷ ὅτι «ἡ ἀπόλυτος ἐντέλεια, ἀκριβῶς ἐξετάζομένων τῶν πραγμάτων, εἶνε τὸ μηδέν». Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶνε τὸ ἄπειρον, διότι ὁ πανθεῖσμός ἀπαντᾷ ὅτι «τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ὅταν περιβάλλῃ μορφήν πεπερασμένην». «Τίς γινώσκει, λέγουσιν, ἐὰν τὸ πραγματικὸν ἄπειρον εἶνε τόσον ἐκτεταμένον, ὅσον ὑποτίθεται;».

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος, διότι ὁ πανθεῖσμός ἀπαντᾷ ὅτι δὲν ὑπάρχει πραγματικότης ἢ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι. «Τὸ ἀπόλυτον, λέγουσι, τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ θείου λόγου, θεωρούμενα ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἀφαίρεσις, θεωρούμενα δὲ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι εἶνε πραγματικότης».

«Τὸ φιλοσοφεῖν», λέγει ἡ σχολὴ αὕτη, δὲν εἶνε γινώσκειν τὸν Θεόν, «εἶναι γινώσκειν τὸ σύμπαν. Τὸ δὲ σύμπαν σύγκειται ἐκ δύο κόσμων, ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ μελέτη λοιπὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ΠΑΣΑ ἡ φιλοσοφία». Καὶ ὁ Θεὸς πρὸς οὐδέν ἐστιν ἐν τῷ ὑπολογισμῷ τούτῳ.

Μὴ εἶπητε ὅτι ὁ Θεὸς οὗτος ὑπάρχει. Ὁ πανθεῖσμός ἀπαντᾷ ὅτι δὲν ὑπάρχει, ὅτι ΓΙΝΕΤΑΙ καθ’

ἐκάστην, ὅτι ΠΑΡΑΓΕΤΑΙ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗ.

«Ἡ ἀληθῆς θεολογία» δὲν εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ, «εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ἐπιστήμη τοῦ παγκοσμίου γίνεσθαι».

Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Θεοῦ γινόμενου, παραγομένου καθ' ἐκάστην, μὴ ὄντος ἢ τοῦ παγκοσμίου γίνεσθαι, εἶνε θεμελιώδης ἐν τῷ πανθεισμῷ καὶ ἀποφασιστική· ὅθεν σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ὁ πανθεισμός δὲν εἶνε ἄλλο ἢ μορφή τοῦ ἀθεϊσμοῦ.

Οὐδέποτε βεβαίως ὁ λόγος τοῦ Ἀγίου Παύλου ἐπὶ τῶν πτωχῶν τούτων πνευμάτων ὑπῆρξεν ἀληθέστερος: «ἐματαίωθησαν ἐν τοῖς λογισμοῖς αὐτῶν».

Ὅντως· ὁ παράδοξος Θεὸς τοῦ πενθεισμοῦ, ὅστις δὲν ὑπάρχει, ὅστις παράγεται, ὅστις δὲν εἶνε ἢ σχετικός, ὅστις δὲν ἔχει οὐδὲν ἄπειρον, οὐδὲν ἀπόλυτον, οὐδὲ τέλειον, ὅστις δὲν εἶνε, ἡ μορφή τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν, ὅστις δὲν ἔχει τὸ πραγματικὸν ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ὅστις δὲν εἶνε διακεκριμένος τῶν πραγμάτων, ὁ Θεὸς οὗτος, ὡς εἴπωμεν, εἶνε τὸ μέγα πᾶν, εἶνε ἡ ὑπόστασις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' οὐδόλως διακεκριμένος ἐκ τῶν πραγμάτων, εἶνε τέλος ἀχώριστος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς φύσεως καὶ τοσοῦτον ἀχώριστος, ὥστε, τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος μὴ ὑπαρχούσης, ὁ Θεὸς οὗτος δὲν ὑπάρχει· ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶνε ὁ κόσμος, εἶμαι ἐγώ. Φεῦ τῆς μωρίας!

Ἴδου καὶ ἡ σχολή τοῦ πανθεισμοῦ. Ὁ πανθεισμός κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ποικιλία ἀθεϊσμοῦ. «Δὲν εἶνε, ὡς ἔγραφε καὶ τις σοφὸς ἱεράρχης, αἶρεσις φιλοσόφων, ἀλλὰ ψευδολόγων». Συνελόντι εἰπεῖν, εἶνε ὁ ἀθε-

ἰσμός ἐστερημένος τῆς εἰλικρινείας. Κατὰ τοὺς ὀρθῶς φρονοῦντας, ἐὰν ὁ πανθεῖσμός εἶχεν εἰλικρίνειαν, θὰ ἐκάλει ἐαυτὸν ὕλιστήν καὶ ἄθεον, διότι καὶ τοιοῦτος πραγματικῶς εἶνε.

Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ.

Ἡ τρίτη καὶ μεγάλη ἐστία τοῦ ἀθεϊσμοῦ εἶνε ἡ σχολή ἡ εἰλικρινῶς καλουμένη ὕλιστική καὶ ἣτις προτιμᾷ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκείνου τοῦ θετικισμοῦ, ὡς σαφέστερον καὶ ἀκριβέστερον.

«Δὲν εἴμεθα θετικισταί, λέγουσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς ἐν τῇ πλήρει τῆς λέξεως ταύτης ἐννοίᾳ, ἀλλ'ὁ χαρακτηρισμός οὗτος οὐδόλως θὰ δυσηρέσκει ἡμᾶς.

«Θετικισμός καὶ ὕλισμός εἰσὶ δύο μορφαὶ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς μεθόδου . . . προτιμῶμεν τὴν ἐπωνυμίαν ὕλιστῶν ἀντὶ ἐκείνης τῶν θετικιστῶν, ἣτις δὲν ἀνταποκρίνεται εἰμὴ εἰς ἓν σύστημα καὶ εἰς μίαν ἐποχήν!

«Δὲν πρέπει, λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς μελέτης τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, νὰ ἐξοργισθῶσιν, ἐὰν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διακηρύξωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰλικρινῶς ὕλιστάς».

Καὶ τῷ ὄντι, ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς διατυποῖ τὸν ὕλισμόν αὐτοῦ διὰ τῶν λέξεων τούτων: «οὐδὲν ὑπάρχει πραγματικὸν ἢ τὰ σώματα».

Ἐξ ἄλλου μέρους στενόταται σχέσεις ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν δύο τούτων σχολῶν καὶ τῆς σχολῆς τοῦ πανθεϊσμοῦ· αἱ ἀρνήσεις εἰσὶ κατ'οὐσίαν ἀπολύτως αἱ

αὐταὶ ὡς πρὸς τὸν προσωπικὸν Θεὸν, τὸν διακεκρι-
μένον τοῦ κόσμου· τοῦτο δὲ καὶ εἶδομεν· ὡς πρὸς δὲ
τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς θελομεν ἐφε-
ξῆς ἶδει.

Ὁ ὕλισμός, ὡς ὁ θετικισμός, τοῦ ὁποίου δὲν εἶνε ἡ
παραλλαγή τις, καθὼς καὶ ὁ πανθεΐσμος, ἀρνεῖται τὸν
Θεὸν, τὸν Προσωπικὸν Θεὸν, τὸν δημιουργὸν Θεὸν, τὸν
Θεὸν τῆς Προνοίας. Ἐξετάζει τὸν Θεὸν ὡς ὑπόθεσιν,
ὑπόθεσιν περιλαμβάνουσιν ἀντίφασιν, διότι κατὰ
τὸν ὕλισμόν, δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν οὐσίαι ἄϋλαι·
ἐξηγεῖ δὲ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον ἄνευ Θεοῦ,
διὰ τῆς ἀναγκαίας καὶ μοιραίας ἀναπτύξεως τῶν φυ-
σικῶν νόμων, διὰ τῆς δυνάμεως τῶν στοιχειωδῶν ἰδιο-
τήτων τῶν πραγμάτων· δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ συστήματι
τούτῳ ἢ ἐν μοναδικόν ὄν, τοῦ ὁποίου ἕκαστον πρᾶγμα
εἶνε ἐν μέρος, τὸ δὲ μοναδικόν τοῦτο ὄν εἶνε ὁ κόσμος,
τὸ σύμπαν, «ἡ αἰωνία καὶ ἡ ἄνευ αἰτίας ὕλη».

Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ παραιτηθῇ ἀπολύτως τὸ
ἀναζητεῖν ἑτέραν ἐξήγησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου
καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὅλως διάφορον τῆς τοῦ κόσμου
καὶ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ.

«Ἡ αἰτία δὲν διαφέρει τοῦ ἀποτελέσματος, λέγει
κοροφαῖός τις ὕλιστής· αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις εἰσὶν
αἱ στοιχειώδεις ἰδιότητες τῶν πραγμάτων· ἡ ἐνεργὸς
δύναμις, διὰ τῆς ὁποίας θεωροῦμεν τὴν φύσιν, εἶνε ἡ
λογικὴ ἀνάγκη . . . διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἔχομεν
τὴν ἰσχυρὰν διατύπωσιν, ἣτις θεμελιοῦσα τὸν ἀήττη-
τον σύνδεσμον καὶ τὴν αὐθόρμητον παρα-
γωγὴν τῶν ὄντων, τίθησιν ἐν τῇ φύσει τὸ ἐλα-
τήριον τῆς φύσεως . . . διὰ τῆς ἱεραρχίας ταύτης τῶν

ἀναγκῶν, ὁ κόσμος σχηματίζει ἐν μοναδικὸν ἀδιαίρετον ὃν, οὗ πάντα τὰ ὄντα εἰσὶ μέλη. Τέλος ἡ παρατεταμένη ἀντήχησις τοῦ πλαστικοῦ τούτου τύπου διαμορφοῖ διὰ τῶν ἀνεξαντλήτων αὐτοῦ σχηματισμῶν τὴν ἀπειρίαν τοῦ σύμπαντος».

Χωρὶς νὰ ζητήσωμεν τὸ ἀπολύτως στερούμενον ἐννοίας χωρίον τοῦτο, πρέπει νὰ εἴπωμεν τοῦλάχιστον ὅτι ἐὰν δὲν ὑπάρχη ἡ ἐν μοναδικὸν ἀδιαίρετον ὃν, τοῦ ὁποίου πάντα τὰ ὄντα εἰσὶ μέλη, δῆλόν ἐστι ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, Θεὸς διακεκριμένος τοῦ κόσμου, προσωπικός, δημιουργός.

Οἱ κύριοι οὗτοι τὸ παρ' αὐτῶν καλούμενον θεολογικὸν σύστημα, τὸ σύστημα, καθ' ὃ πιστεύει τις εἰς τὸν Θεόν, παρέστησαν ὡς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν νηπιότητα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ σύστημα τῆς ἀρνήσεως, κατὰ τὸ ὅποῖον ἀποβάλλει πᾶσαν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ὡς τὴν ἀκμαίαν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἡβὴν τῆς ἀνθρωπότητος.

«Πανταχοῦ, λέγουσιν οἱ ὑλισταὶ, ἡ ἀνθρωπότης ὠνειροπώλησε πρὶν ἢ σκεφθῇ· ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτιμότερον εἶνε νὰ πλάττη τις χιμαίρας, νὰ πιστεύῃ εἰς ἀνύπαρκτα, ἢ εἰς οὐδὲν νὰ πιστεύῃ.

«Σήμερον ὅμως, ὅτε ἡ ἐπιστήμη τοσοῦτον προώδευσε, πολλὰ πνεύματα τολμηρὰ ἐπέρριψαν διὰ παντὸς τὰς μεταφυσικὰς καὶ φασματώδεις ὑπάρξεις (τὸν θεὸν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸν θεὸν τῶν ἡμετέρων) καὶ οὕτως ἀπογυμνοῦντες τὴν πραγματικότητα ἀπὸ τῶν πέπλων, τῶν ἀποκρυπτόντων αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν, δέχονται εὐτόλμως τὴν ὑπαρξιν, οἷα ἐστι . . .

χωρίς καὶ νὰ δυσαρεστῶνται διὰ παρελθόν θεῖον, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ὑπῆρξεν, χωρίς νὰ προσδοκῶσι μέλλοντα ὠκεανὸν εὐτυχίας. Θεωροῦσι δὲ ἑαυτοὺς ἀπλῶς ὡς τὰ ἥττον ἐντελῆ τῶν ἐνοργάνων ὄντων».

Ἴδού λοιπὸν ὁ Θεός, ἡ ψυχὴ, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, θεωρούμενα ὡς πέπλοι πεπαλαιωμένοι καὶ ἐφθαρμένοι. Ἀξιοσημεῖωτοι εἶνε αἱ λέξεις ὑλιστοῦ τινος. «Ὡ μεταφυσικαὶ ὀντότητες, πολύχρωμοι πομφόλυγες σάπωνος, διῶν τέρπεται ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς, ἀλλὰ βραδύτερον ἐν τῇ ἀνδρικῇ αὐτῆς ἡλικίᾳ, ἀποδιδράσκει καὶ ἐκπλήττεται, διότι αὐτὰς ἡγάπησε». Ἀρθρα δὲ ἐν ἐφημερίσιν ἐξυμνοῦσι τὴν ἐν τοῖς συγχρόνοις πνεύμασι καταστροφὴν τῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ψυχὴν πίστεως, πάντοτε, ἐννοεῖται, πραγματευόμενα περὶ Θεοῦ καὶ περὶ ψυχῆς ὡς περὶ μεταφυσικῶν ὑποθέσεων. «Διὰ τὸν σκεπτόμενον, λέγουσιν, εἶνε λίαν ἐνδιαφέρον καὶ ἐνθαρρυντικὸν θέαμα ὅτι βλέπει ἀδιακόπως καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ καθ' ἐκάστην ὥραν τὸ ἐπιστημονικὸν κῦμα μεγαλυνόμενον καὶ ἀνυψούμενον, ἐλαττοῦν καὶ ἀφανίζον τὰς μεταφυσικὰς ὑποθέσεις».

Εἶνε δὲ ἄξιον ἀναγνώσεως καὶ ποιήμά τι ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ ποιήματος τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ Λουκρητίου περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Ὁ ποιητὴς τοῦ ἀρχαίου ἀθεϊσμοῦ Λουκρήτιος πανηγυρίζεται πομπωδῶς ἐν τῷ ποιήματι ἐκείνῳ. «Ἐγὼ, λέγει, θέλω ἐπικαλεσθῆ τὸν Λουκρήτιον. . .

«Ἄς καθαρίσωμεν τὸν ὀρίζοντα, ἅς ἀφανίσωμεν τὰς χιμαίρας. . .

Ἄλλ' εἶνε περίεργον ὁ νέος ἄθεος ἐμπαίζει καὶ αὐ-
τὸν τὸν θεῖσμον τοῦ Ῥουσσώ καὶ τοῦ Ῥοβеспιέρου.

Ὡ κεχρισμένε, λέγει. ἀπόστολε ἀγαθὲ ἄοιδε Ῥουσσώ,
ὅστις ἐδίδαξας τὸν Ῥοβеспιέρον εἰς τὸ λίκνον
νὰ συνάξῃ ἀνθοδέσμας ΔΙ' ΕΝ ΥΠΕΡΤΑΤΟΝ ΟΝ.

Πάσης ιδέας τοῦ Θεοῦ ἀπορριφθείσης ὀριστικῶς ἐν
τῷ ποιήματι ἐκείνῳ, ἔρχεται τότε ἐκτεθειμένη ἄνευ
περιστροφῶν καὶ ἄνευ πέπλων ἡ διδασκαλία τοῦ
ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ.

Τὸ πᾶν εἶνε ὕλη, δύνამις, ὀργανισμὸς, ἐνέργεια.
Ἡ ὕλη δὲ καὶ ἡ δύνამις τί εἰσίν;
Ἡ μὲν καὶ ἡ δὲ εἶνε ἄνευ τέλους καὶ ἄνευ ἀρχῆς, . . .
ἐστὲ ὑμεῖς ἡ αἰτία ὑμῶν ΟΥΔΕΙΣ ΘΕΟΣ ΕΠΟΙΗΣΕΝ ΥΜΑΣ.
Ἡ συνύπαρξις ὑμῶν μετὰ τοῦ σύμπαντος ἀρκεῖ.

Προχωρῶν δὲ ὁ ποιητὴς χαιρετίζει τὸν ἥλιον ὡς
τὸν πλάστην τοῦ ταπεινοῦ ἡμῶν κόσμου, ὅστις ἐκ
τῆς τροφῆς λάσπης ἔκαμε τοὺς προγόνους ἡμῶν νὰ
ἐξέλθωσι.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τοὺς στίχους τούτους, ἔρχεται ἄρ-
θρον ὑπὸ τὸν τίτλον ὁ ἄνθρωπος τελειο-
ποιημένος πίθηκος· ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου
διακηρύττει ὅτι ἡ ἐξήγησις, ἣτις θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον
ὡς τελειοποιηθέντα πίθηκον, εἶνε «ἡ ἀπλουστέρα καὶ
ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῶν περισσοτέρων παρατηρήσεων».

Ἐντεῦθεν ἡ γνώμη, λέγουσιν, «ὅτι ἡδυνάμεθα νὰ
μὴ ὦμεν ἕτερόν τι ἢ καιρὸς διαδοχικῶν τροποποιή-
σεων, γενομένων ἐπὶ προγόνων ἥττον ἐντελῶν, ἢ ὅσον
ἡμεῖς, συγχρόνως δὲ προσεγγιζόντων τοὺς μεγάλους
πιθήκους. Ἡ γνώμη αὕτη ὅσημέραι προβαίνει ποιοῦσα
κατακτήσεις καὶ κερδαίνουσα ἔδαφος».

Σύγγραμμά τι περιοδικόν, λέγει, «ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀπειρίᾳ τῆς φύσεως οὐδὲ ἐν ἄτομον ἐκτάσεως ὑπάρχει κενὸν ὕλης. Ἡ ὕλη πληροῖ τὸ ἄπειρον. Ἐν τῇ πληρώσει δὲ ταύτῃ, ποῦ θὰ ὑπῆρχε θέσις διὰ τὸ ἄϋλον τῶν ψυχῶν;» Καὶ πολὺ περισσότερον διὰ τὸ ἄϋλον τοῦ Θεοῦ ;

Οὐδὲν ἀναμφιβόλως ἐστὶ μᾶλλον ἀντιφατικὸν ἐν τοῖς ὅροις, ἢ τὸ ἀπαιτεῖν ὕλικήν ἔκτασιν εἰς ἄϋλα ὄντα κατὰ προσδιορισμόν· ἀλλὰ τριαύτη εἶνε ἡ φιλοσοφικὴ δύναμις τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς τοῦ ὕλισμοῦ.

Ἀλλαχοῦ πάλιν ἀναγινώσκεται·

«Πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ πλεόν ζήτημα περὶ πάντων τῶν ὄντων τοῦτων τοῦ λόγου, τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ὡς καὶ περὶ πάντων τῶν ἱερῶν τούτων μύθων, οἵτινες πληροῦσι τοὺς ἐγκεφάλους τῶν γυναικῶν ἡμῶν καὶ τῶν τέκνων». Ὅντες οὖν τῇ περιφρονητικῇ γλώσσῃ τῶν παραδόξων τούτων φιλοσόφων, ἐννοοῦνται ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ.

Αἱ διδασκαλίαι δὲ αὗται, αἱ ἀποδιώκουσαι τὸν Θεὸν ἀπὸ τῆς φύσεως, ἀποδιώκουσι βεβαίως αὐτὸν καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Διότι προδήλως οὔτε τὸν ἄνθρωπον δύναται ὁ Θεὸς νὰ κυβερνήσῃ πλεόν, οὔτε τὴν φύσιν. Τί γενήσεται λοιπόν ἡ ἱστορία; ὁ ὕλισμός, καθαρῶς λαλῶν, λέγει ὅτι ἡ ἱστορία οὐδὲν εἶνε κατὰ βάθος ἡ μηχανικὴ. Καὶ ἡ ἄθεος αὕτη φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶνε καὶ ἡ τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ πανθεισμοῦ.

Ἀλλὰ φέρε παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τινὰς προσέτι ὁρισμοὺς τῶν κορυφαίων ὕλιστῶν, διῶν θέλομεν

ἴδει πῶς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἐννοοῦσι καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὰ πράγματα.

«Πρέπει, λέγουσι, νὰ ἐπιφυλαχθῇ τὸ ὄνομα ψυχῇ εἰς τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ.

«Τὸ ὄνομα ψυχῇ ἐκφράζει ὑπὸ ἀνατομικὴν ἔποψιν τὸ σύνολον τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης· ὑπὸ φυσιολογικὴν δὲ ἔποψιν ἐξεταζόμενον ἐκφράζει τὸ σύνολον τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς αἰσθητικότητος. . .

«Ὁ λογισμὸς εἶνε ἔμφυτος εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν ὕλην ἐφ' ὅσον αὕτη τρέφεται, ὡς ἡ συστολὴ εἰς τοὺς μῦς, ἡ ἐλαστικότης εἰς τὰς μεμβράνας καὶ τοὺς κιντρίνους συνδέσμους».

«Ἡ ὑπόθεσις πνευμάτων ἐν ταῖς πνευματικαῖς διδασκαλίαις, ἥτοι αὐλῶν ὄντων, δεδεμένων ἢ μὴ πρὸς τὴν ὕλην (ὁ Θεὸς καὶ ἡ ψυχὴ) εἶνε ὑπόθεσις, τῆς ὁποίας τὸ ἔργον ἄρχεται ἐκπληρούμενον ὀλοσχερῶς διὰ τῆς θετικῆς κατανοήσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου».

«Τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν καὶ διανοητικῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς ὀφείλεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον».

«Ἡ ψυχὴ εἶνε λειτουργία τοῦ νευρικοῦ συστήματος», ἥτοι κατὰ τὴν παρατήρησιν τῆς ἱατρικῆς ἐπιθεωρήσεως, «ἡ λέξις ψυχῇ, ἐν τῷ ὅρισμῳ τῶν θετικιστῶν καὶ ὕλιστῶν, σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον ψυχὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ».

«Ἡ ἰδέα εἶνε τὸ προῖόν συνδυασμοῦ ἀναλόγου πρὸς τὸ φορμικὸν ὀξύ· ἡ σκέψις ἡρτηται ἐκ τοῦ φωσφόρου, τοῦ περιεχομένου ἐν τῇ ἐγκεφαλικῇ οὐσίᾳ· ἡ ἀρετὴ,

ἢ ἀφοσίωσις καὶ ἡ ἀνδρία εἰσὶ ρεύματα ἡλεκτρισμοῦ, ὀργανισμοῦ κλπ.». Ἴδου κατὰ τὴν ἱατρικὴν ἐπιθεώρησιν τὸ τελευταῖον τῆς διδασκαλίας ἄκρον.

Αἱ ταπειναὶ αὖται ἀρχαὶ τοῦ ὕλισμοῦ ἀναγινώσκονται ἐπίσης καὶ ἐν πολλοῖς ἄρθροισι μεγάλων ἐφημερίδων καὶ μεγάλων ἐπιθεωρήσεων.

Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ λοιπὸν, κατὰ τοὺς ὕλιστάς, δὲν ὑπάρχει ψυχὴ, αὐλὸς οὐσία διακεκριμένη τοῦ σώματος. Ἡ ὕλη οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ ὕλη καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῆς, ἥτοι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Ἡ ὕλη εἶνε ἀναγκαῖος ὅρος τῆς σκέψεως. « Ἡ ἀρχαία, ὡς λέγουσιν, ὑπόθεσις δύο οὐσιῶν πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ἀνθρώπου », ἥτοι ἡ διδασκαλία ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὃν συγκεῖμενον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἀπορρίπτεται καὶ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς διδασκαλίας « ἡ ψυχὴ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ ἐνέργεια τῆς ὕλης ».

Καθηγηταὶ τῆς ἱατρικῆς σχολῆς διδάσκουσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου. « Ἡ διάνοια, λέγουσιν, εἶνε ἐγκεφαλικὸν φαινόμενον· παραδεχόμεθα ἐγκεφαλικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ζώου, διότι παραβάλλομεν τὰ ἄκρα· τηροῦντες ὁμῶς τὸν μέσον ὅρον, φθάνομεν εἰς ὅλως διάφορον συμπέρασμα· εἰς οὐραγγοτάγκος λ. χ. εἶνε νοημονέστερος ἐνὸς κατοίκου τοῦ Βανδιέμεν. Τὸ λογικὸν δὲν εἶνε ἰδιοκτησίαν ἀποκλειστικὴν τοῦ ἀνθρώπου . . . τὰ μαστοφόρα ζῶα ἔχουσιν ἐγκέφαλον θεμελιωδῶς διατεθειμένον ὡς τὸν τοῦ ἀνθρώπου »· καὶ ὑπάρχει « διὰ τὰς μεταξὺ τῶν δύο λογικῶν », τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ καὶ τοῦ λογικοῦ τοῦ ζώου.

Κατὰ συνέπειαν τούτων τῶν ἀνγκαλύψεων τῆς ἐπι-

στήμης ἰδοὺ πῶς ὁ ἄνθρωπος ὀρίζεται, ὥσανεὶ μὴ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἢ ἡ καθαρὰ ζωϊκότης· «ὁ ἄνθρωπος εἶνε ΜΑΣΤΟΦΟΡΟΝ ΖΩΟΝ ἐκ τῆς τάξεως τῶν πρωτογόνων (κλάσεως πιθήκων), οἰκογενείας τῶν δι-
χειρών, ταξινομικῶς χαρακτηριζόμενος διὰ δέρματος ἔχοντος πυκνάς, ἢ ἀραιὰς τρίχας».

Ὅποίας ἄρα γε πεποιθήσεις καὶ μετὰ τίνος γλώσσης θέλουσιν ὀμιλεῖ οἱ μαθηταὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης;

Ἐφημερίς τις ὑλιστικὴ ἐν ἄρθρῳ ὑπὸ ἐπιστήμονος χειρὸς μαθητοῦ, τῆς αὐτῆς σχολῆς, γεγραμμένῳ «ἀπο-
κρούει διαρρήδην πᾶσαν ὑπόθεσιν, ἀποδεχομένην εἰδός τι ψυχῆς»· ἐμπαίζει τὸν θεῖον Πλάτωνα, ὅστις διὰ τῆς ιδέας αὐτοῦ περὶ Θεοῦ καὶ ψυχῆς «ἀπεπλάνησε τὴν ἀνθρωπότητα διὰ μεγάλων λέξεων καὶ καινῶν φαν-
τασμαγοριῶν».

«Δὲν ὑπάρχει, λέγει, καθαρῶς εἰμὴ ὕλη πάντοτε κυμαινομένη», ὀρίζει δὲ τὸ ζῶν ὃν καὶ ἐπομένως τὸν ἄνθρωπον «σύνολον ἰνῶν καὶ κυψελῶν ἀπορροφωσῶν καὶ ἐκκρινουσῶν, ἥτοι ζωσῶν».

Ἡ ἐπιθεώρησις τῆς προόδου δὲν ἀπέ-
κρυπτε πλειότερον τὸν ὑλισμὸν αὐτῆς οὐδὲ ἥλλασσε τὰς ἐκφράσεις τῶν διδασκάλων.

«Εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ ζῶα δύνανται νὰ παραβλη-
θῶσι πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ διανοητικὴν ἔποψιν, ἔλεγεν ἡ ἐπιθεώρησις τῆς προόδου· πί-
θηκοί τινές εἰσιν νοημονέστεροι ἀνθρώπων τινῶν· ὁ οὐραγγοτάχκος π. χ. ἔχει διανοητικὴν ἀνάπτυξιν πλειοτέραν ἐνὸς ἰθαγενεοῦς τοῦ Βαν-Διέμεν.

Ὡς βλέπετε εἶνε κατὰ λέξιν τὸ μάθημα, τὸ διδασκό-
μενον ἐν τῇ ἱατρικῇ σχολῇ τοῦ Μομπελιὲ καὶ ἐν ἄλλαις.

Ἐν ἄλλῳ δὲ πάλιν περιοδικῶ συγγράμματι ἐπαναλαμβάνεται διὰ τῶν αὐτῶν φράσεων: «οὐχὶ ἐξ ἐνὸς ἰδιαιτέρου συλλογισμοῦ, οὐδὲ ἐκ προωρισμένης ἐκθέσεως, ἀλλ' ἐκ τοῦ συνόλου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐξάγεται τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, ἦτοι: ἡ ψυχὴ εἶνε χίμαيرا καὶ ἡ ἀθανασία αὐτῆς ἀνοησία.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ζῶον, μὴ διαφέρον οὐσιωδῶς τῶν ἄλλων καὶ ὅταν εἶνε κατὰ τὴν ἐκθεσιν δόκτορός τινος «ζῶον λατρευτικόν».

«Πᾶν σπουδαῖον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ σκεφθῇ, θέλει ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ὑπαρξὶς αὐλοῦ ὄντοτος, διακεκριμένης τοῦ σώματος, εἶνε καθαρὸν πλάσμα, ἦτοι θέλει πεισθεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ψυχὴ».

Τοιαῦτά εἰσιν αἱ ἀρνήσεις τοῦ Θεοῦ, τῆς ψυχῆς, τῆς μελλούσης ζωῆς, τὰς ὁποίας οἱ κύριοι οὗτοι ἀποκαλοῦσι «νέαν πίστιν, ἣτις θέλει ἀναγεννήσῃ τὸν κόσμον».

Ὁφείλομεν ὁμῶς νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διδασκαλῖαι αὗται ἐπὶ τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων δὲν εἶνε αἱ μόναι, αἵτινες κυκλοφοροῦσι σήμερον ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τῶν πνευμάτων. Αἱ ἀρχαῖαι πλάναι τῆς μετεμψυχώσεως καὶ τῶν διαδοχικῶν ὑπάρξεων, πλάναι τὰς ὁποίας ἡδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ διὰ παντός ἀφανισθείσας, ἐπανέρχονται εἰς κυκλοφορίαν, τὰς ὁποίας εἰ ὕλισται ἀρτίως οὕτω πως ὀρίζουσι καὶ ἐκθέτουσι.

Ἡ ὕλη εἶνε ἀφθίτος, ὁ θάνατος δὲν εἶνε ἡ μορφή τῆς ζωῆς. Ὅταν τὸ σῶμα διασπᾶται καὶ διαλύεται ἐν τῷ μεγάλῳ Παντί, ἕκαστον τῶν ἀτόμων τοῦ, τῶν ὁποίων ἡ συναρμογὴ ἐσχημάτιζε τὴν

ὑπαρξιν, ἐνοῦται διὰ τῆς συγγενείας, ἥ τοῦ ἔρωτος· τὰ καλὰ ἄτομα συνενοῦνται πρὸς καλὰ ἄτομα· τὰ κακὰ ἄτομα εἰς ἔτι χείρονα. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν νόμον τῆς προόδου διὰ τὴν ἀνθρωπότητα» !!

Τοιαῦται λοιπόν εἰσιν αἱ διδασκαλῖαι, αἵτινες σήμερον κυκλοφοροῦσιν ἐν τοῖς πεπολιτισμένοις κράτεσι, καὶ πρὸ πάντων ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις στρώμασι τῶν ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν· καὶ οὐχὶ βεβαίως μετὰ δειλίας καὶ ὑποκώφως, ἀλλὰ διαδίδονται πανδήμως, βαίνουσαι μὲ ὑψηλὴν τὴν κεφαλὴν. Καὶ τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμῖν τὰ μέγιστα· ὅθεν καὶ ἀποπειρώμεθα νὰ θέσωμεν διὰ βραχέων τὸν ἀναγνώστην ἐν πλήρει φωτί.

ΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ ΤΟΥ ΑΘΕΪΣΜΟΥ.

Ἡ διάδοσις τῶν ἰδεῶν τούτων ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐκεῖθεν βαθμὴδὸν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, εἶνε θερμὴ καὶ ἰσχυρά· ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τοὺς λόγους σοφιστικοῦ Χριστιανοῦ δυσανασχετοῦντος ἐπὶ ταῖς τῶν σχολῶν τοῦ ἀθείσμου κατακτήσεσι. «Τεῖνω, λέγει, τὸ εὖς εἰς τοὺς θορύβους τοῦ τύπου, ἀκούω τοὺς πεφημισμένους συγγραφεῖς καὶ βεβαιῶ ὅτι αἱ ὀλέθριαι σχολαὶ τοῦ ἀθείσμου διαθέτουσιν ἄπειρον δημοσιότητα· λαλοῦσιν ἐν τοῖς βιβλίοις, ἐν ταῖς ἐφημερίσιν, ἐν ταῖς ἐπιθεωρήσεσι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς δημοσίαις καθέδραις· ἐξαπλοῦνται ὅσημέραι ἐν μέσῳ τῶν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας δεδομένων ἀνθρώπων, ἐν μέσῳ τῆς νεολαίας καὶ τῶν τεχνιτῶν· ἐν ἐνὶ λόγῳ ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἐν Εὐ-

ρώπη καὶ Ἀμερικῇ καταβάλλονται πρὸς τὸν ἀθεϊσμόν προσπάθειαι ἀσεβείας, τὰς ὁποίας αἱ ἀδιάκοποι πρόοδοι δύνανται ν' ἀφελθῶσιν εἰς ὅρια ἀνυπολόγιστα· διότι ἡ κίνησις φαίνεται ἐρχομένη ἐκ τῶν ἄνωθεν στρωμάτων καὶ κατακτᾷ βαθμῆδόν καὶ εὐκόλως τὰς διανοίας καὶ τὰς καρδίας τῶν κάτωθεν».

Καὶ ὄντως· αἱ σχολαὶ αὗται ἔχουσι μίαν τακτικὴν· δὲν ἀριθμοῦσι μὲν ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῶν οὔτε ἓνα σπουδαίως σοφόν, οὔτε ἓνα ὄντως πεπαιδευμένον, οὔτε ἓνα τέλος φιλόσοφον, ἄξιον τοῦ ὀνόματος τούτου· πάντες οἱ μεγάλοι ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως καὶ πρὸ πάντων τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεκλήρυξαν αὐτοὺς μετ' ὀργῆς. Δὲν δύνανται νὰ ἐπικαλεσθῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν μήτε ἐν τῶν μεγάλων ἐπιστημονικῶν πειραμάτων τῶν χρόνων ἐν οἷς ζῶμεν· πάντοτε καὶ πανταχοῦ οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι δόκτορες ἐνίκηθησαν καὶ ἀπεδοκιμάσθησαν· ἀλλ' οὐδόλως μέλλει αὐτοῖς, τοῦναντίον μάλιστα μετὰ τόλμης λίαν αὐθάδους τὸ ἀποτέλεσμα πάσης τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἀποδίδουσιν ἑαυτοῖς. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνουσι διὰ πολλῶν τεχνασμάτων καὶ διὰ ῥητορικῶν λέξεων, καταχρώμενοι οὕτω τοὺς ἀμαθεῖς καὶ τὴν ἐλαφρὰν νεολαίαν, οἵτινες εἰώθασι νὰ παρορμῶνται καὶ ἀκρίτως ν' ἀποδέχωνται ὅτι πᾶσα πρόοδος ἐπιστημονικὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ διάδοσιν τῶν ἰδεῶν, ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεός, οὔτε ψυχὴ. Διὰ νὰ λάβῃ τις ἰδέαν τῆς διάδοσεως τῶν ἰδεῶν τούτων ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ βλέμμα εἰς τοὺς ἀπείρους ὑπερασπιστὰς τῆς πνευματικῆς φιλοσοφίας, τοὺς καταγινομένους νὰ πολεμῶσι τὰ ἔργα, τὰ δημοσιευόμενα ὑπὸ νομιζόντων ἑαυτοὺς δόκτορας,

ἐργαζομένους ὅλαις δυνάμεσι νὰ καταστήσωσι τὴν ἐπιστήμην ἄθεον.

« Βεβαίως, λέγει τις τῶν συγχρόνων Χριστιανῶν φιλοσόφων, οὐδεὶς πλειότερον ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἀποδίδει σεβασμὸν εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην. Θαυμάζομεν μάλιστα τὴν δύναμιν τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, δι' ἧς ἀρπάζει τόσον εὐκόλως ἀπὸ τῆς φύσεως τὰ μυστήρια αὐτῆς καὶ ἐφαρμόζει ἀμέσως τὰς κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης εἰς μυρίας καρποφόρους βιομηχανίας. Ἀλλ' ὅταν ἡ ἐπιστήμη στρέφεται κατὰ τοῦ αὐτουργεῦ, ὅταν ἐμπορῇται παραλόγου ἀθεϊσμοῦ, ὅταν μεθύσκηται ἀφ' ἑαυτῆς εἰς βαθμὸν τοιούτον, ὥστε νὰ θέλῃ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον χωρὶς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μέγιστον ὅταν τολμᾷ νὰ λέγῃ εἰς τὸν Θεόν: ἀπασύρθητι, κωλύεις τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα· οὐδὲν ἄλλο εἶσαι ἢ ἀνωφελὲς ὑπόθεσις· φοίττομεν τότε τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακράζομεν, ὦ ἄνθρωποι τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, σώσατε τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τῆς ἐξευτελεστικῆς καὶ ὀλεθρίου ταύτης ἀποστασίας».

Ἡ κίνησις καὶ ἡ δύναμις τῆς διαδόσεως τῶν διδασκαλιῶν τούτων εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας σήμερον δὲν φαίνεται ἴσως σημαντικὸν γεγονὸς, ὅθεν καὶ δὲν ἐμποιεῖ εἰς ἡμᾶς σπουδαίαν ἐντύπωσιν, διότι ἐὰν ἐν τῇ Δύσει προέρχονται ταῦτα ἐκ γεγονότων μεμονωμένων καὶ διαδοχικῶν, πολὺ περισσότερον ἐν ἡμῖν εἶνε κεκαλυμμένα καὶ ὅλως ἀφανῆ· ἀλλ' ἡμεῖς λέγομεν ὅτι ἐνδιαφέρει ἡμῖν τὰ μέγιστα ἢ ἔρευνα τούτων ὅπως λάβωμεν σαφῆ καὶ ἀληθῆ ἰδέαν τῆς θέσεως, εἰς ἣν εὕρισκόμεθα, καὶ τοῦ σημείου, εἰς ὃ βυθίζομεν ἵνα φθάσωμεν.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἰδιαίτερα ὄργανα, συνηθέστατα ἐν Εὐρώπῃ πρὸς διάδοσιν τῶν ἀθλίων τούτων, ἢ ἀθέων, ἢ ἀντιχριστιανικῶν διδασκαλιῶν, ἀνεφάνησαν· τοιαῦτα εἶνε λ.χ. ἡ Γερμανικὴ ἐπιθεώρησις, ἡ Ἀνεξάρτητος ἡθικὴ, ὁ Γάλλος ταχυδρόμος, ἡ Ἐλευθέρα συνείδησις, ἡ Παγκόσμιος θρησκευτικὴ συμμαχία, ὁ Ἐλεύθερος λογισμὸς καὶ ἡ Νεαρὰ ἐκείνη ἐπιθεώρησις τῆς προόδου, τῆς ὁποίας τὸ ὕφος περιεῖχε τοσαύτην τραχύτητα καὶ θέρμην, καὶ ἄλλα· τὰ μὲν τούτων ἔπαυσαν, τὰ δὲ ἐξακολουθοῦσιν, ἄλλα δὲ πάλιν νέα ἀναφαίνονται· εἴτα αἱ βδελυραὶ βιβλιοθῆκαι καὶ ἄλλαι προσέτι πολλαὶ δημοσιεύσεις· ἐνίων δὲ ἐκ τούτων σκοπὸς πανδήμως ὁμολογούμενος εἶνε ἡ ἐπὶ μᾶλλον διάδοσις τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ.

Πάσας τὰς προσφιλεῖς τῷ κόσμῳ δόξας, πᾶσας τὰς διδασκαλίας, αἵτινες πάντοτε ὑπῆρξαν τὸ στήριγμα τῶν ψυχῶν καὶ ἡ βάσις τῶν κοινωνιῶν, πειρῶνται νὰ προσβάλλωσι κατὰ σειρὰν καὶ ἄνευ διακοπῆς. Καί τοι δὲ ἀπευθύνονται ἰδίως εἰς τὴν νεολαίαν τῶν σχολείων καὶ πανεπιστημίων, οὐχ ἥττον προσπαθοῦσι διὰ θερμῆς διαδόσεως νὰ καταστήσωσι τὰς διδασκαλίας τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ προσιτὰς εἰς τοὺς πάντας καὶ εἰς αὐτὰ προσέτι τὰ κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατικῶν τάξεων· τοιοῦτον τοῦλάχιστον ὑπῆρξε τὸ ὕφος τοῦ προγράμματός τινων ἐξ αὐτῶν, καθ' ὃ ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν ἀπαρεγκλίτως βαδίζουσιν.

Ἐν ᾧ δὲ τοιοῦτοτρόπως, διὰ τὸ ἐγγράμματον καὶ

καλλιεργημένον μέρος τῶν κοινωνιῶν αἱ κακαὶ διδασκαλίαι κυκλοφοροῦσιν ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς, διὰ τῶν βιβλίων, διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ προξενοῦσιν ἀνυπολογίστους καταστροφάς ἐν τοῖς πνεύμασι, διέρχονται ἐκ τῶν βιβλίων τούτων, ἐκ τῶν ἐπιθεωρήσεων, ἐκ τῶν μεγάλων ἐφημερίδων εἰς ἀπειραρίθμους δημοσιεύσεις παντὸς εἴδους καὶ παντὸς σχήματος ἡμερολόγια, δημοτικὰ ἄσμηκτα, μυθιστορήματα, πρὸς δεκαπέντε, ἢ εἴκοσι λεπτά, συντιθέμενα καὶ πωλούμενα ἕκαστον ἐπὶ τούτῳ διὰ τὸν λαόν. Ἐπίσημος ἔκθεσις μιᾶς ἐπιτροπῆς τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν τῆς Γαλλίας ἐπὶ τῆς πωλήσεως ἐντύπων βιβλίων ἔγραφε ῥητῶς ὅτι «ἐπὶ ἑννέα ἑκατομμυρίων βιβλίων, πωλουμένων εἰς τὸ κοινὸν τῶν πόλεων καὶ χωρίων ὑπὸ τῶν πολιτῶν, τὰ ὀκτὼ ἑκατομμύρια τῶν βιβλίων ἐκείνων ἦσαν (πρὸ τοῦ 1862) κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον βιβλία ἄθρησκα, ἀνῆθικα». (Τινὰ τῶν βιβλίων ἐκείνων, μυθιστορήματα κλπ. καὶ ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν μεταφράσει ἀναγινώσκονται παρὰ πολλῶν καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι.) Εἰς ἀπάσας, ὡς εἶνε γνωστὸν, τὰς μικροτέρας πόλεις καὶ εἰς τὰς κωμοπόλεις τῆς Γαλλίας καὶ πάσης τῆς Ἑσπερίας, ἐν τοῖς ἀναγνωστηρίοις καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, εὐρίσκει τις πωλούμενα λίαν εὐθηνὰ καὶ ἀναγινωσκόμενα τὰ ἀνθητικώτερα καὶ ἄθρησχότερα συγγράμματα. Σχεδὸν δὲ πανταχοῦ εὗρηνται σήμερον φιλόσοφοι καπηλείων, σχηματισθέντες ἐκ τῶν περιοδικῶν καὶ τῶν ἐφημερίδων τοῦ Αἰῶνος, τοῦ Ἐθνικοῦ μέλλοντος, τῆς Ἐθνικῆς γνώμης καὶ λοιπῶν, οἵτινες κρατοῦντες τὸ προτήριο ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ καὶ τὴν ἐφημε-

μερίδα ἐν τῇ ἐτέρᾳ, διδάσκουσι τοὺς περὶ αὐτοὺς ἀπλουστέρους, καταγινόμενοι νὰ μεταφράζωσιν εἰς αὐτοὺς εἰς γλῶσσαν ἀπλουστάτην τὰ μεγάλα δῆθεν ἐπιχειρήματα τῆς σοφῆς εὐσεβείας.

Βιβλιοθήκαι, συντιθέμεναι ῥητῶς διὰ τὸν λαὸν ὑπὸ ἐταιρίας ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ καὶ ΔΗΜΟΣΙΟΛΟΓΩΝ, ὡς λέγουσιν οἱ βιβλιοπῶλαι, εἰς μικροὺς τόμους, πωλουμένους ἀνὰ ἕκαστον πρὸς εἴκοσι πέντε μέχρῃς ἐξήκοντα λεπτῶν, ὡς λ. χ. βιβλιοθήκη ὠφέλιμος, βιβλιοθήκη ἐθνική, ἀμοιβαία σχολή καὶ ἄλλα, οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ἀναδημοσιεύσεις τῶν ἀθρήσκων καὶ ἀνηθικωτέρων προϊόντων τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος, μυθιστορημάτων καὶ διηγημάτων, περιλαμβανόντων ἐνίοτε καὶ τὰ αἰσχρότερα. Τόμοι δὲ πάλιν νέοι ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς θρησκείας διαδέχονται τοὺς παλαιούς, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁ Χριστιανισμὸς παρουσιάζεται ὅτε μὲν ὑπὸ γελοῖα, ὅτε δὲ καὶ ὑπὸ μυσαρότατα χρώματα, ὑποδαυλίζοντες οὕτως εἰς τὸν λαὸν τὰ ἀθρησκότερα πάθη· αἱ δὲ ἐφημερίδες ἐπικροτοῦσιν εἰς τὰς δημοσιεύσεις ταύτας καὶ ἀγάλλονται μάλιστα βλέπουσαι τὸν φιλοσοφικὸν τύπον λίσαν ἐϋθηνὸν «ἐκτεθειμένον, ὡς λέγουσιν, εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ αὐτὰ τὰ ὀδικὰ πωλητήρια».

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶνε ἡ μίαν ἀνωφελής ὑπόθεσις δὲν πρέπει πλέον νὰ εἰπωμεν ὅτι εἶνε ἐσφαλμένη διατύπωσις σοφιστικὸς μανιακοῦ, ἥτις οὐδέποτε θέλει εἶσθαι δημοτική· καθότι ἡ ἐσφαλμένη αὕτη ἐπιστημονικὴ διατύπωσις κατῆλθεν, ὡς βλέπομεν, ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πλήθη· οἱ δὲ διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ εἰς τὰς ἀποσυνθετικὰς ταύ-

τας ιδέας ὑπερεπλεόνασαν. Ὁ χειρῶναξ, ὁ ἐργάτης, ὁ τεχνίτης ἀφιέμενος εἰς ἑαυτὸν, εἰς τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ὑποθέσεις, εἶνε συνήθως ἀγαθὸς, τίμιος, θρησκευτικὸς, ἄξιος πάσης ὑπολήψεως καὶ συμπαθείας· φέρει μετὰ θάρρους τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τῆς θερμότητος, κερδίζει ἐντίμως ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὸν ἄρτον τῆς αὐτοῦ οἰκογενείας· εἶνε ἐγκρατὴς, ὀλιγαρκῆς, σώφρων, ἀγαθὸς σύζυγος καὶ ἀγαθὸς πατήρ, εὐτυχὴς συγχρόνως καὶ εὐχαριστημένος ἐν τῷ τραχεῖ αὐτοῦ βίῳ, ὅταν αἰσθάνηται ἑαυτὸν ἔντιμον. Ἀλλ' ὅπως βεβαίως μὴ καταβληθῇ ὑπὸ τὸ βαρὺ φορτίον, ὅπερ φέρει, ὅπως φωτίσῃ ἐξ ἐλπίδων τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ καὶ τὰς θλίψεις αὐτοῦ, αὐτὸς πρὸ παντὸς ἄλλου ἔχει ἀνάγκην τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Θεὸς ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν νέων διδασκάλων, οἵτινες διδάσκουσιν εἰς αὐτὸν ὅτι ὅταν ἀπαρνηθῇ τὸν Θεὸν, ἔσται πλειότερον ἄνθρωπος, πλειότερον ἐνάρετος, πλειότερον εὐτυχής!

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ.

Αἱ διδασκαλίαι αὗται βαδίζουσι, προβαίνουνσι καὶ οὐδεὶς δύναται ἀπὸ τοῦδε νὰ εἴπῃ ποῦ μέλλουσι νὰ σταματίσωσι.

Διότι ἐν ᾧ ἐξ ἑνὸς οἱ συγγραφεῖς γράφουσιν, ὑπάρχουσι ἐξ ἄλλου ἄνθρωποι ἐνεργείας, οἵτινες πραγματοποιοῦσι καὶ ἐργάζονται ὅπως θέσωσιν εἰς πρᾶξιν τὰς τοιαύτας θεωρίας. Ἐν αὐτοῖς εἰσιν οἱ ἐλεύθεροι τέκτονες τῆς στοᾶς τοῦ μέλλοντος. Ἡδυνάμην ν' ἀναφέρω καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐν ἅπασιν τοῖς πεπολιτισμένοις κράτεσι τῆς Εὐρώπης διεσπαρμένους.

Ἡ ἐταιρία τῶν Χειραφετηθέντων καὶ ἡ τῶν Ἀλληλεγγύων τῆς Βελγικῆς τὸν αὐτὸν προτίθενται σκοπὸν, ν' ἀπομακρύνωσι τευτέστι τὴν θρησκείαν ἀπὸ τῆς κλίνης τῶν θνησκόντων· ἀλλ' αἱ ἐταιρίαι ἐκεῖναι εὐρέθησαν, ὡς φαίνεται, πολὺ δειλαί· καὶ ἰδοὺ ἀναφαίνεται ἑτέρα ἡ τῶν Ἐλευθεροφρόνων καλουμένη, τῆς ὁποίας τὸ καταστατικὸν προβαίνει πολὺ περαιτέρω. Τὸ καταστατικὸν ἐκεῖνο ἔχει ὡς προοίμιον μίαν σειρὰν προτάσεων, θεωρουμένων ὡς ἀποδεδειγμένων, ἀρχομένων διὰ μιᾶς προτάσεως ἐπὶ τοῦ αὐταποδείκτου τοῦ ἀξιώματος καὶ περατουμένων διὰ τῆς ἐξῆς προτάσεως: «ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΘΕΟΣ».

«Ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτε δημιουργὸς, οὔτε ἰθύντωρ, οὔτε ἀγαθὸς, οὔτε δίκαιος, οὔτε ἰσχυρὸς.

» Λοιπὸν, ἐπειδὴ οὐδεμίαν ἔχει ιδιότητα, ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ. «Ὡς οὐδὲ εἷς λίθος, ὅστις δὲν θὰ εἶχε μήτε ὄγκον, μήτε σχῆμα, μήτε βάρος, μήτε οἰασδήποτε ιδιότητας».

Ἐπεται τὸ προοίμιον τοῦ καταστατικοῦ τῆς ἐταιρίας τῶν Ἐλευθεροφρόνων, ἐκφραζόμενον ὡς ἐξῆς·

«Ἐὰν ἐγκρίνωμεν ἀναγκαῖον νὰ ἰδρύσωμεν ἄλλην νέαν ἐταιρίαν πλησίον ἐκείνων, αἵτινες ἔπραξαν ἤδη ΤΟΣΑΥΤΑ ΚΑΛΑ, πράττομεν τοῦτο, διότι αἱ ἐταιρίαι τῶν Χειραφετηθέντων καὶ τῶν Ἀλληλεγγύων δὲν ἀποκρούουσιν τὸν ἱερέα εἰμὴ ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ θανάτου· ὅθεν ἐφάνη ἡμῖν λογικὸν ν' ἀποκρούσωμεν αὐτὸν οὐ μόνον ἐν καιρῷ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ ὁλοσχερῶς ἐκ τῆς οἰκογενείας, ἐνθα ὁ κληρὸς ΠΑΣΩΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ δι' οὐδὲν ἄλλο

εἰσδύει εἰμὴ διὰ νὰ κλέψῃ καὶ νὰ διαφθείρῃ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ἡμῶν ».

Ὁ ὁμολογούμενος σκοπὸς τῆς ἐταιρίας ταύτης εἶνε νὰ σύρῃ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ ἐν τῇ ὁδῷ τῶν ἀπολύτως ἐλευθεροφρόνων· καὶ προσθέτουσιν οἱ ἐταῖροι οὗτοι ὅτι « ἡ πλειονότης τοῦ λαοῦ θὰ ἠκολούθει αὐτοὺς πρὸ πολλοῦ χρόνου, ἐάν τις ἐβοήθη αὐτὴν νὰ κάμῃ τὰ πρῶτα βήματα ».

Ἀρτίως δὲ ἑτέρα ἐταιρία, διακηρύττουσα ἐκυτὴν διεθνῇ, ἐγκαθιδρύθη ἐν Γερμανίᾳ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ· εἶνε ἡ ἐταιρία Ἐ ν έ ρ γ ε ι ὅ π ω ς σ κ έ π τ ε σ α ι. Τὰ μέλη τῆς ἐταιρίας ταύτης ΥΠΟΧΡΕΟΥΝΤΑΙ οὐδέποτε νὰ δεχθῶσι μυστήριον ΟΥΔΕΜΙΑΣ ἐκκλησίας· ἀπωθοῦσι πᾶσαν θρησκευτικὴν εὐλογίαν εἰς τὴν γέννησιν τῶν τέκνων αὐτῶν, πᾶσαν ἱεροτελεστείαν κατὰ τοὺς γάμους αὐτῶν, πᾶσαν προσευχὴν κατὰ τὸν θάνατον αὐτῶν καὶ διὰ πράξεως φερούσης τίτλον· αὕτη ἐστὶν ἡ διαθήκη μου, ὀρίζει ἕκαστος ἐν, ἥ πλείονα μέλη τῆς ἐταιρίας ὅπως ἀντιπροσωπεύσῃ αὐτὸν μετὰ θάνατον καὶ ἐμποδίσῃ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ νὰ καλέσῃ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ τὰς εὐλογίας τῆς θρησκείας.

Ἡ Γερμανία, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὑπῆρξε βεβαίως ἡ μεγάλη ἐστία τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ὑπῆρξε συγχρόνως καὶ ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐστία τῶν ἐλευθεροφρόνων καὶ κατὰ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ κατ' αὐτῆς τῆς θεότητος. Ὅπου τὰ μεγάλα καλὰ δημιουργοῦνται καὶ ἀναφαίνονται, ἐκεῖθεν, ὥς φαίνεται, καὶ τὰ μεγάλα κακά. Τὰ συστήματα τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ πανθεϊσμοῦ

πρῶτον ἐν Γερμανίᾳ, ἐν τῇ πηγῇ αὐτῇ τῆς μεγάλης σοφίας καὶ τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν, ἐμερφώθησαν ἐκ νέου καὶ ἀνεδείχθησαν.

Πρῶτον ὁ ἐγγελιανισμὸς, ἡ ἀριστερὰ τοῦ ἐγγελιανισμοῦ, ὡς ἐκλήθη, κατέληξεν εἰς τὸ ἀξίωμα Θεοῦ ἀνθρώπου· ὑπῆρξαν καὶ ἐγγελιανοί, οἵτινες προέβησαν καὶ περαιτέρω μέχρι τῆς ἀπιστεύτου τοῦτέστι διατυπώσεως τοῦ ἀθεϊσμοῦ, τῆς ἐξῆς : «ἐκαστός ἐστιν ἐν ἑαυτῷ Θεὸς ἑαυτοῦ».

Εἴτα, τῆς ἐγγελιανῆς θεωρίας δυσφημισθείσης ἐν Γερμανίᾳ ἕνεκα τῶν ὑπερβολῶν αὐτῆς, ἀνεφάνησαν ὁ πλήρης ὕλισμός τοῦ Βούχνερ, Βίρσωβ, Καρόλου Βόγτ, Μαλεσχῶτ καὶ ἄλλων.

Ὁ Κάρολος Βόγτ ἐχαρακτήρισε τὸν ἄνθρωπον τελειοποιημένον πίθηκον.

Ὁ Βίρσωβ ἔγραψε : «ζῆν οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἰδιαιτέρα μορφή τῆς μηχανῆς».

«Οὐδεμία δύναμις ἄνευ ὕλης» λέγει ὁ δόκτωρ Βούχνερ· τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς αἰωνίου καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως : «ἡ δημιουργικὴ παντοδυναμία εἶνε ἡ συγγένεια τῆς ὕλης, δύναμις, ἥτις δὲν εἶναι ἡνωμένα μετὰ τῆς ὕλης, ἥτις ἀφίσταται τῆς ὕλης, εἶνε ἰδέα ἀπολύτως κενή».

Ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει εἷς πρὸ πάντων, ὅστις δὲν γράφει μόνον διὰ τοὺς φυσιολόγους, ἀλλ' ὅστις ἔσχεν ἰδιαιτέραν ἐνσυχόλησιν εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ μεταξὺ τῶν νέων καὶ ἐν γένει τοῦ λαοῦ τῆς Γερμανίας· εἶνε ὁ Μαλεσχῶτ. Οὗτος μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνθα ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις τότε ἔσπευσε νὰ καλέσῃ αὐτὸν εἰς Τουρῖνον καὶ νὰ

ἐμπιστευθῇ αὐτῷ μίαν ἔδραν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς ἀρχαίας ταύτης πρωτεύουσας· ἰδοὺ δὲ ὁ ἐπίσημος οὗτος καθηγητὴς τί διδάσκει εἰς τὴν ἰταλικὴν νεολαίαν.

«Ἡ θέλησις εἶνε ἡ ἀναγκαία ἔκφρασις ἐγκεφαλικῆς καταστάσεως, παραχθείσης ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν. ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΘΕΛΗΣΙΣ». — «Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος, αἱ καλαὶ πράξεις καὶ τὰ κακουργήματά εἰσιν ἀναγκαῖαι συνέπειαι, ὡς ἡ περιστροφή τῆς γῆς» — «ἐν κακούργημα εἶνε ἡ λογικὴ συνέπεια τοῦ πάθους, ἄμεσος καὶ ΑΝΑΠΟΦΕΥΚΤΟΣ, τὸ ὅποῖον κινεῖ». — «ΑΝΕΥ ΦΩΣΦΟΡΟΥ ΟΥΔΕΙΣ ΛΟΓΙΣΜΟΣ». — «Ὁ λογισμὸς εἶνε κίνησις τῆς ὕλης». — Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΕΙΝΕ ΙΔΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ».

Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τοῦ Μαλεσχὼτ εἶνε μία, ἣτις ἀξίζει ἰδίως ἵνα γίνῃ γνωστὴ. Θέλει νὰ καταργήσῃ τὰ νεκροταφεῖα. Ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ὁστῶν θέλει νὰ σχηματίσῃ λίπασμα ὅπως χρησιμοποίησῃ τὴν θεικὴν ἄσβεστον, τὴν ὁποίαν περιέχουσι. Τοιοῦτος δὲ κατ' αὐτὸν εἶνε καὶ ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου τίθενται εἰς κυκλοφορίαν οἱ διαλογισμοὶ καὶ πλάττονται οἱ ἄνθρωποι.

«Ποία, λέγει, δὲν θὰ ᾔτο ἡ ἀξία τῆς κόνεως ἐκείνης, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι κατέθετον ἐν ταῖς κλπαις εἰς τὸ βάθος τῶν τάφων· περιεῖχε τὴν ὕλην, ἣτις δίδει εἰς τὰ φυτὰ τὴν δύναμιν νὰ πλάττωσι τοὺς ἀνθρώπους! . . . »

Ἔδει νὰ μεταλλάσσῃται τὸ μέρος τῆς ταφῆς, ἀφοῦ εἰς ἀγρὸς. ἤθελε χρησιμεύσει ἐπὶ ἐν ἔτος· τοιοτοτρόπως δὲ μετὰ ἑξ ἢ δέκα ἔτη θὰ εἴχομεν γονιμωτάτους ἀγρούς, οἵτινες θὰ ἐπλάττοντο ἀνθρώπους.

ταυτοχρόνως δὲ θὰ ῥῦξανε καὶ ἡ ποσότης τῶν δη-
μητριακῶν καρπῶν».

Ἰδοὺ αἱ διδασκαλῖαι, τὰς ὁποίας ὁ καθηγητὴς τοῦ
πανεπιστημίου τοῦ Τουρίνου ἐπιχειρεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν
διάνοιαν τοῦ λαοῦ.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι μετὰ τοιαύτας διδασκαλίας, δι-
δασκομένας ἐν Τουρίνῳ, ἡ παρουσία τοῦ Πάπα ἐν Ῥώμῃ
καθίσταται ἔτι μᾶλλον ὀχληρὰ τοῖς Ἰταλοῖς. Αἱ τοιαῦ-
ται ἀθεϊστικαὶ καὶ ὕλιστικαὶ διδασκαλῖαι ἐξαπλοῦνται
σήμερον δυστυχῶς ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἰταλίας.

Ἄλλ' ὁ πόλεμος οὗτος ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ μάλιστα
ἐκ μέρους τῆς ἰταλικῆς νηολαίας, κατ'ἀρχὴν δὲν
εἶνε ἐναντίον τῆς θρησκείας, ἀλλ' εἶνε κατὰ τοῦ
Πάπα. Βεβαίως ὅταν ὁ Γαριβάλδης ἐκήρυττεν εἰς τοὺς
σπουδαστὰς τῆς Παυΐας τὴν ἀνάγκην «νὰ ἐκριζώσω-
σιν ἐκ τῆς Ἰταλίας τὸν καρκῖνον τῆς Παπwsύνης»
καὶ νὰ καταπατήσωσι τὴν ἱερατικὴν ἔχιδναν, δὲν ἡνόει
ἐξόντωσιν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας· καὶ ὁμως ἡ
κατάχρησις ἐκεῖ ὠδήγησεν. Ὁ καταλληλότερος, ἔλε-
γον, τρόπος τῆς τοῦ Πάπα ἐξοντώσεως καὶ τῆς ἐξυ-
πηρετήσεως τῆς ἐπαναστατικῆς πολιτικῆς εἶνε ν'ἀπο-
διώξωμεν τὸν Χριστιανισμόν ἐκ τῆς Ἰταλίας.

Ἰδοὺ λοιπὸν ὅχι μόνον αἱ ὑπερβολικαὶ ἰδέαι φαν-
τασιοπλήκτων φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι αἰτίαι, δι'
ἃς ὁ ἀθεϊσμός καὶ ὁ ὕλισμός διαδίδονται, ὀργανοῦνται
καὶ ἐνεργοῦνται σήμερον.

Πρὶν ἀποχαιρετίσωμεν ὀριστικῶς τὰς ἀθλίας ταύ-
τας σχολὰς, τῶν ὁποίων ἡναγκάσθημεν νὰ ἐκθέσωμεν
τὰς ἀποπλανήσεις, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ εἴπωμεν μετ'
αἰσθήματος θλίψεως τὰς λέξεις ταύτας.

Ὁ Θεὸς, δημιουργὸς καὶ κοινὸς πατὴρ τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδιώκεται τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας τῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ ἀποξενοῦται πάσης σχέσεως πρὸς αὐτά. Τὸ εὐγενὲς ἀνθρώπινον πλάσμα πνευματικὸν καὶ ἀθάνατον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ πλάστης ἔθεσε τὴν ὁμοίωσιν αὐτοῦ ὡς θείαν ἀκτῖνα, ταπεινοῦται ἐν τῇ ὕλῃ καὶ ἐξευτελίζεται μέχρις ἀποκτηνώσεως· ἀντὶ δὲ τῶν ἀθανάτων ἐλπίδων ἡμῶν πᾶσα ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου κατακαλύπτεται διὰ πάντος ἐν τῷ τάφῳ!

Ἴδου αἱ διδασκαλῖαι, τὰς ὁποίας τολμῶσι ν' ἀντιτάσσωσιν εἰς τὴν πίστιν τῶν αἰώνων καὶ εἰς τὴν μεγαλειτέραν μεγαλοφυΐαν τῆς ἀνθρωπότητος! Ἴδου διὰ ποίων ἀρχῶν θέλουσι ν' ἀντικαταστήσωσι τὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ δεδοκιμασμένας ἀρχάς, τὰς διὰ πολλῶν αἱμάτων καὶ θυσιῶν ἐξαγορασθείσας ὑπὸ τῶν λαῶν, ἐκπολιτισθέντων δι' αὐτῶν καὶ καταστάντων ἀληθῶς ἐλευθέρων.

Ἀλλὰ ποῖοι εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, οἵτινες ἔρχονται ἐπὶ σκηνῆς ἐνταῦθα καὶ τίθενται ὡς διδάσκαλοι, ἢ μᾶλλον ὡς ἐνδεῖκται, ὡς οἰακοστροφοὶ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, παριστάμενοι καὶ λαλοῦντες τόσον ἀγερῶχος καὶ ἀναιδῶς, ὡς ἂν ἦσαν μόνοι αὐτοὶ κύριοι τῆς κριτικῆς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας καὶ ἐν γένει τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἐπιρρίπτοντες οὕτω τοιαύτας ὕβρεις εἰς πᾶσαν τὴν προηγηθεῖσαν ἡμῶν ἀνθρωπότητα; Τίς ἀληθῆς ἐπιστήμων, ἀληθῆς σοφός, ἀληθῆς ἱστορικός, ἥθελεν ἀκολουθήσει αὐτοὺς διδάσκοντας ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτῶν οὔτε σοφός, οὔτε ἱστορικός, οὔτε κριτικός, οὔτε φιλόσοφος καὶ ὅτι ἐὰν μὴ εἴνετις, ὡς σήμερον αὐτοί, πανθεϊστής,

ύλιστής, ἄθεος, δὲν δύναται πλέον νὰ ᾔνε φιλήσυχος ἄνθρωπος καὶ γνήσιος πολίτης;

«Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Μαλέβραγγίου, τοῦ Βοσσουέτου, τοῦ Φενελῶνος, τοῦ Λεϊβνητίου, τοῦ Κλάρη, δὲν δύναται, λέγουσι, πλέον νὰ ἐμποιῇ ἐντύπωσιν εἰμὴ μόνον εἰς τοὺς ἄμυήτους τῶν ύλιστικῶν, θετικιστικῶν καὶ πανθεϊστικῶν αὐτῶν ἰδεῶν. Ταῦτα σήμερον ὡς πεπαλαιωμένα οὐδόλως λαμβάνονται ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν· ἡ κριτικὴ ἐγεννήθη χθές».

«Ὁ Βοσσουέτος δὲν εἶχεν ἄλλην φιλοσοφίαν ἢ τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ χειρογράφων τῆς σχολῆς τῆς Σορβώνης. . . . Ὁ Καρτέσιος καὶ Πασχάλης ἐχορήγησαν τοὺς ἐσκωριασμένους τροχοὺς τῆς λογικῆς τοῦ Πόρτ-Ροαγιαλ. . . . Ἡ ἱστορία, ἡ κριτικὴ ᾗσαν ἄγνωστα εἰς τὸν Βοσσουέτον καὶ Μοντέσκιον». Ἴδου πῶς οἱ κύριοι οὗτοι λαλοῦσι περὶ τῶν πρὸ ἡμῶν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς συγχρόνους «οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν ἢ ν' ἀνοίξωσι δι' ὅλης τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ μεγάλην τάφρον, ἐν ᾗ νὰ βυθίζηται ἡ σύγχρονος ἀνθρωπότης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κουζέν, εὖσα ἐν ἐσχάτῳ γήρατι, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ ἐκπορνεύσῃ τὴν διάνοιαν. . . . ὁ Γιζῳτος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ φιλόλογος καὶ ἐμφαντικὸς ἱερεὺς. . . . ὁ Θιέρσος καὶ οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ εἰσιν μ η χ α ν ο ρ ρ ά φ ο ι ἀ σ π ᾶ λ α κ ε ς».

Τοιαύτη εἶνε ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἐπὶ τε τῶν ἀρχαίων καὶ ἐπὶ τῶν νεωτέρων μεγάλων ἀνδρῶν· ὡς πρὸς δὲ τὴν βάσιν τῶν διδασκαλιῶν πάντοτε ἀποφαίνονται καὶ οὐδέποτε συζητοῦσι.

Λέγουσιν ἀδιακόπως ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐπιστήμη· ἀλλὰ ποία ἐπιστήμη;

Εἶνε ἀληθές ὅτι παρὰ τοῖς κυρίοις τούτοις ὑπάρχει οἶονεἰ εἰδός τι μέθης ἐπιστημονικῆς, ἣτις προβαίνει ἐνίοτε καὶ μέχρι παραφορᾶς. Οὕτω λόγου χάριν φιλοσοφῶν τις, λέγει ὅτι δύναται νὰ εὑρεθῇ μίαν ἡμέραν «εἷς χημικὸς, προωρισμένος νὰ σχηματίσῃ ΤΑ ΠΑΝΤΑ, πανδαήμων, βιολόγος, ὅστις ἐπὶ τέλους θέλει καταστῇ κύριος καὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς». ἐπὶ μᾶλλον δὲ μεθυσθεὶς ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ἀνακράζει· «τίς οἶδεν ἐὰν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ ἄπειρος ἐπιστήμη δὲν φέρῃ τὴν ἄπειρον δύναμιν!» Ναὶ τὴν ἄπειρον δύναμιν, διότι ἡ δύναμις τοῦ μέλλοντος πανδαήμονος σοφοῦ δύναται νὰ προβῇ μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε καὶ ν' ἀναστήσῃ ἡμᾶς· «δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τελικὴ ἀνάστασις γενήσεται διὰ τῆς ἐπιστήμης». Ἐὰν τῷ ὄντι εἶχε τις χρεῖαν ἵνα στερεωθῇ ἐν τῇ πίστει, θὰ ἐστερεοῦτο διὰ μόνου τοῦ θεάματος τοιούτων παραλογισμῶν.

Ἄς ἀφήσωμεν τὰ ὀνειροπολήματα ταῦτα καὶ ἄς μεταβῶμεν εἰς τὰς πραγματικότητας. Μήπως ἄρά γε ἡ γεωμετρία, ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία, ἡ ἀστρονομία κτλ. παρέχουσιν ἐπιχειρήματα εἰς τὰς σχολὰς τοῦ ἀθεϊσμοῦ; βεβαίως οὐδὲ ἔν. Τὸ πᾶν καταλήγει πάντοτε εἰς τὰς ἐξῆς φράσεις, προκειμένου νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰς ἐπιστήμας διὰ τὰς ιδέας αὐτῶν. Ἡ ἐπιστήμη ἔκρινεν, ἡ ἐπιστήμη ἀπεφάνθη, ἡ ἐπιστήμη καταδικάζει· καὶ εἰς ὅσα προβάλλουσι δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἐν ἐπιχείρημα, δι' οὗ νὰ ἀποδεικνύωσι καὶ στηρίζωσιν ἐπιστημονικῶς, σοφῶς, τουτέστι ψηλαφητῶς,

τὸ ἀνύπαρκτον μὲν καὶ τὸ ψευδὲς τῆς πίστεως τῶν λαῶν καὶ τῶν διδασκάλων τῆς ἱστορίας, τὸ βάσιμον δὲ καὶ τὸ ἀληθὲς τῶν ἰδίων ἀρχῶν. Δὲν ὑπάρχει παρ' οὐδενὶ ἐξ αὐτῶν θεωρία τις πλήρης λογικοῦ καὶ ὀλίγον σοβαροῦ συμπεράσματος· ἀποφαίνεται δὲ τοῦναντίον τὸ οὕτω θέλω, οὕτω διατάττω, τοῦτο θέλει ἢ κριτιτὴ καὶ ἐννοεῖται κριτικὴ· εἰμὶ ἐγώ. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν τῶν σχολῶν τοῦ ἀθεϊσμοῦ εἰσὶν ἄνθρωποι λόγιοι μὲν, ἀλλὰ λόγιοι τρίτης, ἢ τετάρτης τάξεως, ὥς τὰ πολλὰ δὲ ἄνθρωποι προφανῶς ἐπιπόλαιοι, ἐμπαίζοντες τὰς ἰδίας αὐτῶν σκέψεις, θέλοντες τουτέστι νὰ συστηματοποιήσωσιν ἐπιστημονικῶς τὰ μεγάλα τῆς δημιουργίας μυστήρια, ἅτινα ἡ ἀνθρωπότης ἀνεγνώρισε καὶ ἀπεδέχθη πάντοτε ὡς ἀντικείμενα πίστεως καὶ ἐντεῦθεν καθιστάμενοι μωροὶ καὶ ἀνόητοι.

Καὶ ὄντως· θεωροῦντες ἐκ τοῦ πλησίον καὶ κατὰ βάθος τὰ δεδογμένα τῶν αὐτοκαλουμένων αὐτῶν διδασκάλων τῆς ἀνθρωπότητος, τί εὐρίσκομεν ; οὐδὲν ἕτερον ἢ ἀρνήσεις· ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ, ἄρνησιν τῆς ψυχῆς, ἄρνησιν τῆς μελλούσης ζωῆς, ἄρνησιν τῶν παραδόσεων καὶ τῆς πίστεως τῶν λαῶν, ἄρνησιν τοῦ λογικοῦ καὶ τῶν ὑψηλοτέρων αὐτοῦ δυνάμεων, πάντοτε ἀρνήσεις· ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποῖον ἔχουσιν ἴδιον εἶνε οὐδὲν πλέον. Ἀλλὰ καὶ τὸ νέον αὐτὸ δόγμα εἶνε μόνον δέλεαρ· πάντα τὰ ἄλλα, πᾶσα ἀνάπτυξις τῶν ἀληθῶς ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, πᾶσα ἡ θετικὴ πλευρὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀνήκει εἰς τοὺς λογίους πνευματιστάς. Τίνι λοιπὸν δικαιώματι οἱ νέοι διδάσκαλοι οἰκαιοποιοῦνται τὴν ἐπιστήμην ; αὐτοὶ εἰσὶν ἡ ἐπιστήμη;

μήπως ὁ Κοπέρνικος, ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Καίπλερος, ὁ Νέφτων, ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϋδνίτιος, ὁ Πασχάλ, ὁ Βάκων αὐτός, οἱ δημιουργοὶ οὗτοι τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, μήπως ὁ Εὐλερος, ὁ Λιναῖος, ὁ Βόλτα, ὁ Ἑρσχελος, μήπως οἱ σύγχρονοι ἡμῖν, ὁ Κιβιέρος, ὁ Ἀμπέρ, ὁ Κωσύ, ὁ Βιὼτ, μήπως οἱ ὄντως μεγάλοι αὐτοὶ σοφοὶ ἦσαν ἄθεοι; Τί εἶνε λοιπὸν αὐτοὶ οἱ σπιθαμιαῖοι ἀπέναντι τῶν πελωρίων τούτων πνευμάτων; Ποῦ εἶναι οἱ λόγιοι πρώτης τάξεως μεταξὺ αὐτῶν; Ἀληθῶς βλέπει τις πολλοὺς ἐντίμους καὶ εὐγενεῖς τοὺς τρόπους εἰσηγητάς, χειροτέχνας, διακωδωνιστάς, πολλοὺς εὐφυεῖς πειραματολόγους· ἀλλὰ ζητεῖ ἐφευρέτας, ζητεῖ μεγαλοφυεῖς, ζητεῖ ἀληθεῖς φιλοσόφους καὶ οὐδένα ἐξ αὐτῶν εὐρίσκει, καθότι ἅπαντες οὗτοι πιστεύουσιν εἰς τὸν Θεόν.

Ἐν μόνον πρᾶγμα βλέπομεν ἐξισούμενον πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, λεγόντων καὶ ἐνεργούντων ὑπὸ τὸ ὑψηλὸν τῆς ἐπιστήμης ὄνομα· καὶ τοῦτο εἶνε ἡ φιλοσοφικὴ αὐτῶν πτωχεία. Πᾶν ὅ,τι προηγήθη ἡμῶν ἀνήκει κατ' αὐτοὺς, «εἰς τὴν νηπιότητα τῆς ἀνθρωπότητος». Ἀλλ' εἰπέτωσαν ἡμῖν οἱ μεγάλοι περιφρονηταὶ τοῦ παρελθόντος, ποίαν νέαν δύναμιν φέρουσιν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα; βεβαίως οὐδεμίαν· οὐδὲν ἄλλο πράττουσιν ἢ ν' ἀκρωτηριάζωσιν ἐν τῷ εὐγενεστέρῳ αὐτοῦ προσόντι τὸ λογικὸν καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ θείου, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει. Καὶ ἐπειδὴ διατελοῦσιν οἷονεὶ κεκλεισμένοι καὶ πεφυλαχισμένοι ἐν τῇ ὕλῃ, δὲν θέλουσιν ὅπως ἄλλος τις ἐγερθῇ καὶ προχωρήσῃ πέρα αὐτῆς. Ἄ ταλαίπωροι ἄνθρωποι, ἃ πλούσιοι διὰ μόνων τῶν ἀρνήσεων ὑμῶν, ἃ νέου εἵδους Φαρισαῖοι, κλεί-

οντες τὰς πύλας τοῦ ὑπερτέρου κόσμου καὶ ἀπογυμνοῦντες τὸν ἄνθρωπον τῆς κληρονομίας τοῦ οὐρανοῦ!

Ἡ διδασκαλία ὑμῶν οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ψυχρὸν σταμάτισμα ἐν τῇ ὕλῃ, καὶ τὸ σταμάτισμα τοῦτο ὑμεῖς ἀποκαλεῖτε πρόοδον. Οὐχί, τοῦτο εἶνε ταπείνωσις, καὶ ὁσάκις κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας τῆς ζωῆς ὑπερισχύσατε κατὰ τι καὶ ἐνίκησατε, ἀπεκτηνώσατε τὴν ἀνθρωπότητα· καὶ ἐὰν καὶ σήμερον ἐνικάτε, θὰ ἐβυθίζετε τὸν ἄνθρωπον εἰς κτηνώδη βαρβαρότητα.

Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΗΘΙΚΗ.

Ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀθεϊσμός δὲν παραγεται ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὑπὸ μόνῃς τῆς μορφῆς τοῦ πανθεϊσμοῦ, τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ· ὁ ἐλεύθερος λογισμὸς συνεπιφέρει τὴν ἐλευθέραν ἠθικὴν. Δι' ἀναποφεύκτου προόδου ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ ὤφειλε νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν καὶ τοῦτο γίνεται σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς. Ὅσοι ἀφ' οὗ ἐτεθη ὡς βάσις ὁ κατὰ θεωρίαν ἀθεϊσμός, θέλουσι νὰ θέσωσιν ἐν αὐτῷ τὸν κανόνα τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ βίου.

Εἰς ὅπαδὸς τῶν σχολῶν τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ὁ Χαβέν, ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς :

«Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς, ὁ πλήρης καὶ ἐντελής αὐτῆς χωρισμός, ἀπὸ ΠΑΝΤΩΝ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων εἶνε γεγονὸς τετελεσμένον. Ἡ ἠθικὴ διεύθυνσις τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν ἤδη πλέον δὲν ἀνήκει εἰς ΟΥΔΕΜΙΑΝ ἐκκλησίαν».

Ἐπίσης καὶ ὄργανόν τι δημοσιογραφικὸν τῶν σχο-

λῶν τοῦ ἀθεϊσμοῦ λαλοῦν ποτε ἀπερὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἠθικῆς», λέγει ὅτι «ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς εἶνε τοσοῦτον ἀπηλλαγμένη παντὸς δεσμοῦ μετὰ τῶν θρησκευῶν, ἢ τῆς μεταφυσικῆς, ὅσον εἰσὶν ἡ μ η χ α ν ι κ ῆ, ἡ ἡ χ η μ ε ί α».

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πολὺς γίνεται θόρυβος περὶ τῆς ὑποτιθεμένης ταύτης ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς καὶ εἶνε λίαν στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ πεπλανημένας δοξασίας τῶν σχολῶν τοῦ θετικισμοῦ, τοῦ πανθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ, ὥστε εἶνε ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν καὶ περὶ αὐτῆς ἐνταῦθα. Καὶ ἀξίζει βεβαίως τὸν κόπον νὰ ρίψῃ τις βλέμμα ἐταστικὸν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, διότι ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ κατέστη πλέον τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ ἄθεοι οἰασδῆποτε ἀποχρώσεως συναντῶνται καὶ συνδιαλέγονται.

Δύο κεφαλαιώδεις ἐρωτήσεις τίθενται κατὰ πρῶτον, εἰς ἃς θέλομεν ἀπαντήσαι.

Α'. Τί εἶνε ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ;

Β'. Διὰ τί χωρίζεται τῆς θρησκείας;

Ἀφοῦ δὲ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰς δύο ταύτας ἐρωτήσεις, ἀφοῦ ἐξετάσωμεν τὰ δύο ταῦτα ζητήματα θέλομεν δεῖξει ὅτι:

1. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε ὁ πρακτικὸς ἀθεϊσμός.

2. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ ἀστασία τῆς ἠθικῆς.

3. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ διαφθορὰ τῆς ἠθικῆς.

4. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε προσβολή κατὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

Α'. ΤΙ ΕΙΝΕ Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΗΘΙΚΗ ;

Πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ εὐλογῶμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐγνωμονῶμεν τοὺς ἐργάτας τοῦ Εὐαγγελίου ὡς εὐεργέτας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, διότι ἐν μέσῳ τῆς ὑπερεκχειλίσεως τῶν πλανῶν τούτων καὶ τῆς ἀνατροπῆς τῶν ἰδεῶν ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ κατὰ τε τοὺς παρελθόντας καὶ τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα, τὸ ὄνομα τοῦτο τῆς ἠθικῆς εἶνε καὶ πάλιν τόσον σεβαστόν.

Οἵαιδὴποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν αἱ πλάναι τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρείας, εἴτε ἐν τῇ θεωρίᾳ, ὡς ὁ Πλάτων μεθ' ὅλην τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ ἱκανῶς κατέδειξεν, εἴτε ἐν τῇ πρακτικῇ, ὡς ὁ ἅγιος Παῦλος τοσοῦτον δριμέως ἐπιπλήττει τοὺς συγχρόνους αὐτῷ φιλοσόφους, ὁ Θεὸς οὐδέποτε ἠθέλησε ν' ἀφίση ἄνευ μαρτυρίας τὸν ἀθάνατον νόμον, τὸν ὁποῖον ἐνεχάραξεν ἅμα τῇ πλάσει τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ αὐτοῦ συνειδήσει. Ἔθεσεν, ὡς λέγει εὐσεβὴς τις ἀνὴρ, ὄριον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πλέον ἀναιδεστέραν μωρίαν τῶν ἀνθρώπων· εὐρέθη ὄριον, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ ὑπερβῶσι. Καὶ κατὰ τὴν ὥραν ταύτην, ὅπως λαλήσωμεν μετὰ τῆς γλώσσης τοῦ εὐσεβοῦς ἀνδρός, «οἱ ἄνθρωποι μεθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἀκολασίαν, δὲν ἐτόλμησαν ἔτι νὰ δώσωσι τὸ ὄνομα τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν κακίαν, καὶ ἐντεῦθεν περιῆλθον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσποιῶνται τοὺς δικαίους, τοὺς εἰλικρι-

νεῖς, τοὺς μετριοπαθεῖς, τοὺς εὐεργετικούς ὅπως προσελκύσωσι τὴν ἀμοιβαίαν ὑπόληψιν».

Ἐὰν δὲ τὸ ἀκίνητον τοῦτο κέντρον, ἐὰν ὁ φραγμὸς οὗτος, περὶ τοῦ ὀπίου λαλεῖ ὁ σπουδαῖος ἀνὴρ, ἀνετρέπετό ποτε, οὐδεὶς δύναται νὰ προείπη τί θὰ ἐγίνετο ἡ ἀνθρωπότης.

Οὕτως οἱ κεκηρυγμένοι ἄθεοι, οἱ ὑλισταί, οἱ πανθεῖσται, οἱ ὀπαδοὶ τῆς εἰμαρμένης, οἱ ἀρνούμενοι τὸν Θεὸν καὶ τὴν ψυχὴν, οἱ ἀρνούμενοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἠθικῆς καὶ τὸ ὑπεύθυνον τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ ἀρνούμενοι τὴν θεῖαν δικαιοσύνην καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, καὶ αὐτοὶ οὗτοί εἰσιν ἠναγκασμένοι νὰ λαλῶσιν περὶ ἠθικῆς, ἄλλως ἤθελον τιμωρηθῇ διὰ τῆς ἐξοστρακίσεως αὐτῶν ἐκ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀλλ' ἔχουσιν οἱ τοιοῦτοι ἐν καταφύγιον· θέλουσι καὶ ἐπιδιώκουσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἠθικῆς καὶ διακηρύττουσιν αὐτὴν ἀνεξάρτητον παντὸς φιλοσοφικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ δόγματος.

Ὑπὸ τὴν συμβιβαστικὴν ταύτην διατύπωσιν συναντῶνται καὶ ἐνϋνται ἀδελφικῶς πρὸς τοὺς ἀθέους πάσης ἀποχρώσεως καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες, χωρὶς νὰ ᾧσιν ἄθεοι, θέλουσιν, ὡς λέγουσι, «νὰ ἄρῃσι πᾶσαν σχέσιν τῆς ἠθικῆς πρὸς τὴν θρησκείαν» (ἐλευθέρα συνείδησις), καὶ ἄλλοι θεῖσται, μᾶλλον ἀβλαβεῖς κατὰ τὸ φαινόμενον, τοὺς ὁποίους οἱ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι δὲν ἀπωθοῦσι, καί περ ἐμπαίζοντες αὐτοὺς «διὰ τὸ ὀλίγον τῆς θεολογίας», τὸ ὅποῖον διατηροῦσι.

Πρέπει, ὡς ἀπεδιώχθη ὁ Θεὸς ἀπὸ πάσης ἐπιστήμης, νὰ διώξωσιν αὐτὸν καὶ ἀπὸ πάσης συνεδῆσεως καὶ οὕτω νὰ καταστῇ ἡ ἠθικὴ ἄθεος.

Τὸ σύστημα αὐτὸ εἰς τοῦτο συνίσταται : ὁ Θεὸς οὐδόλως ἀναμιγνύεται ἐν τῇ ἡθικῇ· ὅτι αὐτὴ θὰ ὑπῆρχε καὶ ἂν ὁ Θεὸς δὲν ᾔτο, καὶ τοι ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ὡς λέγουσιν οἱ ἄθεοι.

Ἡ ἀνεξάρτητος ἡθικὴ δύναται λοιπὸν νὰ ὀρισθῇ ἡθικὴ, ἥτις ἔχει τὴν ἀξίωσιν ὅτι οὐδὲν προσπορίζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν, ἥτις ἀπαλλάττεται παντὸς δόγματος, πάσης πίστεως, πάσης θρησκείας, ὅχι μόνον τῆς θετικῆς καὶ ἀποκεκαλυμμένης θρησκείας, ἀλλ' ἔτι καὶ τοῦ θεϊσμοῦ καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῆς θρησκείας. Οἱ οπαδοὶ αὐτῆς ὡς τοιοῦτοι οὐδεμίαν ἔχουσι θρησκείαν, οὐδὲ τὴν φυσικὴν θρησκείαν· δὲν γινώσκουσι, λέγουσιν, ἢ τὴν ἡθικὴν.

Ἴδου τὰ κείμενα αὐτῶν.

«Ὁ κανὼν τῶν ἡθῶν δὲν δύναται νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ θεολογικῶν καὶ μεταφυσικῶν ὑποθέσεων.» — «Ἡ ἡθικὴ ἥτις δὲν ἡρτηται ἐκ τοιάσδε, ἢ τοιάσδε πίστεως....., καλεῖται ἀνεξάρτητος ἡθικὴ.»

«Ἀνεκήρυξαν τὴν θεωρίαν, ἥτις ἐξήρτα τὴν ἡθικὴν ἐκ τῆς θεολογικῆς, ἢ μεταφυσικῆς ἰδέας», ἐκ τῆς φιλοσοφίας, ἢ ἐκ τῆς θρησκείας, «οὐ μόνον ὡς ψευδῆ, ἀλλὰ καὶ ὡς πλήρη κινδύνων».

«Ὁ νεανίας δὲν θέλει πλέον μάθει τὴν ἡθικὴν, τὴν λεγομένην θρησκευτικὴν. . . . Ὁ θετικὸς διδάσκαλος δὲν θέλει πλέον ἐπικαλεσθῇ τὸ ἀφηρημένον τοῦτο δόγμα, περὶ τοῦ ὁποίου εἰς ἱερεὺς, ἄνθρωπος γραμμάτων (οὕτω καλοῦσι τὸν Γκιζώ) λέγει μετὰ γελοίας ἐμφάσεως ὅτι εἶνε μέγα καὶ ἅγιον πρᾶγμα, ἐνώπιον τοῦ

ὁποῖον τὸ πνεῦμα κύπτει χωρὶς ἢ καρδία νὰ ταπεινωθῇ».

«Ἡ ἠθικὴ εἶνε ἐλευθέρα, εἶνε ἀνεξάρτητος παντὸς θρησκευτικοῦ, ἢ κοινωνικοῦ συστήματος·» — «ἡ ἠθικὴ ἔχει τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς μόνον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι.»

«Ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ τὴν ἀγιότητα ἐξ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πιστεύει, ὡς καὶ τὴν καλλονὴν ποιεῖ ἐξ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀγαπᾷ».

Καὶ ὁ Χαβὲν ὥριζε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἠθικῆς «τὸν πλήρη καὶ ῥιζικὸν αὐτῆς χωρισμὸν ἐκ ΠΑΝΤΩΝ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων».

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν, ὁ κανὼν τῶν ἡθῶν κατὰ τοὺς κυρίους τούτους, δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην ὑπερτέρου ἐαυτοῦ ὄντος ὅπως ὑπαγορεύσῃ εἰς αὐτὸν νόμους καὶ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν καθήκοντα.

Ἀλλὰ τότε πόθεν προέρχεται ἡ ἠθικὴ;

Ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, μόνον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ τοὺς ὕλιστάς ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου αὐτοῦ, ἐκ τῶν νεύρων αὐτοῦ, ἐκ τῆς συσκευῆς τῶν ὀργάνων αὐτοῦ· ἐκεῖ εὐρίσκει ἡ ἠθικὴ ἐκτὸς πάσης θρησκευτικῆς ιδέας, πάσης πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως, τὴν ὑποχρεωτικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ τὸ κῦρος αὐτῆς.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ αὐτῆς δύναμις, ὁ νόμος τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, εἶνε, λέγουσι, νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν· τοῦτο ἀρκεῖ· ὁ Θεὸς ἐπὶ τούτου οὐδὲν ἔχει νὰ ἐξετάσῃ.

Τὸ κῦρος αὐτῆς οὐδὲν ἕτερον εἶνε ἢ ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν· τοῦτο καὶ οὐδὲν πλέον. Οὔτε ἀξία ἀποδίδεται, οὔτε ὑποβιβασμὸς, οὔτε ἀντα-

μοιβή, οὔτε τιμωρία· καθότι οὐδόλως ὑπάρχει Θεός, νομοθέτης καὶ κριτής, ἀγρυπνῶν ἐπὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου ὅπως ἀνταμείψῃ, ἢ τιμωρήσῃ αὐτάς οὔτε ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, οὔτε ἐν τῇ μελλούσῃ.

Οὕτως οἱ θετικισταί, οἱ ὑλισταί, οἱ πανθεῖσταί, ἐννοοῦσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἠθικῆς.

Ὡς πρὸς τοὺς ἀσυνεπεῖς θεῖστας, οἵτινες χωρὶς νὰ ἀρνῶνται τὸν Θεόν, ὡς οἱ ἄθεοι, διακηρύττουσιν, ὡς οἱ ἄθεοι, τὴν ἠθικὴν «ἀνεξάρτητον παντὸς δόγματος θρησκευτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ», φθάνουσι πραγματικῶς σχεδὸν εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα· διότι διδάσκοντες τὴν ἠθικὴν χωρὶς νὰ παρεισάγωσί ποτε οὔτε τὸ ὄνομα, οὔτε τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ, δείκνυνται ὅτι δὲν εἶνε ὁπαδοὶ οὐδεμιᾶς θρησκείας, οἷαςδὴποτε θρησκείας, ἢ τὸ πολὺ οὐδεμιᾶς λατρείας. Ἴδου τί εἶνε ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ.

Β'. ΔΙΑ ΤΙ Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΗΘΙΚΗ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΠΑΣΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ;

Διὰ πολλοὺς λόγους· πρῶτον, διότι οἱ κύριοι οὗτοι δὲν θέλουσι νὰ ἔχωσι οὐδεμίαν θρησκείαν· ἔπειτα, διότι ἡ θρησκεία, λέγουσι, διαιρεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ ἡ ἠθικὴ ἀπέχει μακρὰν πάσης διαιρέσεως «Αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι, λέγουσι, δὲν δύνανται νὰ κατορθώσωσι δύο μεγάλα πράγματα· πρῶτον νὰ παύσωσι τὰς διαιρέσεις καὶ δεύτερον νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὸν σκεπτικισμόν».

Δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον σκεπτικοί, ὅταν δὲν πιστεύῃ τις εἰς μηδεμίαν θρησκείαν.

Ὁργανόν τι ἀθεϊστικὸν προτρέπει ὅτι, ἐπειδὴ αἱ λατρεῖαι διαιροῦσι πλειότερον παντὸς ἄλλου, πρέπει νὰ

παραιτηθῶμεν πᾶσαν λατρείαν· «ἐὰν ἡ ζύμη αὕτη τοῦ μίσους ἀφηρεῖτο», τότε βεβαίως οὐχὶ διὰ τῆς πίστεως, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς ἀπιστίας «ἡ ἔνωσις τῶν πνευμάτων καὶ τῶν καρδιῶν ἐν τῷ αὐτῷ ἰδανικῷ» θὰ ἐγίνετο ἀναποφεύκτως.

Οἱ κύριοι οὗτοι ἔχουσιν ἔτι καὶ ἑτέραν ἀφορμήν. Ἡ θρησκεία, λέγουσι, καὶ ἡ φιλοσοφία, ἥτις πιστεύει εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, διαφθείρουσι τὴν ἠθικὴν, ὀρίζουσιν εἰς αὐτὴν ἀρχὴν καὶ κῦρος ἐσφαλμένον, τὰ ὅποια ἀλλοιοῦσι καὶ καταστρέφουσιν αὐτήν.

Καὶ ποία εἶνε ἡ ἐσφαλμένη ἀρχή, ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὴν ἠθικὴν διὰ τῆς θρησκείας, ὡς καὶ διὰ τῆς φιλολογίας; Εἶνε ὁ Θεός. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία θεωροῦσι τὸν Θεὸν ὡς τὸν ἀμετάβλητον κανόνα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς τὸν ὑπέρτατον νομοθέτην τῆς συνειδήσεως· ἰδοὺ τί διακινδυνεύει τὴν ἠθικὴν, ἰδοὺ τί ταπεινοῖ καὶ ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον.

«Ὁ προσδιορισμός, λέγουσιν, ὑπερφυσικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν ἠθικὴν, ἡ ἐξάρτησις αὐτῆς ἀπὸ τῆς θεολογίας, ἥτοι ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως, εἶνε διακωδώνισις καὶ ἐλάττωσις αὐτῆς».

«Ὁ χριστιανικὸς ἀσκητισμὸς συνέλαβε τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τὴν εὐτελεστέραν αὐτοῦ μορφήν. Τὸ ἀγαθὸν ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ἡ πραγματάωσις τῆς θελήσεως ὑπερέρου τοῦ ἀνθρώπου ὄντος, εἰδός τι ταπεινωτικῆς ὑποταγῆς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρίεπιαν».

Καὶ ποία εἶνε ἡ ψευδὴς αὕτη κύρωσις, ἡ δοθεῖσα διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας εἰς τὴν ἠθικὴν; εἶνε ἡ πίστις εἰς ἑτέραν ζωὴν. Ἡ κύρωσις αὕτη εἶνε ψευδής,

διότι προέρχεται ἐκ συμφέροντος· δὲν ὑπάρχει πλεον ἐν αὐτῇ τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ ἀνεξαρτήτῳ ἠθικῇ, ἀλλ' αἱ ἀμοιβαί, ἢ αἱ τιμωρίαι τῆς μελλούσης ζωῆς· αὐταὶ κανονίζουσι τὴν ἠθικὴν, ὅ ἐστιν, μεταβάλλουσιν αὐτὴν εἰς ὑπολογισμὸν καὶ διαστρέφουσιν αὐτήν.

«Ἡ εἰς ἐτέραν ζωὴν πίστις δύναται, λέγουσιν ἡ ἀναμίξις εἰς τὴν πορείαν τῆς ζωῆς... δόσιν ἐλπίδος, ἢ φόβου, ἀφαιροῦσα ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τὴν βάσιν τῆς ἀξίας αὐτῆς, τὴν ἀφιλοκέρδειαν».

«Πίστεις λίαν ὠρισμέναι ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς πᾶσαν ἀξίαν».

«Τὰ ζητήματα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους εἰσὶ τοσοῦτον ξένα εἰς τὴν ἠθικὴν, ὅσον εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν μηχανικὴν.»

«Διὰ τὸν Χριστιανὸν ἡ ἀρετὴ ἀξίζει μόνον, διότι ἀποφέρει τι κέρδος εἰς τὴν παροῦσαν, ἢ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν· δὲν εἶνε λοιπὸν ἄλλο τι ἢ ἀντικείμενον κερδοσκοπίας· δὲν ἐξασκεῖται ἡ ἀρετὴ διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ, οὐδὲ διὰ τὸ μῖσος πρὸς τὸ κακὸν, ἀλλ' ἡ μόνη αἰτία, δι' ἣν ὁ Χριστιανὸς μετέρχεται τὴν ἀρετὴν, εἶνε ἡ ἀπόλαυσις. Αἱ πράξεις αὐτοῦ προέρχονται οὐχὶ ἐκ τῆς καθαρᾶς καὶ ὑψηλῆς ἀρετῆς, καθότι εἰσὶν ἐν τῇ νομιμότητι καὶ οὐχὶ ἐν τῇ ἠθικότητι».

Πρὸς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον παρ' ἄλλων λαμβάνει, ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς προστίθῃ καὶ ἕτερον ἴδιον ἑαυτοῦ. Ἀπωθεῖ, λέγει, τὴν Χριστιανικὴν ἠθικὴν διὰ τοὺς ἐξῆς δύο προσέτι λόγους· διότι ἡ ἠθικὴ αὕτη εἶνε τὸ αὐθαίρετον ἔργον τοῦ Θεοῦ· καὶ διότι δὲν ἐκυρώθη ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ ἤθελε κατα-

στήσει αὐτὴν ἀναγκαίαν καὶ ὑποχρεωτικὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς παραλείπων νὰ γνωρίζῃ τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται, ὑποστηρίζει τῷ ὄντι ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἵνα ὁ Θεὸς κρίνῃ καὶ τιμωρήσῃ «ἐν πλάσμα, τὸ ὁποῖον ΔΕΝ ΕΚΥΡΩΣΕ ΤΟΝ ΟΛΩΣ ΑΥΘΑΙΡΕΤΟΝ ΝΟΜΟΝ !! τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς οὗτος εὐηρεστήθη νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ».

Ἴδου δὲ διὰ τί οἱ παράδοξοι οὗτοι φιλόσοφοι διακηρύττουσιν ὅτι τὸ δόγμα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἢ ὡς λέγουσιν, ἢ ὑπόθεσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, εἶνε «ἀδύνατον νὰ παραγάγῃ φυσικὴν ἠθικὴν».

Ἐγὼ τοῦλάχιστον, ἐὰν ζητήσῃ τις τὴν ἐντύπωσίν μου ἐπὶ τῶν δοξασιῶν τούτων, θὰ εἴπω ἀπλῶς ὅτι οἱ κύριοι οὗτοι κατ'ἐμέ πηδῶσι τὸν αἰῶνιον φραγμὸν, περὶ τοῦ ὁποίου, ὡς εἴπομεν, ἐλάλησεν εὐσεβὴς τις ἀνὴρ.

Ἐξετάσαντες ἐν συντόμῳ τὰ δύο κεφαλαιώδη ζητήματα, ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων.

Ι. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ πρακτικὴ ἀθεΐα.

Τί πρέπει νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ταύτης ἠθικῆς, ἥτις φέρει κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς τοσοῦτον παραδόξους καταγγελίας;

Ἀπάντησις. Τὸ διακηρύττειν τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον τοῦ Θεοῦ εἶνε ἀθεϊσμός, εἶνε πρακτικὸς ἀθεϊσμός· οὐδὲν ἄλλο.

Διότι ἐνώπιον τῆς εὐθυκρισίας τοῦ ἀνθρωπίνου

γένους, ἐὰν ὁ Θεὸς ὑπάρχη, εἶνε δημιουργός· ἐὰν ᾔηνε δημιουργός, εἶνε ὑπέρτατος νομοθέτης καὶ ἐὰν ᾔηνε νομοθέτης, εἶνε δικαστής· ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχη, τοιοῦτος εἶνε καὶ ἐὰν μὴ ᾔηνε τοιοῦτος, δὲν ὑπάρχει.

Οἱ κύριοι οὗτοι ἐν μόνον πρᾶγμα λησμονοῦσι· τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως Θεός. Ὁ Θεὸς εἶνε ἡ οὐσιώδης, ἡ αἰωνία, ἡ ἀναγκαία, ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη.

Ὑπάρχει σήμερον εἰς Χριστιανός, ὑπάρχει εἰς θεϊστής, μὴ γινώσκων ταῦτα πάντα; Ὑπάρχει ναὶ ἢ ὅχι ἡ ἔννοια τῆς μεγάλης ταύτης λέξεως ἐν τῇ γλώσῃ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ἐὰν ταῦτα ἔχωσιν οὕτω, τὸ λέγειν τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον τοῦ Θεοῦ εἶνε ὡς τὸ λέγειν ὅτι εἶνε ἀνεξάρτητος τῆς οὐσιώδους, τῆς αἰωνίας, τῆς ἀναγκαίας, τῆς ἀπολύτου δικαιοσύνης.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ᾔνέτις ἄθεος, ἢ ἄλλως ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἡ ἠθικὴ, ἥτοι ὁ κανὼν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, δὲν δύναται νὰ ᾔηνε ἀνεξάρτητος τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν δύναται νὰ ᾔηνε ἀνεξάρτητος τῆς δικαιοσύνης.

Ἀλλ' ἄρα γε πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἤρτηται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς πρὸ ὀλίγου ἔλεγεν ὁ σοφιστής ἐκεῖνος, κατὰ τρόπον ὅλως αὐθαίρετον;

Δὲν ὑπάρχει αὐθαίρετον εἰς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν μυσαρὰν καὶ γελοίαν ἔννοιαν, καθ' ἣν ἀρέσκει ὑμῖν νὰ ἐκλαμβάνητε τὴν λέξιν ταύτην, οὐδὲ κατ' οὐδεμίαν ἔννοιαν· καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς θείοις νόμοις δὲν ὑπάρχει φαντασία, οὐδὲ ἰδιοτροπία. Οἱ αἰώνιοι θεῖοι νόμοι, ὡς οἱ ἀνθρώπινοι θετικοὶ νόμοι, οἱ προερχόμενοι ἐκ συνετοῦ νομοθέτου, δὲν ἀντίκεινται εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους, τούναντίον δὲ μάλιστα μόνον σκοπὸν ἔχουσι τὴν κρείττονα ἐξασφάλισιν τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν.

Πᾶσα ἡθικὴ ἥρτηται ἐκ τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἐννοίαν : ἐξ αὐτοῦ ἄρχεται καὶ εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφει.

Ἀλλὰ τί θέλουσιν οἱ δημιουργοὶ τῆς νέας προόδου; θέλουσιν ὅπως ὁ Θεὸς διατελῇ ξένος εἰς τὴν ἡθικὴν, ἀδιάφορος εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἥτοι μηδεμίαν νὰ ἔχη φροντίδα περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, περὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, περὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, περὶ τοῦ ὅ,τι καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ἡθικόν, περὶ τοῦ ὅ,τι καθίστησιν ἡμᾶς ἀνθρώπους, περὶ τοῦ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν τιμὴν ἡμῶν, τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, τὴν εὐθύνην καὶ τὴν ἀρετὴν ἡμῶν καὶ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου !

Ἡμεῖς ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ ἀνεξάρτητος ἡθικὴ εἶνε ὁ ἀθεϊσμός, ἡ εἶνε μία ἀντίφασις. Τοῦτο εἰρήσθω καὶ διὰ τοὺς ἀσυνεπεῖς ἐκείνους ἀνθρώπους, οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι δύνανται νὰ συνδιαλλάξωσιν τὴν ἀνεξάρτητον ἡθικὴν πρὸς τὸν ἀνόητον θεῖσμόν, ὅστις δυστυχῶς ἐν πολλοῖς δὲν εἶνε ἡ μετημφιεσμένος ἀθεϊσμός.

Ἀλλ' ἀπαντῶσιν ὅτι ἡ ἡθικὴ εἶνε ἐπιστήμη· βεβαίως· τοῦτο λέγομεν καὶ ἡμεῖς, διότι εἶνε στοιχειῶδες ὅτι, ὅπερ εἶνε ἀντικείμενον πίστεως, δύναται νὰ εἶνε καὶ ἐπιστήμη. Ἀλλ' ὑπὸ ποίους ὅρους ἡ ἡθικὴ θὰ ᾔτο ἐπιστήμη; ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ ἀκρωτηριασθῇ, νὰ μὴ χωρισθῇ ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς καὶ ἐκ τῆς ριζικότητος, ἣτις ἐστὶν ὁ Θεός. Ἡ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡθικὴ, ἡ ἄθεος ἡθικὴ, εἶνε σῶμα ἄνευ κεφαλῆς, δένδρον ἄνευ ριζῶν, οἰκοδόμημα ἄνευ θεμελίων.

Πᾶς ἄνθρωπος, διακηρύττων τὴν ἡθικὴν ἀνεξάρτητον

ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, πρέπει ν' ἀρνήται τὸν Θεὸν, ἢ εἶνε ἀσυνεπής. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ἐπὶ παντὸς ἀνθρώπου, ὅστις ἀρνεῖται τὸν Θεὸν καὶ διατελεῖ ἄνθρωπος τίμιος· οὗτος εἶνε κρείττων τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ.

Ματαίως θὰ ἔλεγέ τις μετὰ δημοσιογραφικοῦ τινος ὀργάνου τῶν νέων σχολῶν ὅτι ὁ αὐδεμιᾶς θρησκείας ἄνθρωπος, αὐτὸς καὶ μόνος δύναται νὰ ᾔνη ἠθικός· ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὁ ἔχων θρησκείαν τινὰ, δὲν δύναται νὰ ᾔνη· καθαρὰ βεβαίως καὶ παράδοξος παραλογία.

Ἀναμφιβόλως εἷς ἄνθρωπος δύναται νὰ ᾔνη κρείττων τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ· τοῦτο δὲ εἶνε, ἵνα εἴπωμεν ἐν παρόδῳ, ἐν τῶν εὐεργετημάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τῆς ὁποίας ἐπλασε τὰ ἥθη, διατηρεῖ πάντοτε κράτος τι καὶ ἐπὶ ἐκείνων, οἵτινες αὐτὸν λησμονοῦσι. Ἀλλὰ δὲν κεῖται ἐνταῦθα τὸ ζήτημα. Δὲν πρόκειται περὶ τῆς διαγωγῆς τοιοῦτου, ἢ τοιοῦτου ἀνθρώπου, ἀλλὰ περὶ τῆς ἠθικῆς καθ' ἑαυτήν· δὲν πρόκειται περὶ τῶν ἀσυνεπειῶν τῆς διαγωγῆς τῶν ἀπίστων, ἢ τῶν πιστῶν, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς διδασκαλίας τῶν ἀπίστων. Λέγω ὅτι λογικῶς, ὃ ἐστίν, ἄνευ ἀντιλογίας καὶ ἀρνήσεως πρὸς ἑαυτὸν, ὁ ἀθεϊσμός δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἠθικὴν. Ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἠθικὴ, ἄθεος ἠθικὴ, δὲν ἐννοεῖται καὶ δὲν ὑπάρχει· εἶνε νόμος ἄνευ νομοθέτου· ἀποτέλεσμα ἄνευ αἰτίας. Τοῦτο δὲν ἐννοεῖται, ὡς οὔτε ὁ κόσμος ἄνευ Θεοῦ, οὔτε ἐν τέχνημα ἄνευ τεχνίτου.

Εἶνε ἡ συνείδησις, λέγουσιν, ἥτις ὑποχρεοῖ. Ἀναμφιβόλως, ἐὰν ὑπάρχῃ νόμος τῆς συνειδήσεως καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ εἷς Θεὸς, ὅστις ἐποίησε τὴν συνείδησιν καὶ τὸν

νόμον αὐτῆς, εἰάν τέλος ἡ συνειδήσις ἦνε ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, ἄλλως δὲ δὲν ἔχει οὕτω.

Ἡ πλάνη καὶ τὸ ἔγκλημα τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς δὲν ἔγκειται ἐν τῷ διακηρύττειν τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀλλ' ἐν τῷ διαχωρίζειν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τῆς οὐσιώδους αὐτοῦ ρίζης καὶ πιστεύειν ὅτι θέλει ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ὅτι ὁ ἀθεϊσμός οὔτε ἀκρωτηριάζει αὐτὸν, οὔτε καταστρέφει αὐτόν. Βεβαίως καὶ ἡμεῖς οἱ πιστοὶ Χριστιανοὶ στεντορεῖα τῇ φωνῇ διακηρύττομεν τὸν ἐνδόμυχον νόμον, τὸν ἐγχαράχθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ἡμῶν.

Μήπως ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν ἐκήρυττεν ὅτι «ὅταν τὰ ἔθνη, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως;» Ἀλλ' ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν διεχώριζε τὸν νόμον ἀπὸ τοῦ νομοθέτου, προσέθετε δὲ μᾶλλον ὅτι «ὁ Θεὸς ἀποδώσει ἐκάστω κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ».

Καὶ οἱ μεγάλοι Χριστιανοὶ θεολόγοι μήπως δὲν ὥρισαν τὸν φυσικὸν νόμον μετοχὴν τοῦ αἰωνίου νόμου, καθὼς ὀρίζουσι καὶ τὸ λογικὸν μέτοχον τοῦ θείου λόγου;

Διακηρύττουσι τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ συγχρόνως ἐξαρτῶσιν αὐτὸν ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ πηγῆς, ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔθεσεν αὐτὸν ἐν αὐτῷ· δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν. Εἶνε βεβαίως φυσικὸς, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνάγει εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὸν ποιητὴν τῆς φύσεως, εἰς τὸν ποιητὴν

τῶν ὄντων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, εἰς τὸν νομοθέτην Θεόν· ἀναφέρει τὴν ὑποχρεωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἰς τὸν ὑπέρτατον δικαστὴν, τὸν Θεόν, εἰς ὃν ὀφείλει καὶ τὸ τελευταῖον αὐτοῦ κῦρος.

Τοῦτο δὲ δὲν ἐμποδίζει ἵνα ὁ Θεὸς προσαρτήσῃ εἰς τινα ἐγκλήματα φυσικὰς ποινικὰς συνεπείας καὶ ἡ ἐξυβρισθεῖσα φύσις μὴ ἐκδικῆται κατ'ἐκείνου, ὅστις ἐξυβρίζει αὐτήν.

Βεβαίως δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις τὴν ἀγιότητα καὶ τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου ὅπως ἀνακηρύξῃ τὰς ἀληθείας τῆς αἰωνίου εὐθυκρισίας.

Ἄνδρες εὐσεβεῖς, εἴτε μᾶλλον, εἴτε ἥττον σοφοὶ παρελθόντες καὶ σύγχρονοι, δὲν ἰσχυρίζονται ἕτερόν τι, ὅταν λέγωσιν: ἡ θ ι κ ῆ ἄ ν ε υ δ ό γ μ α τ ο ς ε ἶ ν ε δ ι κ α ι ο σ ύ ν η ἄ ν ε υ δ ι κ α σ τ η ρ ί ο υ. Δὲν ὑπάρχει, ἄλλαις λέξεσιν, ἡθικὴ ἄνευ θρησκείας, ὡς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ θρησκεία ἄνευ ἡθικῆς· ἡ θρησκεία εἶνε τὸ σύνολον τῶν καθηκόντων, καθὼς καὶ τὸ σύνολον τῶν δοξασιῶν. Ὁ ἀθεϊσμὸς ματαίως θέλει νὰ χωρίσῃ τὸ ἀδιαχώριστον.

Δὲν θέλουσιν οἱ ἀνεξάρτητοι νόμον ἐπιβεβλημένον ὑπὸ «ὑπερτάτης θελήσεως, ἣτις εἶνε ἡ ἀρχή, τὸ αἷτιον», ὡς λέγεται ἐν τῇ γλώσσει αὐτῶν. Διακηρύττουσι τὴν ἡθικὴν ἀπηλλαγμένην τοῦ Θεοῦ· καὶ τοῦτο, λέγουσιν, «εἶνε γεγονὸς τετελεσμένον».

Τὸ τετελεσμένον γεγονὸς τοσοῦτον κυριεύει αὐτῶν, τοσοῦτον εἶναι εἰθισμένοι νὰ ἐμπαίζωσι ἐν ὀνόματι τοῦ τετελεσμένου γεγονότος πᾶν δίκαιον, πᾶσαν ἐξουσίαν, ἀσθενῆ καὶ πεπχτημένην, ὥστε τολμῶσι νὰ φέρωσι τὴν αὐτὴν γλῶσσαν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς

αἰωνίου ἀληθείας καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὥσανεὶ οὗτος εἶχεν ἀποθέσει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. Διακηρύττουσιν ἐπίσης καὶ μετὰ τόνου τὰς μεγάλας ἰδέας περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς, περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, «ὡς τεθνηκυῖαν πραγματικότητα, ἐξακολουθοῦσαν μόνον νὰ ἔχῃ πέρασιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς συνηθείας.» Τέλος, ἐπειδὴ ἡρνήθησαν τὰς αἰωνίους ταύτας ἀληθείας, φαντάζονται ὅτι ἐτελείωσαν καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουσι πλέον.

Καὶ εἰς τί ἰσχύουσι κατὰ τῶν ἀμεταβλήτων τούτων ἀληθειῶν αἱ εὐθραυστοὶ αὐτῶν ἀρνήσεις συγγραφέων ἐφημέρων, τοὺς ὁποίους ἐν κύμα φέρεῖ καὶ ἕτερον ἀφαιρεῖ, οἵτινες λαλοῦσι σήμερον καὶ θέλουσι σιωπήσει αὔριον ;

Ὑπάρχει μία ἐπιθεώρησις, ἐπίσημον ὄργανον τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, τῆς ὁποίας ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα, ἐπαναλαμβάνουσα πολλάκις πανηγυρικῶς τὰς ἀορίστους αὐτῆς διατυπώσεις. Ἀλλὰ μετὰ τῶν παραδόξων αὐτῆς ἀξιώσεων ὑπάρχει μία ἰδιαζόντως παράδοξος, ὅτι δηλαδὴ διαμένει οὐδετέρα μετὰ ἀθέου ἠθικῆς, μετὰ τοῦ θεϊσμοῦ καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ, μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς καὶ τῆς ἀρνήσεως τῶν μεγάλων τούτων ἀληθειῶν.

Ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ, λέγει, ἀπέχει τοῦ νὰ ἐγγίσῃ τινὰ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν. . . . δὲν ἐπεμβαίνομεν μετὰ τοῦ θεϊσμοῦ καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ, μετὰ τῶν πιστευόντων ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιζῇ μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ σώματος καὶ ἐκείνων, οἵτινες οὐδὲν ἐκ τούτων πιστεύουσι.»

Ἀλλὰ ἐπὶ τῶν κορυφαίων τούτων ζητημάτων δὲν

υπάρχει μέσος ὁρος· ἢ ναὶ ἢ ὄχι· καὶ διὰ τῆς ἀποχῆς αὐτῶν ἤδη ἐμφυσῶσι τὴν ἀμφιβολίαν ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ κηρύττουσι τὴν ἄθεον ζωὴν. Δὲν δύναται τις νὰ τηρῇ θέσιν ἄλογον, θέσιν ἀορίστου ἐκφράσεως· τοῦλάχιστον οἱ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ πανθεϊσμοῦ δὲν τηροῦσι τοιαύτην. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν διακηρύττουσι μόνον τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν πρακτικὴν ἀθεΐαν, ἀλλὰ διακηρύττουσι τὴν πραγματικὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ, διότι ἰδοὺ τί ἀναγινώσκεται παρ' αὐτοῖς.

«Δὲν ἀπορρίπτομεν τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζομεν μάλιστα πολλάκις καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἀλλὰ δὲν ζητοῦμεν ποσῶς νὰ μάθωμεν τί σημαίνει τὸ ὄνομα τοῦτο· σταματῶμεν εἰς ἀόριστον ἰδέαν παγκοσμίου αἰτίας, ἐν ἣ δὲν διακρίνομεν σχεδὸν οὐδὲν τῶν προσόντων, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουσι τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ζωὴν».

Ἀλλὰ τί ἐστὶ Θεός, τοῦ ὁποίου προφέρει τις τὸ ὄνομα χωρὶς νὰ γινώσκη τί σημαίνει τὸ ὄνομα τοῦτο; τί ἐστὶ Θεός, ἐν ᾧ δὲν διακρίνομεν οὐδεμίαν τῶν ἰδιοτήτων, αἵτινες χαρακτηρίζουσι τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ζωὴν;

Οἱ ἄνω ῥηθέντες συγγραφεῖς προσθέτουσιν. «Δὲν εἴμεθα ἄθεοι, ἀλλ' εἴμεθα ὀλίγον πανθεῖσται, καίτοι ἀρνούμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τοῦτο». Ἡ ὁμολογία εἶνε ἀξία σημειώσεως. «Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι δὲν παρακαλοῦμεν τὸν Θεόν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀξιοῦμεν ὅτι πιστεύομεν, ἀλλὰ δὲν ἀνησυχοῦμεν ποσῶς καὶ νὰ μάθωμεν πῶς

· πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν ὅπως ἀρέσωμεν εἰς αὐτὸν καὶ τύχωμεν τῆς εὐνοίας αὐτοῦ». Τὶ δὲ ἄλλο εἶνε τοῦτο εἰμὴ πρακτικὸς ἀθεϊσμός; Εἶνε τοιοῦτον τὸ φρόνημα τῶν κυρίων τῆς ἀνεξαρτήτου ἡθικῆς; φοβοῦμαι ὅτι οὕτως ἔχει· διότι ἐν ἐκάστη σελίδι ἀρνοῦνται τὴν βεβαιότητα τοῦ Θεοῦ, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς· ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, λέγουσιν, οὐδὲν τις γινώσκει, οὐδὲν δύναται νὰ μάθῃ· εἰσὶν «ἀναπόδεικτοι ὑποθέσεις ἄνευ ἀποδείξεως τῆς ἀληθείας αὐτῶν, ἀδύνατοι θεωρεῖαι».

Τί λέγω! τὰ δόγματα ταῦτα δὲν εἶνε κατὰ τὴν ἀνεξάρτητον ἡθικὴν ἐστερημένα πάσης βεβαιότητος, ἀληθείας καὶ ἀποδείξεως· εἶνε κατεστραμμένα, ὀριστικῶς κατεστραμμένα ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον· ΕΠΙΕΡΑΣΑΝ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟΝ ΤΩΝ.

«Ἡ κριτικὴ ἀφ' ἑνὸς, ἡ ἐπιστήμη ἀφ' ἑτέρου, ΔΙΑ ΠΑΝΤΟΣ ΚΑΤΕΣΤΡΕΨΑΝ τὸν μυστικισμὸν ἐκ θεμελίων. Ἡ φαντασία ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην διήνυσε τὴν ἐποχὴν αὐτῆς».

Ἀναφέρουσι δὲ καὶ τοὺς στίχους τούτους:

«Οἱ θεοὶ ἤδη παρῆλθον. Ἐγέρθητε λαοί, ἀρκεῖ πλέον!»

Καλοῦσι δὲ τὸ ποίημα, ἐξ οὗ παραθέτουσι τοὺς στίχους τούτους, «πρᾶξιν πίστεως, βεβαίωσιν τοῦ νέου κόσμου καὶ δόξαν τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου».

Τὸ λαλεῖν τοιουτοτρόπως περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, εἶνε «μὴ ἐγγίζειν αὐτόν»· ἀλλὰ νομίζουσιν ὅτι ἀπατῶσιν ἡμᾶς διὰ λό-

γων; ὅχι βεβαίως· καθότι τὶ λέγουσι πλειότερον οἱ ἄθεοι.

Ποία ἄλλως εἶνε ἡ θεμελιώδης βάσις καὶ ἡ κυρίως πρακτικὴ τοῦ συστήματος; νὰ θέσῃ ἀπολύτως κατὰ μέρος καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν καὶ κατὰ τὴν πράξιν τὴν θρησκείαν καὶ πᾶσαν θρησκείαν. Ὁ ἀνεξάρτητος ἠθικολόγος οὐδὲ ποσῶς θέλει καταγίνει περὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα· ταῦτα, λέγει, εἰσὶν ἐκ τῶς τῆς ἐπιστήμης· δὲν θέλει εἶσθαι οὐδεμιᾶς θρησκείας, διότι ἡ θρησκεία δὲν ὑποχρεοῖ· εἶνε κατ' αὐτὸν «δοξασία κατ' ἄρέσκειαν», πρὸς τὴν ὁποίαν δύναται τις νὰ ᾔνε προσκεκολλημένος ἐξ ἀδυναμίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁποίας ἡ πρόοδος ἀπαιτεῖ ὡς τάχιστα ν' ἀπαλλαγῇ ὅπως ζήσῃ καὶ ν' ἀποθάνῃ ἄνευ Θεοῦ, ὡς ἄνθρωπος, τουτέστι προκεχωρημένος εἰς τὸ τελειότερον.

Ἀλλὰ πῶς δὲν βλέπουσιν οἱ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι ὅτι, ἐὰν ἡ θρησκεία δὲν ὑποχρεοῖ, δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι, ἐὰν αὕτη δὲν ᾔνε «εἰμὴ μία κατ' ἄρέσκειαν γνώμη», οὐδὲν εἶνε; ἃς μὴ ἀρνηθῶσι λοιπὸν νὰ συμφωνήσωσι περὶ τούτου· ἃς ἀποσβέσωσι τὸ μέγα τοῦτο ὄνομα θρησκεία ἀπὸ τοῦ λεξικοῦ τῶν γλωσσῶν!

Ἀπάτη ἐπίσης εἶνε ἡ ἑτέρα ἀξιώσις νὰ καταστῇ «μία κοινὴ ἠθικὴ διὰ τε τοὺς θεϊστὰς καὶ τοὺς ἀθέους, διὰ τε τοὺς πνευματιστὰς καὶ ὕλιστὰς, ἐξ ἴσου ἀποδεκτὴ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δέ».

Εἶνε ἀδύνατον ν' ἀφεθῶσιν ἀπκρατήρητα παρόμοια σοφίσματα.

Πῶς νὰ μὴ ἴδῃ τις ἀμέσως τὴν ἀντίφασιν, τὴν ὑπάρχουσαν ἐν αὐτῇ τῇ ρίζῃ τοιαύτης ἀξιώσεως; καθότι δι' ἓνα πνευματιστὴν, δι' ἄνθρωπον ὅστις πιστεύει εἰς τὸν Θεόν, τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντά εἰσι τὰ πρῶτα

καθήκοντα τῆς ἡθικῆς, ἀλλὰ δι' ἓνα ὑλιστὴν, δι' ἓνα ἄθεον τὰ καθήκοντα ταῦτα δὲν ὑπάρχουσι! Ἡ κοινὴ λοιπὸν ἡθικὴ, τὴν ὁποίαν φαντάζονται διὰ τοὺς μὲν καὶ διὰ τοὺς δέ, ἐκ πρώτης ἀρετηρίας καὶ ἐξ ἀρχῆς εἶνε διὰ τοὺς μὲν ἡθικὴ ἀπαράδεκτος καὶ εἰς τοὺς δέ εἶνε ἡθικὴ ἀκέφαλος.

Οὐχὶ ὁ κανὼν τῶν ἡθῶν δὲν δύναται ν' ἀκρωτηριασθῇ τοιουτοτρόπως. Νῦν δὲ ποῖον κῦρος οἱ ἀνεξάρτητοι οὗτοι εὔρον εἰς τὴν ἄνευ Θεοῦ ἡθικὴν, εἰς τὴν ἄθεον αὐτῶν ἡθικὴν;

Κῦρος προδήλως ἀπατηλὸν καὶ ἀνεπαρκὲς ὅπως ἀντιζυγίσῃ τοὺς δύο μεγάλους καὶ αἰωνίους ἐχθροὺς πάσης ἡθικῆς, οἵτινές εἰσι τὸ συμφέρον καὶ τὰ πάθη.

Τὸ συμφέρον ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει· τὰ πάθη ἐπίσης εἰσὶ φυσικά· καὶ μάλιστα ὅταν πρεσβεύη τις, ὡς οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἡθικῆς, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶνε ἁγία καὶ οὐδὲν κακὸν γινώσκει ἐν ἑαυτῇ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διὰ τί νὰ θυσιάσῃ τις τὸ ἐν μέρος τῆς φύσεως εἰς τὸ ἄλλο; Τοῦ ἀνθρώπου ὄντος, οἷος εἶνε, ἐλπίζετε νὰ φέρητε τὴν ψυχρὰν φωνὴν τοῦ καθήκοντος, καθήκοντος ἀφηρημένου, ἀπομεμονωμένου τοῦ Θεοῦ, νὰ λαλήσῃ ἐντονώτερον τῆς δελεαστικῆς φωνῆς τῶν συμφερόντων καὶ τῶν παθῶν! Πῶς τοῦτο γενήσεται, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου, ὑπεράνω τοῦ συμφέροντος καὶ τῶν παθῶν κῦρός τι ὑψηλότερον, τὸ ὁποῖον νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τοιαύτην θυσίαν;

Λαλοῦσι περὶ προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας· λέγουσιν ὅτι τὸ παραβιάζειν τὸν νόμον εἶνε ἔκπτωσις· ἰδοὺ τὸ κῦρος τοῦ νόμου!

Ἀλλὰ κατὰ τί ἐπηρεάζει τὸν ἐγωϊσμὸν, κατὰ τί

ἐπηρεάζει τὸ πάθος, τὸ κῦρος, τὸ ὅποῖον ὁ ἐγωϊσμός καὶ τὸ πάθος εὐκόλως δύνανται νὰ περιφρονήσωσι;

Εἶνε κῦρος ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου δύναμαι κατ'ἀρέσκειαν τῶν συμφερόντων μου καὶ κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς στιγμῆς νὰ καταπατήσω τὴν ἀπειλήν;

Μήπως δὲν ὑπῆρξαν κλέπται, οἵτινες ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐθεώρουν ἠθικὸν τὸ κλέπτειν καὶ ἰσχυρίζοντο ὅτι ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ κλέπτωσι καὶ ἔκλεπτον μετὰ μεγίστης ἀταραξίας τῆς συνειδήσεως;

Ἄς μὴ φέρωσι πρὸς τούτοις τὸ καθ'ἡμᾶς ἀνόητον καὶ ἀνάξιον ἐπιχείρημα ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς μεταβάλλει τὴν ἠθικὴν εἰς ὑπολογισμὸν καὶ τὴν ἀρετὴν εἰς κέρδος. Τίς δὲν γινώσκει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ποιεῖ τὸ ἀγαθὸν διὰ τὸ ἀγαθόν, ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν διὰ τὸν Θεόν· ἰδοὺ ὁ νόμος αὐτοῦ, ἰδοὺ ἡ ἐντολὴ τῆς ἐλεημοσύνης, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καλεῖ τὴν πρώτην καὶ μεγίστην τῶν ἐντολῶν. Ἡ δὲ αἰωνία ἀνταμοιβὴ εἶνε ἀληθής, δὲν δύναται νὰ λείψῃ, ἀλλὰ δὲν δύναται, διότι εἶνε δικαιοσύνη· σαφέστερον εἰπεῖν ἡ ἀνταμοιβὴ εἶνε ἡ συνέπεια τῆς ἀξίας· τὰ δύο ταῦτα πράγματα: ἀγαθοποιῖα καὶ ἀνταμοιβή, ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἐνόησε, διότι μακρὰν τοῦ νὰ καταστρέψωσιν ἄλληλα, εἰσὶν ἀδιαχώριστα. Καὶ οὕτως ἐν τῇ θείᾳ ταύτῃ δικαιοσύνῃ θαυμασίως συμβιβάζονται ὁ ἠθικὸς νόμος τοῦ ἀγαθοῦ διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀκατανίκητος δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς μᾶλλον φιλοκερδεῖς πόθους, ὡς καὶ εἰς τὰ γενναιότερα ἐνστικτα τῆς ψυχῆς ἡμῶν, εἶνε δὲ ἐν τῇ πληρεστέρᾳ ἁρμονίᾳ μετὰ τῆς φύσεως· διότι ἔρ-

χεται ἐξ ἐκείνου, ὅστις ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅστις ἐποίησεν αὐτὸν διὰ νὰ ᾔηνε εὐτυχῆς διὰ τοῦ καθήκοντος. Τοῦτο μόνον οἱ ἄθεοι δὲν θέλουσι.

2. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ ἀστασία τῆς ἠθικῆς.

Ἀλλὰ δὲν βλέπουσι πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἀνεξάρτητος αὐτῶν ἠθικὴ, χωρίζουσα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν ἠθικὸν νόμον, καταστρέφει αὐτὸν ῥιζικῶς; ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὸν χαρακτῆρα τοῦ νόμου, διότι ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὴν σταθερότητα καὶ γενναιότητα, καὶ τέλος καθιστᾷ αὐτὸν εὐμετάβλητον καὶ εὐδιάφορον.

Εὐμετάβλητον· διότι ἐὰν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ λόγου, ἐκ τῆς ἀγιότητος, ἣτις ἐστὶν ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, μόνον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ εἶνε καθαρὰ ἀφαίρεσις, ἥτοι μηδέν, ἢ ἐπὶ τέλους καὶ ἐν τῇ πρακτικῇ διατελεῖ ἀπολύτως ὑποκείμενος εἰς τὰς ποικιλίας, εἰς τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀτόμου· τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει πλέον τι στερεὸν καὶ ἀπόλυτον, ἀλλὰ τι οὐσιωδῶς σχετικὸν εὐμετάβλητον· καὶ τότε ἡ ἠθικὴ αὕτη ὀφείλει οὕτω νὰ ὀρισθῇ: ἐλευθέρα ἠθικὴ, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ποιεῖ εἰς ἑαυτὸν, ὡς αὐτὴν ἐννοεῖ.

Γενικῶς δ' εἰπεῖν ἡ οὐσιώδης διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ εἶνε πρακτικῶς ἐκμεμνηδενισμένη.

Ἐξ ἄλλου αἱ ὁμολογίαι τῶν ἠθικολόγων τῶν ἀξιούντων ἑαυτοὺς ἀνεξαρτήτους, εἰσὶν ὀριστικαὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ προβαίνουν μεχρι τῆς ῥίξης τῶν πραγμάτων.

«Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ εἷς, ποιεῖ τὴν ἀγιωσύνην ἐξ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀγαπᾷ· καλὸς διαλογισμὸς ἀξίζει μίαν καλὴν πράξιν».

Ἄλλος λέγει: «ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια διαπλάσσει κατ'ἀρέσκειαν τὸ ἰδανικόν». Ὁ αὐτὸς βεβαιοῖ ὅτι «ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ οὐδὲν ἐστὶν ἀπόλυτον, τὸ πᾶν εἶνε σχετικόν».

Τρίτος τις λέγει: «ὑπῆρξε μία ἠθικὴ δι' ἑκάστον αἰῶνα, δι' ἑκάστην φυλὴν, καὶ δι' ἑκάστον οὐρανόν». Καὶ ἐννοεῖ διὰ τούτου ὅτι τὸ πρότυπον ἰδανικὸν ποικίλλει κατὰ τὰς περιστάσεις, αἵτινες διασκευάζουσιν αὐτό. Καὶ τοῦτο εἶνε λογικὸν καὶ αὐστηρὸν, ἀκριβῶς ἐξηγμένον ἐκ τοῦ συστήματος, ἥτοι ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος ἔρχεται μόνον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξ οὐδεμιᾶς ἡρτῆται ἀρχῆς, ἐξ οὐδεμιᾶς θελήσεως ὑπερτέρας τοῦ ἀνθρώπου, αἰωνίας, ἀμεταβλήτου, ἀπολύτου.

Τοῦτο εἶνε λογικὸν ἐν τῷ συστήματι καὶ τοῦτο καταστρέφει τὸ σύστημα καὶ κατ'αὐτὴν τὴν ὁμολολίαν τῶν ἀντιπάλων ἡμῶν.

Διότι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, ἐκτεθεῖσαν ὑπὸ τοὺς ὅρους τοὺς ἐξῆς ὑπό τινος τῶν κυρίων τούτων: «ἡ ἠθικὴ οὐδὲν ἔχει ἀμετάβλητον καὶ αἰώνιον· εἶνε πλάσις ἀδιάκοπος καὶ ἀδιακόπως ποικίλλουσα τὰς διανοίας ἡμῶν», δίδει τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν ἄλλος τις ἀνεξάρτητος ἠθικολόγος: «αἱ λέξεις αὗται, αἱ λίαν δυστυχῶς σαφεῖς, εἰσὶν ἢ εἰλικρινῆς, ἀλλ' ἀπόλυτος ἄρνησις τῆς ἠθικῆς· ἡ κοινωνία οὐδὲ ἑκατονταετηρίδα μίαν θὰ διήρκει, στηριζομένη ἐπὶ ἰδανικοῦ, ὅπερ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν, ἀπὸ ναοῦ εἰς ναόν, ἀπὸ

τάξεως εἰς τάξιν καὶ σχεδὸν ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον θὰ ἐποίκιλλε».

Τοῦτο καταδικάζει ὑμᾶς, τοὺς μὴ θέλοντας νὰ ἐξαρτήσητε τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς τοῦ Θεοῦ· ὑμᾶς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἠθικῆς ἐκείνης, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ἕνεκα τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τούτου, ὁ ἠθικὸς νόμος ποικίλλει, ἐκάστου σχηματίζοντος τὴν ἠθικὴν ὡς αὐτὴν ἐννοεῖ, καθὼς ἕκαστος σχηματίζει ὡς ἐννοεῖ τὰς δοξοσίας αὐτοῦ.

Ὑμεῖς λέγετε ἀφελῶς ὅτι ἄνθρωποι δὲν θέλουσι πλεον διαφιλονεικίσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἠθικῆς· καὶ δὲν εἴσθε ὑμεῖς αὐτοὶ ἢ ἀπόδειξις ὅτι ὑπάρχουσι συστήματα ἐν τῇ ἠθικῇ, ὡς καὶ εἰς πᾶν ἄλλο πρᾶγμα; μήπως δὲν ὑπάρχη ἡ ἠθικὴ τοῦ συμφέροντος, ἡ ἠθικὴ τῆς ἀρεσκείας, ἡ ἠθικὴ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς βίας, ἡ ἠθικὴ τῶν τετελεσμένων ὑμῶν γεγονότων;

Μήπως ἡ ἠθικὴ δὲν συνορεύει ἐξ ἑκατὸν μερῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν; Ἀλλὰ ποία ἐστὶν ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ; θὰ ὑπάρχη τις ναὶ ἢ ὄχι, εἴτε διὰ τοὺς ἡγεμόνας, εἴτε διὰ τοὺς λαοὺς;

Οὐδὲν ὑπάρχει ἀληθῶς γελοιότερον καὶ κουφότερον τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν ἀνεξαρτήτων ἠθικολόγων, οἵτινες διὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἠθικῆς ἐπιδιώκουσιν, ὡς λέγουσι, νὰ κατορθώσωσιν, ὥστε νὰ παύσωσιν αἱ διαιρέσεις καὶ ὁ σκεπτικισμὸς, νὰ κατορθώσωσι δὲ τὴν πνευματικὴν καὶ ἐγκάρδιον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐνότητα, τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ἀρετῇ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ἅμα τις κατέλθῃ ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ἀξιωματος εἰς τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, διαιρεῖται ὑπὸ τῶν ζητημάτων τῆς ἠθικῆς τῶν μᾶλλον σπουδαίων καὶ

τῶν λεπτοτέρων, ὥς καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων ζητημάτων.

Διαχωρίσωμεν, λέγουσι, τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς θρησκείας, διότι ἡ θρησκεία διαιρεῖ καὶ ἡ ἠθικὴ ἐνόνει. Καὶ ἀναγκάζονται αὐτοὶ ἐκεῖνοι νὰ γράφωσι.

«Υπῆρξαν κατὰ τὸν ΙΗ'. αἰῶνα ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΑΙ ΣΧΟΛΑΙ ΗΘΙΚΟΛΟΓΩΝ. Αἱ τρεῖς μεγάλοι αὗται σχολαὶ ΣΦΟΔΡΩΣ ΕΠΑΛΛΙΣΑΝ Η ΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΕΡΑΣ».

Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἀποδεικνύουσιν αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅτι οἱ ἀγῶνες αὗτοι ἦσαν ἀναγκαῖοι. «ὁ ἀγρὸς τοῦ λογικοῦ εἶνε ἥττον τραχὺς τοῦ ἀγροῦ τῆς συνειδήσεως· τοῦτο δὲ θέλει φέρει εἰς ἀποτέλεσμα, ὥστε αἱ πρόοδοι τοῦ δευτέρου νὰ ᾔνε βραδύτεραι καὶ ΑΙ ΠΛΑΝΑΙ ΕΥΚΟΛΩΤΕΡΑΙ».

Δὲν ὑπάρχει ἀνοησία, ἥτις νὰ μὴ ὑπεστηρίχθῃ ὑπὸ τινος τῶν φιλοσόφων, λέγει ὁ Κικέρων. Ἴδου ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἰδοὺ ἡ ἱστορία. Γινώσκουσι καὶ ὁμολογοῦσιν οἱ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι ὅτι τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς εἰσι δυσκολώτερα καὶ τραχύτερα τῶν θεωρητικῶν ζητημάτων· ὅτι αἱ πλάναι ἐν αὐτῇ εἰσιν εὐκολώτεραι καὶ αἱ πρόοδοι βραδύτεραι· καὶ ἐν τούτοις ἔρχονται καὶ λέγουσιν ἡμῖν ὅτι ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ θέλει καταρτίσει τὴν συμφωνίαν τῶν διανοιῶν καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἐγκάρδιον ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος! δὲν εἶνε τοῦτο γελοῖον;

Ἄλλ' ἰδοὺ καὶ τι καλλίτερον. «ἡ πληρεστέρα παραδοχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἠθικῆς» δὲν κωλύει ἐκεῖνον, ὅστις δίδει εἰς ὑμᾶς τὴν παραδοχὴν ταύτην νὰ πέσῃ, καθ' ὑμᾶς, «ἐν τῇ πλήρει ἀρνήσει τοῦ ἠθικοῦ

νόμου». ἰδοὺ τῷ ὄντι εἰς ἀνεξάρτητος ἠθικολόγος, ὅστις δὲν παραδέχεται τὸν ἰσχυρισμὸν ὑμῶν νὰ καταρτίσῃτε παγκόσμιον ἠθικὴν καὶ ὅστις γράφει εἰς ὑμᾶς.

«Συμφωνῶ ἐπὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἠθικῆς.... ὥς πρὸς τὴν κατάρτισιν τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης,.... διαφωνῶ πρὸς ὑμᾶς ἐπὶ τῆς βάσεως, τὴν ὁποίαν θέλετε νὰ προσδιορίσῃτε εἰς τὴν ἠθικὴν..... Ἡθικὴ, στηριζομένη ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης, λίαν στενῆς, κατ' ἐμέ, ἔσται ἀναγκαιῶς ἠθικὴ ἀτελής, ἥτις δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ εἰμὴ διανοητικὴν ἀριστοκρατίαν.... •

«Δὲν βλέπω πῶς θὰ ἡδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἐνότης πρὸς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπετε· οἱ ὄροι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου εἰσὶν ἀόριστοι λίαν καὶ δύνανται νὰ ληφθῶσιν ὑπὸ ποικίλας ἐννοίας....

«Αἱ λέξεις ἀγαθὸν καὶ κακὸν, εἰς τὰς ὁποίας συνοψίζεται πᾶσα ἡ ἠθικὴ, εἰσὶν δεκτικοὶ ποικιλοτάτων ἐννοιῶν· ἡ ἐννοια αὐτῶν δύναται νὰ ποικίλλῃ ἀπὸ τοῦ λευκοῦ εἰς τὸ μέλαν, ἀκολουθοῦσα τὰς δυνατὰς ποικιλίας ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως...

«Τὸ ὄνομα αὐτὸ τῆς ἠθικῆς δὲν εἶνε ἥττον ἀόριστον.... ὑπάρχουσι τοσαῦται ἠθικαί, ὅσα συστήματα ἠθικὰ καὶ ὅσαι ἰδιαίτεραι ἠθικότητες.... κατὰ συνέπειαν δὲν πιστεύω εἰς τὴν ἠθικὴν ἐνότητα, τὴν ὁποίαν ἐλπίζετε δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους....»

Ἴδου τί γράφουσιν ὑμῖν καὶ οὐδὲν τούτου ἀληθέστερον, ἐὰν ἡ ἠθικὴ δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐὰν ᾗνε ὁ ἄνθρωπος, ὅστις πλάττει αὐτὴν ὡς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δοξασίας.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ ὀλιγώτερον λόγον πρὸς τοῦτο ἔχον-

τες, καλεῖτε τοῦτο «εἰλικρινῇ ἄρνησιν, ἀλλ' ἀπόλυτον τοῦ ἡθικοῦ νόμου»· προσθέτετε δὲ πεφοβισμένοι.

«Μεθ' ὅλην τὴν ἐπίσημον παραδοχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἡθικῆς, ἣν ἐποίησεν ὁ Βερὼν, ἐρωτῶ μετὰ τινος φόβου, μήπως ἡ συμφωνία ἡμῶν προβαίνει παρὰ πολὺ;»

Καὶ πῶς! φοβεῖσθε ὑμεῖς αὐτοὶ περὶ τῶν διαφωνιῶν ὑμῶν ἐπὶ τῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς κατανοήσεως αὐτῆς τῆς ἡθικῆς; διακηρύττετε ὅτι ἡ παραδοχὴ, ἡ δοθεῖσα εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἡθικῆς, δὲν κωλύει εἰλικρινῇ ἄνθρωπον νὰ πέσῃ ἀμέσως εἰς τὴν ἀπόλυτον ἄρνησιν τοῦ ἡθικοῦ νόμου; θέλετε δὲ νὰ πείσητε ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι θέλετε ἐννοηθῇ ἐντελῶς μεταξὺ ὑμῶν καὶ μεταξὺ πάντων, ὅταν πρόκηται νὰ κατέλθῃτε ἀπὸ τῶν γενικῶν τύπων, νὰ εἰσέλθῃτε εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἡθικῆς καὶ νὰ προσδιορίσητε ἀκριβῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου; Ἀλλὰ τοῦτο προξενεῖ οἶκτον.

Ἡ ἀνεξάρτητος ἡθικὴ, λέγετε, ἀπομακρύνουσα τὰ ζητήματα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, θέλει παύσει τὸν σκεπτικισμόν.

Παράδοξος τρόπος τῇ ἀληθείᾳ, θὰ ἔλεγον κατὰ πρῶτον, πρὸς παῦσιν τοῦ σκεπτικισμοῦ νὰ καταπαύσωσιν αἱ πίστεις! Ὡσανεὶ ὁ ἄνθρωπος ἡδύνατο κατ' ἀρέσκειαν νὰ καταργήσῃ τὰ ζητήματα, τὰ ὅποια τίθησι τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἀνθρωπίνη καρδιά, ὡσανεὶ πᾶσαι αἱ προσπάθειαι πρὸς φυλάκισιν τοῦ λόγου ἐν τῇ ὕλῃ δύνανταί ποτε νὰ ὑπερισχύσωσι κατὰ τῆς βαθείας καὶ ὑψηλῆς ἐκείνης ἀνησυχίας, ἥτις εἶνε συγχρόνως ἡ βάσανος καὶ ἡ τιμὴ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Δὲν θέλετε πλέον, θὰ ἔλεγον ἔπειτα, ζητήματα ἀρχῆς καὶ τέλους· ἀλλ' ἐὰν μὴδὲν γινώσκητε ἐπὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι ἐπὶ τῆς ἀφειρηρίας καὶ τοῦ τέρματος, πῶς ἐλπίζετε νὰ γινώσκητε τὴν ὁδὸν, ἣτις φέρει εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον;

Λέγετε ὅτι ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ θέλει φέρει πάντας ἡμᾶς εἰς ὁμοφωνίαν.

Καὶ πῶς δύνασθε νὰ ἐλπίσητε ὅτι θέλει ὑπάρξει ὁμοφωνία διὰ μέσου τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, ὅταν παρουσιάζητε εἰς ἡμᾶς, ὑμεῖς αὐτοὶ, τὸ θέαμα τῶν φαινοτέρων ἀντιφάσεων ἐπὶ παντός καὶ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων;

Ἄλλ' ἀρχίσατε λοιπὸν νὰ συνεννοῆσθε ἐπὶ τινος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε ἄρνησις.

Ἐπὶ τῶν θεμελιωδεστέρων ζητημάτων, ἐπὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ, ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἐπὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ἀκούω ὑμᾶς ποιοῦντας πρὸς ἀλλήλους τοὺς ἐπισημοτέρους, ἀλλὰ μᾶλλον ἀντιφατικούς ἐξορκισμούς.

Ἡ ἐλευθέρα συνείδησις ἀνακράζει: Ἄθεοι, ὑλισταί, «ὀπισθοδρομεῖτε ἀντὶ νὰ προβαίνητε καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς προόδου οὐδὲν ἔχουσι νὰ πράξωσιν ἢ νὰ ἀφήσωσιν ὑμᾶς ἀνενοχλήτους. Τοιουτοτρόπως πράττοντες, οὐδόλως διακόπτετε πάντα σύνδεσμον πρὸς τὰς θρησκείας τοῦ παρελθόντος, τοῦ ὁποίου ὁ τοῦ ὀρθοῦ λόγου θεῖσμός δύναται μόνος νὰ ἔχῃ λόγον».

Ἀλλὰ, λέγει, ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ «ὁ κενὸς οὗτος θεῖσμός ἀνευ μορφῆς, ὃν καλοῦσι φυσικὴν θρησκείαν. . . ἐὰν θέλῃ νὰ ὀρίσῃ ἑαυτὸν σπουδαίως,

δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ ἢ εἰς τὸν καθολικισμόν, καὶ ἰδοὺ τότε ἡμεῖς κινούμενοι ἐν τῷ κύκλῳ».

Ἡ ἐλευθέρα συνείδησις ἐξακολουθεῖ. Ἐὰν ἀρνῆσθε τὸν Θεὸν καὶ τὴν ψυχὴν, «ἐρχεσθε εἰς βοήθειαν τῶν θρησκειῶν τοῦ παρελθόντος». Δίδετε αὐτοῖς «ἐν σόφισμα. τὸ ὁποῖον ἐτίμησε σύγχρονος ἡμῖν φιλόσοφος. «Ἰδοὺ, λέγει ἐκεῖνος, περὶ καταλήγει τις, ὅταν παύσῃ νὰ ᾔνη Χριστιανός· τελειώνει νὰ μὴ πιστεύῃ πλέον οὔτε εἰς τὸν Θεόν, οὔτε εἰς τὴν ψυχὴν».

Καὶ ὁ ἐλεύθερος λογισμὸς ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐλευθέραν συνείδησιν. Τί λοιπόν! θέλετε νὰ κρατήσητε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς κατάστασιν νηπιότητος; Οὐχὶ ἀπορρίψατε στεντορεία τῇ φωνῇ πᾶσαν ὑπόθεσιν, δεχομένην εἶδος τι ψυχῆς· ὅπως παύσητε πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὰς θρησκείας τοῦ παρελθόντος, εἰς τρόπον ὑπάρχει, ὁ ἡμέτερος: «ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀπὸ τῶν ὑποθέσεων καὶ δεισιδαιμονιῶν».

Θέλετε λοιπόν νὰ εἴπητε εἰς ἡμᾶς, ἀξιότιμοι συντάχται τοῦ ἐλευθέρου λογισμοῦ τῆς ἐλευθέρας συνειδήσεως καὶ ἄλλων ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ὅτι ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ θέλει θέσει ἡμᾶς ἐν ὁμοφωνίᾳ καὶ θέλει ποιήσῃ «τὴν ἔνωσιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν καρδιῶν, τὴν πνευματικὴν καὶ ἐγκάρδιον ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους».

Ἀλλ' ἐμπαίζετε ὑμᾶς αὐτούς.

Λέγετε ὅτι ἀφίετε ἕκαστον ἐλεύθερον νὰ ᾔνη ὡς βούλεται ὑλιστῆς, ἢ πνευματιστῆς, θεϊστῆς, ἢ ἄθεος, ὅτι τοῦτο πρὸς οὐδέν ἐστιν εἰς τὴν ἠθικὴν· «ὑλισμὸς, πνευματισμὸς, θεολογισμὸς, οἷονδῆποτε ζήτημα περὶ ἀρχῆς καὶ τέλους, εἰσὶν ὡς πρὸς ὑμᾶς ἐκ τῶν τῆς

ἡ θικῆς, ὡς εἰσιν ἐκ τὸς τῆς ἐπιστήμης».

Ἄλλ' εὐλόγως ἐλλόγιμός τις συγγραφεὺς ἀπαντᾷ εἰς ὑμᾶς : « Ὁ ὕλισμός πρὸς οὐδέν ἐστιν ἢ πρὸς τὸ ἀφαιρέσαι ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πᾶσαν σοβαρότητα καὶ πᾶσαν ἀξίαν. . . καὶ δικαιῶσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, τοὺς μᾶλλον παρὰ πάντων περιφρονημένους, στηρίζοντας πᾶσαν δεξιότητα πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐκμετάλλευσιν τῶν φυσικῶν ἀθλιότητων καὶ τῶν ἠθικῶν ἐλαττωμάτων τῶν ὁμοίων αὐτοῖς ».

Ἴδου πῶς ἡ σημαία ὑμῶν τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς τίθησιν ὑμᾶς αὐτοὺς εἰς ὁμοφωνίαν τοὺς μὲν πρὸς τοὺς δέ.

Ἦδυνάμεθα νὰ ὠθήσωμεν περαιτέρω τὰς ἀντιφάσεις ταύτας, ἀλλ' ἀρκεῖ ἕως ἐδῶ. Ἐν γένει δὲ εἰπεῖν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν θρησκείαν ὅπως φθάσωσιν εἰς τὴν ἐνότητα τῶν διανοιῶν, ἀρχίζουσιν αὐτοὶ οὗτοι νὰ μὴ συνεννοῶνται ἐπὶ οὐδενός· ἀξιοῦσι δὲ διὰ τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν ἀρχῆς, τῆς ἐπακολουθουμένης ὑπὸ ἀφεύκτων διαιρέσεων, νὰ φθάσωσι νὰ ἐνώσωσι πάντα τὰ πνεύματα καὶ πάσας τὰς καρδίας.

Ἀλλὰ μὴ ἀπατᾶσθε· ἡ ἀνάγκη αὕτη τῆς ἐνώσεως, τῆς ἐνότητος, τῆς κοινῆς πίστεως, εἶνε ἀνάγκη εὐγενῆς τῆς ψυχῆς· δὲν εἶνε χίμαιρα, ἀποκύημα ἐξημμένης φαντασίας. Ὁ δὲ Θεός, ὅστις δὲν ἔδωκεν ἡμῖν αὐτὴν ἵνα ἀπατήσῃ ἡμᾶς, αὐτὸς ἐκεῖνος ἐφρόντισε νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτήν. Ὑπάρχει λοιπὸν ἡ ἐνότης αὕτη. Ὑπάρχει διδασκαλία τις θεόπνευστος ἐπὶ τῆς γῆς, ἣτις συναθροίζει εἰς κοινούς τινας τόπους ἐν τῇ θαυμασίᾳ ἐνότητι κοινωνίας ζώσης καὶ παγκοσμίου, πάσας τὰς ψυχὰς, πάσας τὰς καρδίας, αἵτινες ἀκολουθοῦσι τὸ

σύμβολον τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ἐν παντὶ βαθμῷ πολιτισμοῦ. Εἶνε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, εἶνε τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον μίαν ἔχει ἀρχήν, τὴν ἐνότητα. Καὶ ὑμεῖς τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν μόνην ταύτην ἰσχὺν τῆς ἐνώσεως, ἀπωθεῖτε καὶ προκρίνετε νὰ πλανᾶσθε εἰς τὰς δοκιμασίας τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀρνήσεως, δεικνύοντες ἀντίφασιν ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμελιωδεστέρων σημείων, καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν καυχᾶσθε ὅτι ποιεῖτε τὴν ἐνότητα τῶν ψυχῶν.

3. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ διαφθορά τῆς ἠθικῆς.

Ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ εἶνε λοιπὸν ἠθικὴ ἐὺμετάβλητος, ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ εὐδιάφορος.

Τοῦτο εἶνε πρᾶγμα ἀναπόφευκτον.

Ὁ συγγραφεὺς, οὗ πρὸ ολίγου ἐμνήσθην καὶ ὅστις διακηρύττει τὴν θρησκείαν ἀνίκανον νὰ παραγάγῃ μίαν ἠθικὴν, ὅστις λαλεῖ περὶ ἠθικῆς «δι' ἕκαστον αἰῶνα, δι' ἕκαστην φυλὴν καὶ ἕκαστον οὐρανὸν», ὁ αὐτὸς οὗτος συγγραφεὺς διακηρύττει ὅτι τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ ἀρετὴ εἰσὶ προῖόντα ὡς τὸ βιτριόλιον καὶ ἡ ζάκχαρις.

Καὶ ἔχει δίκαιον συμπεραίνων εὖτω, διότι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν συγγραφέα ἐκεῖνον δὲν εἶνε εἰμὴ προῖόν καὶ αὐτὸς, καθὼς καὶ πᾶν πρᾶγμα.

Ἀναγνώσατε ἕκαστος καὶ εἰπέτε τί σκέπτεσθε περὶ τῆς ἠθικῆς, ἣν θέλει νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁ ἀνεξάρτητος ἠθικολόγος, τὸν ὁποῖον ἀναφέρω.

«Ὁ ἄνθρωπος εἶνε προῖόν, ὡς πᾶν ἕτερον πρᾶγμα,

καὶ ἔνεκα τούτου ἔχει δίκαιον νὰ ᾔνε-
οῖος εἶνε. Ἡ ἔμφυτος αὐτοῦ ἀτέλεια εἶνε ἐν τῇ
τάξει, ὡς ἡ ἀποτυχία ἐνὸς φυτοῦ προέρχεται ἐκ τῆς
ἀτελείας τοῦ χυμοῦ αὐτοῦ». Τούτου οὕτως ἔχοντος, «ἡ
κακία εἶνε ἐν προϊόν. Ἐκεῖνο δέ, τὸ ὁποῖον ἐνομίζομεν
ἀνατροπὴν νόμου, εἶνε ἡ πλήρωσις νό-
μου. Τὸ λογικὸν καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀρε-
τὴ ἔχουσιν ὡς ὕλην τὰ ἐνστικτα καὶ
τὰς εἰκόνας τὰς ζωϊκὰς. . . ὡς αἱ ὀργα-
νικαὶ ὕλαι ἔχουσιν ὡς στοιχεῖα τὰς ὀρυ-
κτολογικὰς οὐσίας. Τί τὸ ἐκπληκτικόν, ἐὰν ἡ
ἀρετὴ, ἢ ὁ ἀνθρώπινος λόγος. . . ὡς ἡ
ὀργανικὴ ὕλη, ἐνίοτε ἐκπίπτῃ, ἢ ἀπο-
συντίθηται;» Εἶτα, ἀφοῦ ἐλάλησε περὶ τῶν κρ-
ρυφαίων δυνάμεων, περὶ τῶν ἀδιαφθό-
ρων νόμων, οἵτινες ΑΝΑΓΚΑΖΟΥΣΙΝ, ὁ συγγρα-
φεὺς προστίθῃσι. «Τίς θέλει ἐξοργισθῇ κατὰ τῆς γεω-
μετρίας; πρὸ πάντων δὲ τίς ἐξοργισθῆσεται κατὰ
ζώσης γεωμετρίας;»

Εἶτα πρέπει νὰ ἴδωμεν ἀμέσως τὴν ἐφαρμογὴν τῆς
ἀρχῆς ταύτης εἰς τὴν μοιχείαν καὶ πῶς ὁ ἀνε-
ξάρτητος ἠθικολόγος ἐμπαίζει ἐκείνους, οἵτινες θὰ εἶ-
χον νὰ ἐκφράσωσιν μομφὴν κατ' αὐτῆς.

Ὁ αὐτὸς ἔρωτᾷ ἀλλαχοῦ ἐπὶ ἐνὸς χωρίου τοῦ λόρ-
δου Βύρωνος ἐπὶ τῶν ἐρώτων τῆς Χάιδως, πῶς δύ-
ναται τις ν' ἀρνηθῇ, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ θεῖον, οὐ μόνον
ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ
ἀπολαύσει! «Τίς ἀνέγνωσε τοὺς ἔρωτας τῆς Χάιδως,
ἀνακράζει οὗτος, καὶ δὲν συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ φθό-
νου καὶ τοῦ οἴκτου πρὸς αὐτήν; τίς δύναται ἐνώπιον

τῆς μεγαλοπρεποῦς φύσεως, ἣτις μειδιᾷ καὶ δέχεται αὐτοὺς, νὰ φαντασθῇ δι' αὐτοὺς ἕτερόν τι ἢ τὴν ἐνοῦσαν αὐτοὺς κραταιοτάτην αἴσθησιν;»

Ἴδου λοιπὸν οἱ νεανῖαι καλῶς εἰδοποιοῦνται ὅτι ἡ ἀπόλαυσις εἶνε θεία, ὡς ἡ συνείδησις· ὅτι εἰς τινὰς στιγμὰς δὲν ὑπάρχει δι' αὐτοὺς νὰ φαντασθῶσιν ἕτερόν τι ἢ τὴν παρασύρουσαν αὐτοὺς κραταιοτάτην αἴσθησιν καὶ ὅτι ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι δὲν δύναται τις νὰ ἔχῃ ἑτέραν σκέψιν ἢ νὰ φθονῇ καὶ νὰ οἰκτείρῃ αὐτοὺς, διότι εἰσὶν ὑπὸ τὸ κράτος ἀδιαφθόρων νόμων, οἵτινες ἀναγκάζουσιν αὐτοὺς, νόμων ἀπολύτως ἀθώων, τοῦ ἀνθρώπου ἔχοντος λόγον νὰ ᾔνε οἷός ἐστιν, ὄντως ζῶσα γεωμετρία.

Ὁμολογουμένως δὲ λέγομεν εἰς ὑμᾶς, τοὺς ἀνεξαρτήτους ἠθικολόγους, τοὺς ἀξιοῦντας τὴν ἠθικὴν διεύθυνσιν τῶν ψυχῶν, νὰ μὴ ἀνησυχῇτε ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν· κηρύττετε τὴν ἠθικὴν ταύτην εἰς τὴν νεολαίαν καὶ αὕτη ἀφεύκτως θέλει φροντίσει νὰ ἐφαρμώσῃ αὐτὴν πιστῶς καὶ κατὰ γράμμα.

Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔμπνευσιν ὁ συγγραφεὺς τῆς Λουκρητίας ἔγραφε: «ὅταν ἴδῃς δύο συζύγους ἐξόχους νὰ ἀγαπῶνται ἀμοιβαίως κατὰ τρόπον εἰρηνικόν, τρυφερὸν καὶ πιστόν, εἰπέ ὅτι εἶνε φιλία· ἀλλὰ ὅταν αἰσθανθῇς σεαυτὸν σφοδρῶς κατειλημμένον ὑπὸ ἀθλίας πόρνῃς, ἔσο βέβαιος ὅτι εἶνε ἔρως καὶ μὴ ἐρρυθρίασις». Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐν ἑτέρῳ μυθιστορήματι βλέπομεν τὰς δύο ταύτας ἀρχάς: «αἴσθημα γεγεννημένον ἐν ὑμῖν, καίσιταται μετ' αὐτὸ πολὺ

καθῆκον». — «Ὁ ἔρως μου δὲν δύναται νὰ ᾔνε εἰμὴ θρησκεία».

Ἐπαναλαμβάνομεν· κηρύττετε, ὦ ἀνεξάρτητοι ἡθικολόγοι, εἰς τὴν νεολαίαν τὴν ἡθικὴν ταύτην καὶ διὰ τῶν διαφόρων ἐφημερίδων καταβιβάσατε αὐτὴν εἰς τὸν λαὸν καὶ θέλετε ἴδει ταχέως τί θὰ γίνωσι τὰ ἡθιμικὰς χώρας.

Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἐπαρκούμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς ὑμᾶς ὅτι ἀηδιάζομεν τοσοῦτον ἐκ τῆς ἡθικῆς ὑμῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ βλασφημιῶν ὑμῶν.

Ἡ νεολαία τῆς Ἑλλάδος δυστυχῶς εἶνε φόβος μὴ ἄρξηται ἐκ τῆς μεταφορᾶς τοιούτων ἀσεβῶν καὶ κακοήθων ἰδεῶν εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν εἴτε, ὡς εἴπομεν, διὰ τῆς μεταβάσεως πολλῶν Εὐρωπαίων εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐκ τούτων ἐνίοτε καὶ κακοήθων τινῶν, καὶ τάνάπαλιν πολλῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τῆς μὴ ἐκλογῆς πάντοτε ἡθικῶν καὶ ὠφελίμων γνώσεων διὰ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν, εἴτε διὰ τῆς ἀναγνώσεως παρ' ἡμῖν πολλῶν ξένων βιβλίων ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν μεταφράσει, εἶνε λέγομεν φόβος μὴ ἡ νεολαία τῆς Ἑλλάδος ἄρξηται νὰ ποτίζεται διὰ τοιούτων ἰδεῶν ἡθικῆς· καὶ τότε ἀλλοίμονον, ἀφοῦ αἱ ἰδέαι αὗται ποιήσωσι καὶ παρ' ἡμῖν ὀλίγας κατακτήσεις, διαβεβαιουμέν ὅτι χίλια καθ' ἐκάστην ὑπάρξεις, ἐὰν προσφέρονται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ πρὸς σωτηρίαν, θὰ ᾔνε ὡς σταγὼν ὕδατος ἐν τῷ μέσῳ Ὀκεανοῦ. Βεβαίως πᾶς τις γνήσιος Ἕλλην πρέπει νὰ αἰσθάνηται ἑαυτὸν πληγωμένον ἐπὶ τῷ ἀπαισίῳ προσιωνισμῷ τριαύτης διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν μελλούσης ἡθικῆς διαφθορᾶς.

Ἀλλ' ἐπανεέλθωμεν· ὁ εὐφάνταστος ἄλλως τε συγ-

γραφεὺς τῆς Λουκρητίας καὶ ἄλλοι δὲν εἶνε οἱ πρῶτοι, οἱ ἐννοοῦντες οὕτω τὴν ἀνεξάρτητον ἠθικὴν. Μήπως μία σχολὴ δὲν ἐπειράθη πρὸ αὐτῶν νὰ δοθῇ εἰς τὴν τολμηρὰν καὶ ἀγίαν ἀναζήτησιν τοῦ ν έ ο υ ἠθικοῦ νόμου; καὶ ποῖος ἦτο οὗτος ὁ νέος ἠθικὸς νόμος; ἡ παλινόρθωσις τῆς σαρκὸς, ὡς ἔλεγον αὐτοὶ οὗτοι: «πρόκειται μετὰξὺ ἡμῶν περὶ ἠθικῆς, περὶ παλιν-ορθώσεως τῆς σαρκὸς ὑπὸ ἠθικὴν ἔ-ποψιν».

Ἡ δὲ παλινόρθωσις τῆς σαρκὸς πρέβαινε μέχρι τοῦ ἐξῆς. Ὁ εἷς ἔλεγε: τὸ διαζύγιον πρέπει νὰ ὑμνῆται καὶ νὰ δοξάζεται, «καὶ διατί; διότι τὰ ὄντα τὰ ἔχοντα ζώσας καὶ διαβατικὰς τὰς συμπαθείας, ἔχουσι τὰ αὐτὰ δίκαια, οἷα καὶ τὰ ὄντα, τὰ ἔχοντα βαθείας καὶ διαρκεῖς συμπαθείας».

Ἄς μὴ εἴπῃ δέ τις ὅτι πᾶσαι αἱ διδασκαλῖαι αὗται ἀπέθανον. Οὐχί, ζῶσιν· ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ διηνεκῶς ἀνυφοῖ τὴν σημαίαν αὐτῶν, ἀνυφοῦσα τὴν ἀρχὴν αὐτῶν.

Πῶς τολμᾶτε, ὦ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι, νὰ διακηρύττῃτε τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν δογμάτων, ὅταν ἦνε τοσοῦτον πρόδηλον ὅτι αἱ διδασκαλῖαι ἐπηρεάζουσι πολὺ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς;

Δὲν δίδετε εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν Θεὸν ὡς δημιουργὸν καὶ ὡς πλάστην αὐτοῦ, ἀλλὰ δίδετε τὴν ὕλην· λαλεῖτε τῷ ὄντι περὶ «τοῦ βραδέως σχηματισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ παραδόξου τούτου φαινομένου, δυνάμει τοῦ ὁπείου εἰδός τι ζώου, ὁ ἄνθρωπος, ἔλαβεν ἐπὶ τῶν ἄλλων ὀριστικὴν ὑπεροχὴν». Ἀλλὰ τὸ πιστεύειν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ἡ εἰδός τι ζώου,

τοιαύτη διδασκαλία εἶνε ἄρα γε ἄνευ ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς;

Ἐχετε μίαν ὠρισμένην διδασκαλίαν ἐπὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ αὕτη εἶνε ὅτι ἀρνεῖσθε αὐτήν. Ἀλλ' ἡ ἄρνησις τῆς μελλούσης ζωῆς, ἡ γνώμη τουτέστι ὅτι τὰ πάντα τελειόνουσι μετὰ τοῦ σώματος, εἶνε ἄρα γε ἄνευ ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς; δὲν ὑπάρχουσιν ἄρα μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀρνήσεων τούτων συμπεράσματα πραγματικά; «Φάγωμεν, πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν». Τοῦτο εἶνε τὸ πολύχροτον συμπέρασμα· ἀλλὰ πόσοι ἄνθρωποι θέλουσι μείνει εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα!

Λαλεῖτε περὶ τῆς συνειδήσεως: «συνείδησις! συνείδησις!... Λέγετε μετὰ τοῦ Ῥουσῶ σε μ ν ὀ ν ἔ ν σ τ ι κ τ ο ν, φ ω ν ῆ ἰ θ ἰ ὁ ὁ ν α τ ο ς».

Ἴδου δὲ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι, οἵτινες ἀπαντῶσιν ὑμῖν: «ἡ ἀνάλυσις δὲν εὐρίσκει ἐν τῷ σεμνῷ τούτῳ ἐνστίκτω καὶ τῇ ἀθανάτῳ ταύτῃ φωνῇ εἰμὴ μηχανισμόν ἀπλούστατον, τὸν ὅποιον παριστᾷ ὡς ἐν ἐλατήριον».

«Ἡ συνείδησις εἶνε ιδιότης τῆς ὕλης» λέγει ὁ Μαλεσχώτ.

Καὶ ἐν τῷ ὕλικῳ τούτῳ μηχανισμῷ «ἡ μηχανικὴ μορφή ἐκάστου τεμαχίου εἶνε πάντοτε ἕτοιμος νὰ παρασύρῃ ἕκαστον τεμάχιον ἐκτὸς τοῦ κυρίου αὐτῶν ἔργου καὶ νὰ διαταράξῃ πᾶσαν τὴν συμφωνίαν· δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμις κεκρυμμένη καὶ ἐλευθέρα· αὐτὸς δὲ δὲν εἶνε ἡ σειρὰ παρακεκινδυνευμένων ὠθήσεων καὶ πληθύος φαντασιῶν».

Ἴδου ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ὑπάρχει

ἐλευθέρα δύναιμι, πῶς θέλετε, ὅταν ἡ βία τοῦ πάθους, ἢ μέγα τι συμφέρον τὸν παρασύρωσι, νὰ θυσιάσῃ τὸ συμφέρον, ἢ τὴν ἀπόλαυσιν εἰς τὸ καθῆκον, τῆς ἀπολαύσεως οὕσης θείας, ὅσον καὶ ἡ συνείδησις; Ὁ Θεὸς νὰ φυλάξῃ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἴδωμεν βασιλεύουσαν τὴν ἠθικὴν ὑμῶν. Ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν θὰ ἤρχετο αὕτη νὰ καθήσῃ εἰς τὴν ἐστίαν τῶν οἰκογενειῶν μεταξὺ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ τέκνου, μεταξὺ τοῦ συζύγου καὶ τῆς συζύγου, θὰ ἦτο ἡ ὀλεθριωτέρα τῶν ἡμερῶν ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς ἀνθρωπότητος. Οἰκογενειάρχαι, πιστοὶ καὶ ἀκραιφνεῖς Ἕλληνες, λέγομεν εἰς ὑμᾶς μετὰ καρδίας πλήρους ἐνδιαφέροντος, τοιαύτη ἠθικὴ εἶνε ὅλως ἀνίσχυρος νὰ προστατεύσῃ τὸν οἶκον ὑμῶν, νὰ ἐγγυηθῇ τὰ ἥθη τῶν υἱῶν ὑμῶν, τὴν ἀγνότητά τῶν θυγατέρων ὑμῶν, τὴν πίστιν τῶν συζύγων ὑμῶν, τὴν τιμιότητα τῶν ὑπηρετῶν ὑμῶν καὶ τέλος τὴν ἰδίαν ὑμῶν ἀρετὴν. Ἐάν ποτε τοιαῦται ἀρχαὶ ἠθικῆς ἐπηρεάσωσι τὴν Ἑλλάδα, τετέλεσται· ἡ μικρὰ καὶ ἀδύνατος ἐλληνικὴ κοινωνία εἰς βραχύτατον διάστημα χρόνου θὰ αἰσθανθῇ τὰ φυμάτια εἰς τοὺς πνεύμονας. Ἀλλ' εἶνε φόβος· αἱ σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Ἑσπερίαν εἶνε πυκνόταται καὶ στενόταται· γρηγορεῖτε λοιπὸν ἀδελφοὶ Ἕλληνες, μιμεῖσθε πάντοτε τοὺς ὑγιεῖς Εὐρωπαίους, μένετε πιστοὶ εἰς τὰς ἠθικὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς, «τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστὶ, περιπατεῖτε ἐν τῷ φωτὶ ἵνα μὴ ἡ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· ὁ γὰρ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει».

Ἡ ἀνθρωπίνη λοιπὸν ζωὴ δὲν προστατεύεται ὑπὸ τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς καὶ ἐπομένως ἡ οἰκογένεια, αἱ κοινωνίαι ὅχι μόνον οὐδόλως προχωροῦσιν εἰς τὸν

πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ βαίνουσι τοῦναντίον εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν καὶ τὸν ὄλεθρον. Φέρε δὴ λαλήσωμεν περὶ τούτου καὶ πῶς ἐκτενέστερον.

4. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς εἶνε προσβολὴ κατὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

Ἡ νομιζομένη αὕτη ἠθικὴ κλονίζει τὰς βάσεις τῆς πολιτείας.

Μετὰ τῆς ἀνεξαρτητοῦ ἠθικῆς οἱ νόμει στεροῦνται θεμελίου καὶ κύρους· πᾶσα ἐναντίωσις, πᾶν ἐπιχείρημα τῆς ἠθικῆς ταύτης κατὰ τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ προερχομένου νόμου πίπτει κατὰ ἰσχυρότερον λόγον καὶ μετὰ περισσοτέρας ἐπιτυχίας κατὰ τοῦ νόμου, τοῦ παρὰ τῶν ἀνθρώπων προερχομένου. Τίς νοῦς ἀρνεῖται τοῦτο; τίς ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνος προδήλως δὲν δύναται νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν ἄνθρωπον;

Μεθ' ὅλας τὰς φιλελευθέρους καὶ ἀπρυσυνθετικάς, οὕτως εἰπεῖν, ιδέας, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ἡ δημοκρατικὴ συνέλευσις τοῦ 1848, καθὼς καὶ ἡ συντακτικὴ συνέλευσις τοῦ 89, ἐνόησαν τοῦτο, ὅτε διεκήρυττον «ἐνώπιον καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὑπερτάτου ὄντος», ἡ μία τὸ σύνταγμα τοῦ 48, ἡ ἑτέρα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, ἀναγνωρίζουσαι ἀμέσως ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νόμος προέρχεται ἐκ τοῦ θείου νόμου.

Ἐὰν ὁ νόμος ὑμῶν τῶν ἀνεξαρτητῶν ἠθικολόγων δὲν προέρχεται ἐξ ἀνωτέρου τινὸς μέρους, ἐκείνου τουτέστιν ἐξ οὗ ἡμεῖς, τότε θέλει ὑποτάσσεταιί τις εἰς

αὐτὸν, εἰ ἦνε ἡναγκασμένος, ἀλλὰ θέλει παραβιάζει αὐτὸν ὅποταν δύνηται. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν προκαλοῦμεν ὑμᾶς νὰ καταρτίσητε ἀνθρωπίνους νόμους ἐπὶ ἐτέρας βάσεως ἢ τῆς βίας· εἶνε ἀδύνατον νὰ κατορθώσητε τοῦτο, εἰ κατὰργήσητε τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, εἰ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι μὴ ἀντλῶσι τὸ κῦρος αὐτῶν ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης, εἰ τέλος μὴ εἶπητε μετ' ἀρχαίου τινὸς ποιητοῦ· «ἐν τοῖς ἀθανάτοις τούτοις νόμοις ὑπάρχει εἰς Θεὸς οὐδέποτε γηράσκων». Ἐν τούτῳ δὲ δείκνυται ἡ βαθεῖα ἀλήθεια τῆς ἐκφράσεως ἐκείνης σοφοῦ τινος ἀνδρὸς, ὅτι ὑπάρχει μυστικὴ ἀλληλεγγύη μεταξὺ τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ.

Δὲν βλέπετε ὅτι μετὰ τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς ἐγκαθιδρύεται φοβερὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀτόμου, τῶν παθῶν αὐτοῦ, τῶν συμφερόντων αὐτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας; Οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες φαντάζονται νέαν κοινωνίαν, ἐν ἣ αἱ ἐκκλήσεις τῆς φύσεως δὲν θὰ ἐμποδίζωνται ὑπὸ τῶν νόμων, δὲν φαντάζονται ἐπίσης καὶ νέαν ἠθικήν;

Δὲν ὑπάρχουσι μεταξὺ αὐτῶν τινες σχεπτόμενοι, ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς μετὰ τῆς ἐξῆς αὐστηρότητος;

«Δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀρνηθῶμεν, μηδὲ νὰ προγράψωμεν ὅ,τι ἡ φύσις ἔθηκεν ἐν ἡμῖν. Ὅφειλομεν ἀπ' ἐναντίας νὰ ἀναπτύξωμεν πάσας τὰς δυνάμεις ἡμῶν, νὰ ἀπαλλάξωμεν αὐτὰς καὶ νὰ καθάρισωμεν αὐτὰς ἀπὸ πάσης προλήψεως». Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐννοοῦσι καὶ λέγουσι βῆτῳ διὰ τοῦ ὅ,τι ἡ φύσις ἔθηκεν ἐν ἡμῖν, τί νομίζετε ὅτι εἶνε; πᾶν

ὅ,τι ἡ ἀχαλίνωτος θέλησις, αἱ ἀλλόκοτοι σκέψεις, τὰ παντοῖα πάθη, ἡ ἀδύνατος τέλος φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιθυμεῖ.

Οἱ αὐτοὶ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι ἐφαρμόζουσιν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἠθικὴν των ὡς ἐξῆς :

«Προσέξατε κύριοι κληρικοί, . . . δυνάμεθα, ἐὰν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ, νὰ συγχύσωμεν ὑμᾶς, δυνάμεθα, ἐὰν ἡ βραδεῖα ἐργασία τῆς ἐπιστήμης μὴ ἀρκῇ, νὰ γράφωμεν ἐπὶ τῶν σημαιῶν ἡμῶν καὶ νὰ ἐκτελέσωμεν τὸν μέγαν διαλογισμὸν τοῦ τελευταίου αἰῶνος : ἃς καταπατήσωμεν τὸν ἄτιμον».

Ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτήτου ταύτης ἠθικῆς κλονίζουσι τὴν οἰκογένειαν, τὸ ἀδιάλυτον αὐτῆς διὰ τοῦ εὐχεροῦς διαζυγίου, καὶ τὴν ἀγιότητα αὐτῆς διὰ τῆς μοιχείας· δὲν φοβοῦνται δὲ νὰ εἴπωσι : «ὅτι ἐκτὸς καὶ ὑποκάτω τοῦ γάμου δύνανται νὰ ὑπάρξωσι μεταξὺ τῶν δύο φύλων ἐνώσεις ἄξια σεβασμοῦ, νομιμοποιούμεναι ὑπὸ τῆς φύσεως, ἐὰν μὴ ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ νόμου».

Διαμαρτύρονται ἐν ὀνόματι τῶν δικαίων τοῦ ἔρωτος κατὰ τῆς Χριστιανικῆς προλήψεως, ἣτις καταδικάζει τὴν ἐρωτότροπον γυναῖκα καὶ τὴν πόρνην· ἀλλὰ τί λέγω ; προτιμῶσιν ἐνίοτε τὴν πόρνην τῆς συζύγου, ὡς ἀγνοτέραν καὶ πιστοτέραν· ἐπὶ τέλους δὲ προσθέτουσι· «δὲν ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν νὰ καμφθῇ εἰς τοὺς κανόνας, τοὺς πολλάκις αὐθαιρέτους, ἢ πεπλανημένους τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ πολιτεία πρέπει νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως».

Ἴδου δὲ συγγραφεὺς τις καὶ βιβλίον, τὸ ὁποῖον μεγάλαι ἐφημερίδες τῶν Παρισίων καὶ τῆς Λυὸν ἐξύ-

μνησαν ! βιβλίον, τὸ ὁποῖον ὁ ἐλευθερος λογισμὸς ὠνόμασεν ἀναπόφευκτον δι' οἷονδῆποτε ἐν διαφερόμενον εἰς τὰ μεγάλα πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα· περὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ ἐκ συμφώνου πρὸς τὸ ὑλιστικὸν καὶ ἄθεον φύλλον εἶπεν : «ἰδοὺ ἐν βιβλίον, τοῦ ὁποίου συμβουλευόμεν τὴν ἀνάγνωσιν εἰς τε τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς φίλους ἡμῶν»· εἶνε λοιπὸν ἡ ἀνεξάρτητος ἠθικὴ, ἥτις μόνη δύναται, ὡς ἡ «Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων» λέγει, «νὰ καθιδρύσῃ καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐγκάρδιον ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους».

Ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς εἶπον προσέτι : «ἡ ἰδιοκτησία εἶνε κλοπὴ»· εἶνε δίκαιον ἐκ συμβάσεως, ἀντικατασταθὲν εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον, κλινίζοντες οὕτω τὴν κοινωνίαν.

Ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς εἶπον πρὸς τούτοις «πόλεμος εἰς τὸν Θεόν»· εἶνε ὁ τύραννος τοῦ λογισμοῦ, τῆς συνειδήσεως, τῆς φύσεως, τῆς ζωῆς. «Ὁ Θεὸς εἶνε τὸ κακόν».

Ὁ κόσμος εἶνε ἡ ἰδιοτροπία αὐτοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος τὸ παίγνιον αὐτοῦ ἡ ἀνταρσία ἡμῶν ὀφείλεται εἰς τὰς ἀλύσεις, τὰς ὁποίας ἡμῖν κατασκευάζει. Τὸ κακὸν πανταχοῦ καταδικάζει αὐτόν· οὕτω δὲν ὑπερασπίζεται ἑαυτόν. «Θὰ ἦτο λίαν δειλὸς, ἐὰν ἀπεφάσιζε νὰ λαλήσῃ».

Χωρίσατε τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς θρησκείας ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἐν τῷ σχολείῳ· αὕτη εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ἡ λύσις τοῦ ὅλου ζητήματος.

Συμπεραίνομεν : ἡ ἠθικὴ ἔρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἠθικὴ ἀνεξάρτητος παντὸς δόγματος θρησκευτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ, εἶνε ἀθεϊσμός, συνεπὴς, ἢ ἀσυνεπὴς, εἶνε ὁ πρακτικὸς ἀθεϊσμός.

Καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες πιστεύοντες εἰς τὸν Θεόν, διακηρύττουσι μόνον τοῦτο τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ παντὸς θρησκευτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ δόγματος, ὑφισταμένην ἀφ' ἑαυτῆς, διότι εἶνε, λέγουσι, μία ἀρχή, ἐν ἰδανικόν, ἐκεῖνοι ἐνταῦθα ὡς καὶ πανταχοῦ κηρύττουσι τὸν ἀθεϊσμόν.

Ἀλλὰ ἀφίνοντες κατὰ μέρος μετ' ἀγδίας τὸν ἀθεϊσμόν τοῦτον, ὅστις, συνεπὴς, ἢ ἀσυνεπὴς, εἶνε πρακτικὸς καὶ ὅστις καλεῖται ἀνεξάρτητος ἠθικὴ, ἀναλαμβάνομεν τὴν θλιβεράν ταύτην συζήτησιν, ἀπευθύνοντες εἰς τοὺς διδασκάλους τῆς ἠθικῆς ταύτης μίαν τελευταίαν λέξιν :

Τί ἀξιοῖτε ὀριστικῶς καὶ τί ἐννοεῖτε διὰ τῆς ἀνεξαρτησίας ὑμῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ;

Ἐννοεῖτε ὅτι ὁ αἰώνιος δεκάλογος ἐχαράχθη ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ὡς ἐπὶ πλακῶν ἀγνοτέρων ἀκόμη τῶν λιθίνων πλακῶν τοῦ ἀρχαίου νόμου ;

Ἐννοεῖτε νὰ διακηρύξητε τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ; οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου κ.τ.λ.

Ἐὰν τὴν ἠθικὴν ταύτην διακηρύττητε ἀμετάβλητον, γενικὴν, ἀνεξάρτητον, παραδεχόμεθα τοῦτο· ἀνεξάρτητον οὐχὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν ἀδυναμιῶν ἡμῶν, ἀπὸ τῶν παθῶν ἡμῶν, ἀπὸ τῆς ἀμαθείας ἡμῶν, ἀπὸ τῆς πλάνης ἡμῶν, ἀπὸ τῶν φιλονεικιῶν ἡμῶν· ἐν

ἐνὶ λόγῳ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ προερχομένην ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν οὕτω σκέπτησθε, τότε εἴμεθα σύμφωνοι καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐπαναλέγομεν· ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἠθικῆς, ἡ ἐλευθερία, ὅπως ἡμεῖς ἐννοοῦμεν αὐτήν, εἶνε ἡ σταθερὰ συνείδησις, ἣτις, ἀμετατρέπτως τὸ βλέμμα ἔχουσα ἐστραμμένον ἐπὶ τοῦ νόμου, ἐπὶ τοῦ καθήκοντος, δὲν κάμπτεται καὶ ἴσταται πάντοτε ὀρθία ἐν τῇ τιμῇ καὶ τῇ ἀρετῇ. Ἰδὲ οὐ ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἡ ἀνεξάρτητος ἡμῶν ἠθική.

Ἄλλ' ἐὰν θέλητε νὰ εἴπητε εἰς ἡμᾶς ὅτι εἴσθε ὁ εὐγενέστερος τῶν ἀνθρώπων, ὅταν σφοδρῶς ἐρωτεύησθε ἀθλίας πόρνης καὶ δὲν ἐρυθριᾶτε διὰ τοῦτο· ὅτι ἡ κακοῦ βίου γυνὴ εἶνε προτιμωτέρα συζύγου· ὅτι ἡ πόρνη εἶνε ἴση πρὸς ἀδελφὴν τοῦ ἐλέους· ὅτι ἡ ἀπόλαυσις εἶνε θεία, ὡς ἡ συνείδησις· ὅτι ἡ κακία καὶ ἡ ἀρετὴ εἰσι πρὸς ἄλλήν· ὡς ἡ σάκχαρις καὶ τὸ βιτριόλιον· ὅτι ὑπάρχει ἠθικὴ δι' ἕκαστον αἰῶνα καὶ δι' ἕκαστην φυλὴν καὶ διάφορα μέτρα τῆς εἰλικρινείας· ὅτι πρέπει νὰ παραδοθῇ ἡ ἱερὰ συνθήκη τοῦ γάμου καὶ ἡ ἀγιότης τῆς οἰκογενείας εἰς τὰς παραφοράς τῶν ζωνηρῶν καὶ παροδικῶν συμπαθειῶν· ὅτι ἡ ἰδιοκτησία εἶνε κλοπὴ· ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε τὸ κακόν· ὅτι ἐπὶ τέλους πρέπει οἱ αὐθαίρετοί καὶ ἐσφαλμένοι τῆς πολιτικῆς κοινωνίας νόμοι νὰ καμφθῶσιν εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς καρδίας καὶ τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας ὑμεῖς καλεῖτε νόμους τῆς φύσεως, τότε βεβαίως δὲν ἔχομεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἱκανὴν φρίκην καὶ ἐν ταῖς

λέξεσιν ἡμῶν ἱκανὴν δύναμιν ὅπως ἀπωθήσωμεν τὴν ἠθικὴν ὑμῶν.

Καὶ ὅταν καλῇτε τὴν ἠθικὴν ἐκείνην ἀνεξάρτητον, ἡ λέξις αὕτη ἐμποιεῖ εἰς ἡμᾶς τρόμον, διότι οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ τὴν κατάργησιν παντὸς δεσμοῦ καὶ παντὸς χαλινοῦ.

Τέλος ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, σύμφωνοι καὶ ἀδιασπᾶστος ἠνωμένοι πρὸς τοὺς ὀρθοφρονούντας Εὐρωπαίους, λέγομεν καὶ ὑποστηρίζομεν μετὰ παρρησίας ὅτι τοιαύτην ἠθικὴν ὅχι μόνον ἀποκρύομεν καὶ ἀποπτύομεν ἐκ τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ἐκ τῶν σχολείων, ἐν οἷς ἐκπαιδεύεται ἡ νεότης ἡμῶν, καὶ ἐν γένει ἐκ τῆς κοινωνίας, ἐν ᾗ ζῶμεν, ἀλλὰ καὶ μακρόθεν εὐχόμεθα νὰ μὴ ἀντηχήσῃ εἰς τὴν χώραν ἡμῶν.

Ἡμεῖς ὡς Ἕλληνες μὲν ἀεννάως κραυγάζομεν κατὰ τῶν διαφθορέων τούτων καὶ λέγομεν μετὰ τοῦ θεοῦ Πλάτωνος ἐκείνους τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἐπανελάμβανεν ἐκεῖνος μετ' ἀγανακτήσεως εἰς τοὺς διαφθορεῖς ἐν Ἀθήναις :

«Φύγετε καὶ μὴ διαφθείρετε ἡμᾶς! . . . ἡμεῖς ποιοῦμεν μέγα ἔργον . . . Ζητοῦμεν ἡμεῖς πάντες, οἵτινες θέλομεν νὰ ὦμεν ἐνάρετοι, ν' ἀναπαραστήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ δράματι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὸν θεῖον νόμον καὶ τὴν ἀρετὴν . . . μὴ θαρρεῖτε λοιπὸν ὅτι θέλομεν ἀφήσει ὑμᾶς νὰ εἰσέλθητε ἐν ταῖς οἰκίαις ἡμῶν ἄνευ ἀντιστάσεως, νὰ ὑψώσῃτε τὸ βῆμα ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, νὰ λαλήσῃτε εἰς τὰς γυναῖκας ἡμῶν, εἰς τὰ τέκνα ἡμῶν, εἰς πάντα τὸν λαὸν καὶ νὰ εἴπητε εἰς αὐτοὺς γνώμας διαλυτικὰς πάσης ἀρετῆς».

Ὡς Χριστιανοὶ δὲ κηρύσσομεν μετὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐλέγχοντος ἐν τῇ ἀρχαιότητι τοὺς δοκοῦντας εἶναι σοφοῦς καὶ τοὺς εὐφαντάστους ποιητάς, οἵτινες διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν ὑγιῶν ἰδεῶν, ἃς ὤφειλον, ὡς ὁ Πλάτων καὶ οἱ μεγάλοι σοφοί, νὰ πρεσβεύωσι καὶ διὰ τῶν πεπλάσμένων μύθων ἐθύθισαν τὰς κοινωνίας ἐκείνας εἰς τὸν βόρβορον τῆς διαφθορᾶς, ἣν καὶ ἐθεοποίησαν.

Εἰς μὲν τοὺς ἀρνούμενους τὴν ὕπαρξιν τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ ὅτι «τὰ ἀόρατα αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε αἰδὶος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς (τοὺς ἀντιλέγοντας, τοὺς ἀπίστους, τοὺς ἀσεβεῖς) ἀναπολογήτους· διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχὶ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ἡύχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν ταῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἐρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς· οἵτινες μετέλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὥς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας».

Εἰς δὲ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς ὅτι «τοῖς ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή, θλίψις καὶ στενοχωρία, ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἑλλήνος· δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ

εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε
πρῶτον καὶ Ἑλληνι· οὐ γὰρ ἔστι προσωποληψία παρὰ
τῷ Θεῷ . . . ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύ-
σει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυ-
τοῖς εἰσι νόμος· οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νό-
μου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης
αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λο-
γισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων. . . »

ΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ ΤΩΝ ΥΛΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΕΩΝ ΔΥΝΑΝΤΑΙ
ΕΥΚΟΛΩΣ ΝΑ ΚΑΤΕΛΘΩΣΙΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΣΧΑΤΗΝ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΑΞΙΝ ΚΑΙ ΝΑ ΓΙΝΩΣΙ
ΔΗΜΟΦΙΛΕΙΣ.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι θεωρίαί, θέμα ἔχουσαι
τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα, εἰσὶν ἄγαν σοφαί,
ὥστε μηδόλως νὰ δύνανται νὰ γίνωσι προσिताὶ παρὰ
τῷ πλήθει καὶ μηδέποτε νὰ καταστῶσι δημοφιλεῖς;

Μεγάλῃ πλάνῃ τὸ σκέπτεσθαι οὕτω.

Αἱ θεωρίαὶ αὗται οὐδόλως εἰσὶ σοφαί, καὶ οὐδὲν συ-
νήθως καθίσταται εὐκολώτερον προσφιλές παρὰ τῷ
λαῷ ἢ ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον ἀφίνει ἐλεύθερον τὸν χαλινὸν
εἰς τὰ πάθη.

Καὶ λαλοῦμεν ἐκ πείρας, ἔχοντες γεγονότα, τὰ
ὅποια ρίπτουσι πένθιμον φῶς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου
τούτου, διότι βλέπομεν καθ' ἑκάστην, ἡμεῖς οἱ ἐγγί-
ζοντες τὸν λαὸν ἐκ τοῦ πλησίον, τὰ πράγματα αὐτὰ
καὶ τὰ ἀποτελέσματα.

Πολιτικοὶ ἄνδρες ἐσκέφθησαν ἐνίοτε ὅτι ἠδύναντο
ἀπαλλαττόμενοι αὐτοὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ
ὕποχρεώσεων νὰ διατηρήσωσι μόνον τὸν λαὸν ἐν τῇ

θρησκεία· ἡ πλάνη αὕτη εἶνε τόσον μεγάλη, ὥστε οὐδέν· δένα δύναται πλέον νὰ ἀπατήσῃ.

Ὁ λαὸς ἐννοεῖ σήμερον ὅτι ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ θρησκεία διὰ τοὺς ἐγγραμμάτους καὶ τοὺς πλουσίους, μηδὲ δι' ἐαυτὸν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἐὰν ἡ θρησκεία μὴ ὑποχρεοῖ πάντας, μηδένα ὑποχρεοῖ.

Καὶ ὑπὸ τὴν ἐννοιαν ταύτην ἡ λογικὴ τοῦ Προυδὼν ἦτο ἀβάσιμος· ἀχρειάζεται θρησκεία εἰς τὸν λαόν. Καὶ διατί; διότι πρέπει ὁ λαὸς νὰ δουλεύῃ καὶ νὰ μανθάνῃ ἐκ τῆς θρησκείας νὰ ᾔνῃ εὐχαριστημένος εἰς τὴν δουλείαν».

Ὅχι· ἐὰν ἡ εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς πίστις, ἐὰν ἡ θρησκεία μὴ ᾔνῃ ἄλλο εἰμὴ ὄργανον πολιτικόν, οὐδεὶς θὰ θελήσῃ αὐτήν· εἶνε ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ στηριχθῇ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀμαθείας τοῦ τελευταίου ἀγρότου.

Ἀλλὰ χάρις τῷ Θεῷ εἶνε ἄλλο τι. Ἡ θρησκεία εἶνε ὁ πρῶτος φύλαξ τῶν κοινωνιῶν, διότι εἶνε διὰ τε τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς σοφοὺς, ὡς καὶ διὰ τὸν λαὸν καὶ τοὺς πένητας, ἡ πρώτη τῶν ἀληθειῶν καὶ τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων.

Ὅντως, μηδεὶς ἀπατάσθω· ταῦτα πάντα περιέχονται ἐντὸς τῆς καρδίας ἐκάστου ἔθνους· οἱ ναοὶ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ καλλιτεχνικώτερα καὶ μεγαλοπρεπέστερα μνημεῖα ἐκάστου ἔθνους· καὶ, ὅσάκις εἰσέρχεται τις εἰς πόλιν, ἢ χωρίον, τὸ πρῶτον ἀντικείμενον, τὸ ὅποιον βλέπει μακρόθεν εἶνε οἱ ναοὶ τῆς λατρείας. Καὶ ἐὰν ἐπέλθωσί ποτε κλονισμοὶ ἠθικοὶ καὶ ἐξοντωθῇ ἡ ἐθνικότης, τὸ μόνον σημεῖον, τὸ ὅποιον ἐναπομένει εἰς τοὺς μέλλοντας χρόνους ὡς δεῖγμα τῆς ὑπάρξεως τοῦ

ἔθνους ἐκείνου, εἶνε τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν καὶ τῶν θυσιαστηρίων. Τοιαύτας βεβαίως δαπάνας δὲν ἤθελον. ὑποστῇ καὶ τοιαύτην προθυμίαν δὲν ἤθελον δείξει ἐκ συμφώνου τὰ ἔθνη χάριν τοῦ ἀπλουστάτου καὶ ἀγρομαμάτου ὅχλου ὅπως κρατῇ αὐτὸν ἐν τῇ δουλείᾳ διὰ τῆς θρησκείας.

Ἄλλ' ἡ ἀθεΐα τῶν δοκητισόφων καὶ τῶν κερδοσκόπων προκαλεῖ συνήθως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὴν ἀθεΐαν τοῦ λαοῦ:

Ἐρωτῶμεν ποῖον λογικὸν, ποία ἀξιοπρέπεια, ποία τιμιότης, ποῖος ἀληθὴς πολιτισμὸς ἤθελεν ἀπομείνει παρὰ τῷ λαῷ ἐκείνῳ, ὅστις ἤθελε πεισθῇ:

Ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄλλον Θεὸν νὰ λατρεύσῃ εἰμὴ ἐαυτόν;

Ὅτι δὲν ἔχει ἄλλην ψυχὴν νὰ ἐξευγενίσῃ εἰμὴ ἓνα ἐγκέφαλον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὅμοιον πρὸς τὸν ἐγκέφαλον τῶν κτηνῶν;

Ὅτι δὲν ἔχει ἄλλην θρησκείαν νὰ πρεσβεύσῃ εἰμὴ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν αἱ ἰδιοτροπίαι τῆς φαντασίας αὐτοῦ θὰ παρεῖχον αὐτῷ;

Ὅτι δὲν ἔχει ν' ἀνεύρῃ ἄλλην διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἢ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἤθελεν αὐτὸς ἀποφασίσῃ κατ' ἀρέσκειαν;

Ὅτι δὲν ἔχει νὰ μνημονεύσῃ ἄλλης μελλούσης ζωῆς πλὴν τῆς μνήμης τῶν ἀπογόνων;

Ὅτι δὲν ἔχει ἐπὶ τέλους νὰ προσηλώσῃ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἀλλαχοῦ ἢ εἰς τὴν πρόνοιαν τῆς ἀνάγκης τῶν μοιραίων νόμων, ἀγνοῶ, μετὰ ποίας ἐλευθερίας ἀνθρωπίνης, ἀφοῦ αὕτη ἤθελεν εἶναι ἔρματον τῶν κινήσεων τῆς ἐγκεφαλικῆς ἐνεργείας;

Ὁ λαὸς βεβαίως μεταφέρει ταῦτα πάντα εἰς φράσεις ἐχούσας τοιαύτην σαφήνειαν, οἷαν δὲν ἀπαντᾷ τις εἰς τινας φιλοσόφους. Τὴν μετάφρασιν ταύτην ἀκούομεν καθ' ἑκάστην ἐκφερομένην παρὰ πολλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ ἔκ τε τῶν πόλεων καὶ τῶν κωμῶν. — «Ὅταν ἀποθάνῃ τις ὅλα τελειόνουσι» — «ὁ ἀληθινὸς Θεὸς εἶνε νὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος καλὰ καὶ νὰ ἀπολαύσῃ ὅ,τι ἡμπορέσῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον» — «ἡ θρησκεία ἔκαμε τὸν καιρὸν της, τώρα οἱ ἄνθρωποι ἐξύπνησαν» — «κάνεις δὲν ἐγύρισε ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον νὰ μᾶς εἴπῃ» — «ὅλα αὐτὰ εἶνε ἀνοησία» — «οἱ παππάδες κάμνουν πολὺ καλὰ τὴν δουλιάν τους καὶ ἡμεῖς τὴν ἰδικήν μας» — «τὰ μεγάλα πλούτη τῶν πλουσίων εἶναι ἀδικία καὶ κλοπὴ καὶ ἂν ἡμπορούσαμεν θὰ τὰ ἀρπάζαμεν» — «δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν πλούσιοι καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν πτωχοὶ» καὶ ἄλλα.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι μετὰ τοὺς λόγους δὲν βραδύνουσι νὰ ἐπέλθωσι καὶ αἱ πράξεις.

Εἰς ἓνα ἐκ τῶν πρώτων πολιτικῶν καὶ ἱστορικῶν ἀνδρῶν, ἐρωτήσαντά τινα ἀγρότην ἐὰν πηγαίνουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῷ χωρίῳ του — «ὄχι πολὺ, κύριε, ἀπῆντησεν οὗτος· καὶ τοῦτο εἶνε δυστύχημα, διότι ὅ,τι ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴν θρησκείαν, ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν».

Τὸ ἀληθές εἶνε ὅτι οἱ μὴ συχνάζοντες εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξοχῆς δὲν παρέρχεται πολὺς καιρὸς, καθ' ὃν λησμονοῦσι τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ καὶ ζῶσι καθὰ ὑπαγορεύουσιν αἱ ὀρέξεις καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῶν· καὶ ἃς λέγωσι: «δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ ὑπάγω νὰ ἐξομολογηθῶ, οὔτε ἐφόνευσα, οὔτε ἐκλεψα

κανένα». Ἐκ τῶν τοιούτων πολλοὶ παραβιάζουσι τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰδοῦς, καὶ τυχεύσης περιστάσεως, δὲν ὀπιθοχωροῦσιν ἀμέσως, ἢ ἐμμέσως οὔτε ἀπέναντι τοῦ φόνου.

Αἱ δογματικαὶ ἀρνήσεις φέρουσιν ἀναποφεύκτως εἰς τὰς ἀρνήσεις τῆς ἠθικῆς καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν νόμων πλάνη φέρει ὡς συνέπειαν τὴν ἀπάτην εἰς τὰς ὑποθέσεις καὶ εἰς δικαιολογίαν παντὸς ἐκ συμφέροντος ψεύδους. Ἔθνος ἄνευ Θεοῦ, ἄνευ πίστεως, ἄνευ θρησκείας, μὴ πιστεῦον πλέον εἰς τὴν ψυχὴν, μὴδὲ εἰς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, μὴδὲ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν χρόνον καὶ τὴν ὕλην, δὲν φοβοῦμαι νὰ τὸ ὁμολογήσω, ὅτι τοιοῦτον ἔθνος θὰ καθίστατο ἐντὸς δέκα ἐτῶν λαὸς φρικώδης.

«Φιλοσοφεῖτε ὅσον θέλετε, ἔλεγεν ὁ Βολταῖρος, εἰς ἔχῃτε νὰ κυβερνήσῃτε καὶ ἐλάχιστον μέρος ἀνθρώπων, ἔχετε ἀνάγκην μιᾶς θρησκείας». Καὶ ἀλλαχοῦ. «Δὲν θέλω νὰ ἔχω σχέσιν πρὸς κυβέρνησιν ἄθεον, ἡ ὁποία θὰ εὑρίσκει συμφέρον αὐτῆς νὰ μὲ κοπανίσῃ ἐντὸς ἰγδίου, καὶ βεβαίως ἤθελε μὲ κοπανίσει».

«Ὁ φοβούμενος καὶ μισῶν τὴν θρησκείαν, ἔλεγεν ὁ Μοντέσκιος, εἶνε ὡς τὰ ἄγρια θηρία, τὰ ὁποῖα δάκνουσι τὴν ἄλυσιν, ἣτις ἐμποδίζει αὐτὰ νὰ ῥιφθῶσιν ἐπὶ τοῦ διαβάτου· ὁ μὴ ἔχων θρησκείαν εἶνε ὡς τὸ φοβερόν ἐκεῖνο θηρίον, τὸ ὁποῖον δὲν αἰσθάνεται τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ εἰμὴ ὅταν σπαράττῃ καὶ καταβιβρώσκῃ».

Ἀλλὰ τί ζητοῦσιν οἱ φαντασιόπληκοι; ἀλλὰ ποῖον παράδειγμα δίδουσιν οἱ κερδοσκόποι, οἱ τὸ χρῆμα λατρεύοντες; ἀλλὰ πρὸς τί ἐργάζονται οἱ ἄρπαγες; τί δι-

δάσκουσιν οἱ ὑλιγενεῖς οὗτοι ; Ἀπαντες διώκουσι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦτο πράττοντες, ῥίπτουσιν αὐτὴν εἰς τὰ ἄγρια θηρία.

Οὐδόλως ὁμως παραγνωρίζομεν τὴν ἀξίαν τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς, αἱ ἐργατικαὶ τάξεις, ἐν αἷς ζῇ ἡ πίστις καὶ μετὰ τῆς πίστεως πᾶσαι αἱ ἀρεταί, εἰσὶ τὰ βαθέα θεμέλια, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἐν ἔθνεσ, εἰσὶν ἡ καρδιά τῆς χώρας, ἐφ' ὅσον τὸ κακὸν δὲν κατέρχεται μέχρις ἐκεῖ, ἐφ' ὅσον ὁ λαὸς διατελεῖ ὑγιῆς κατὰ τε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν, ὅσην καὶ ἂν ποιήσωσι πρόοδον αἱ ἀνατρεπτικαὶ ἰδέαι, ὑπάρχει ἀκόμη πηγὴ ζωῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ· ἀλλ' ἐὰν ἡ πηγὴ αὕτη διαφθαρῇ, τί θέλει ἀπομείνει; ἀλλοίμονον !

Ἴδου τὸ μέγα κακὸν, ἴδου τὸ ἔγκλημα τῆς ἐσχάτης κοινωνικῆς καὶ ἀνθρωπίνης προδοσίας, ἐφ' ᾧ καταγγέλλονται οἱ διδάσκαλοι τῆς ἀσεβείας, οἱ ἀναλαβόντες νὰ διαδώσωσιν καὶ ἀνακηρύξωσι καθεστῶς τὴν ἀθρησκείαν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, φέροντες διὰ τοῦ τύπου οὗτω τὰς διαλυτικὰς διδασκαλίας μέχρις αὐτοῦ τοῦ μυχοῦ τοῦ κοινωνικοῦ σώματος· ἴδου τὸ ἔγκλημα, ἐφ' ᾧ καταγγέλλονται ὡς ἄκριτοι οἱ δοκησίσκοφοι τῶν εὐελπίδων τῆς νέας Ἑλλάδος. Τοιοῦτος εἶνε καθ' ἡμᾶς ὁ φοβερὸς κίνδυνος, ὁ ἀπειλῶν ἀνατροπὴν τῶν ἠθικῶν ὑπάρξεων καὶ τὸν ὅποῖον πᾶς ἐχέφρων καὶ ὑγιῆς πρέπει νὰ καταγγέλλῃ.

Ψευδόσοφοι, ἀνατρέπετε τὰ πάντα καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς, διότι ὁ δυστυχὴς λαὸς, τοῦ ὁποῖου φονεύετε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πίστιν, καίτοι ἔχει ἐμφύτους ἀρετάς, ἔχει ὁμως καὶ κλίσεις· καίτοι ἔχει τὴν προασπίζουσαν αὐτὸν ἐργασίαν, ἔχει ἐπίσης καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ,

τὰ ὁποῖα εἶνε ὡς τὰ πολλὰ κακοὶ σύμβουλοι. Εἰσάγοντες δὲ παρ' αὐτῷ τὸν ἀθεῖσμον, τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν ἀνεξάρτητον ἠθικὴν, δὲν βλέπετε ὅτι χαλαροῦτε πάντα χαλινὸν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀφίνετε αὐτὸν ἐλεύθερον εἰς διαπείρους ἐπιθυμίας καὶ ἐμφυσᾶτε αὐτῷ τὴν δίψαν πρὸς ὑλικὰς ἀπολαύσεις, ἀφαιροῦντες ἀπ' αὐτοῦ τὴν καρτερίαν καὶ τὴν ἐλπίδα; δὲν βλέπετε ὅτι καθιστᾶτε αὐτῷ ἀφόρητα τὰ παθήματα καὶ διερεθίζετε τὰς ἐπικινδυνωδεστέρας αὐτοῦ ἀνυπομονησίας; καὶ τολμᾶτε νὰ ὑποστηρίζητε ὅτι τοῦτο ἐργάζεσθε ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης; οὐχί· πλανώμενοι πλανᾶτε· ἀντὶ τῆς εἰρήνης παρασκευάζετε αὐτῷ καταστρεπτικώτατον πόλεμον.

Η ΕΛΛΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΘΕΙΣΤΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ

Ἀνεπτύξαμεν πολλάκις ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῶν Ἑκκλησιῶν καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ ἡμετέρου κράτους ὅτι δύο ἔθνη, ἀναφανέντα καὶ μεγάλα καταστάντα καὶ δεσπόσαντα μεγαλαύχως ἐν τῷ κόσμῳ, ποικίλην ἱστορίαν παρέχουσι τοῖς ἀνθρώποις· οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι. Ἀμφοτέροι οὗτοι πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ, τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ καὶ πλάστου, ἐκ παραλλήλου εἰργάσθησαν. Οἱ μὲν Ἑβραῖοι, καθ' ἃ τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία μαρτυροῦσιν, ἐπὶ σειρὰν αἰώνων θυσιάζοντες καὶ προσευχόμενοι ὅπως καταβιάσῃσι τὸν Θεὸν εἰς τὴν γῆν, οἱ δὲ Ἕλληνες, ὡς ἐν τοῖς ἐξόχοις αὐτῶν συγγράμμασι καταφαίνεται, φιλοσοφοῦντες ἐν τῇ φύσει καὶ ἀναπτύσσοντες ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὰς ὑψηλοτέρας ἐννοίας καὶ τὰ λεπτότερα αἰσθήματα ὅπως καταιδείξῃσι τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ, τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ θείου καὶ ἀναβιβάσῃσι αὐτὸν εἰς τὸν οὐρανόν.

Καὶ οἱ μὲν Ἑβραῖοι ἀνεγείραντες ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱερὸν μέγα εἰς τὸν Ἰεχωβά, τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ, τὸν δημιουργὸν τῶν ἀπάντων καὶ τὸν πλάστην τοῦ ἀνθρώπου, ἐμπνεόμενοι ἐκεῖθεν προειδοποιοῦν τὰ ἔθνη διὰ τῶν αὐτῶν προφητῶν τὴν μέλλουσαν τοῦ Θεοῦ ἀποκάλυψιν. «Γινῶτε ἔθνη καὶ ἡττάσθε ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· ἐπακούσετε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Παιδίον γεννᾶται ἡμῖν, υἱὸς δίδοται ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ με-

γάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, ἐξουσιαστής, ἄρχων τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου, πατὴρ τῶν μελλόντων αἰώνων» (Ἑσαΐας).

Οἱ δὲ Ἕλληνες ἀνεγείραντες ἐν Ἀθήναις ναὸν θαυμαστὸν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν θεὰν τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ διακρίνοντες ὅτι μεθ' ὅλην ἐκείνην τὴν καταπληκτικὴν τοῦ ἀνθρώπου πρόοδον ἢ ὑπ' αὐτῶν ἐννοουμένη ὑψηλὴ εὐδαιμονία, ἢ ἐλευθερία καὶ ἢ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τῶν κακῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ προέλθωσιν ἄνευ ἀνωτέρας ἀντιλήψεως καὶ ἀρωγῆς, ἐκήρυττον ἐπίσης τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ὃν ἐκεῖνοι ὑπὸ τὸ ὄνομα ἄγνωστον Θεὸν ἐκ τῶν προτέρων ἐλάτρευον. Ἀείποτε, ἔλεγον διὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν φιλοσόφων, αἰείποτε θὰ κοιμᾶσθε εἰς σκότος βαθύ, ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς εὐσπλαγχνισθεὶς ἀποστείλῃ ἄλλον τινὰ ὅπως ἐξαγάγῃ ὑμᾶς ἐκ τῆς πλάνης τοῦ σκότους· «καθεύδοντες διατελοῖτε ἂν, εἰμὴ τινα ἄλλον ὁ Θεὸς ἐπιπέμψοι, κηδόμενος ὑμῶν» (Σωκράτης).

Καὶ ὄντως τότε ἔμελλε νὰ ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὡς λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καθ' ὃν ἔμελλε νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, τότε ἔμελλε νὰ ἐπιτελεσθῇ τὸ μέγα ἔργον τῆς σωτηρίας, εἰς ὃ ὀφείλεται ἢ κατὰπτωσις τῶν τυραννικῶν τῆς δουλείας ἀλύσεων, ἢ κατὰπτωσις τοῦ δεσποτισμοῦ προνομιοῦ· χου μερίδος ἀνθρώπων, τῶν καλουμένων φύσει ἐλευθέρων πολιτῶν, καὶ ἢ πλήρης ἐλευθερία ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς, τὸ ἔργον, εἰς ὃ ὀφείλεται ἢ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν ἐθνῶν καὶ τέ-

λος τὸ ἔργον, εἰς ὃ μετὰ πολλὰς καὶ ἀπελπιστικὰς περιπλανήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐστηρίχθη ἡ μακαρία τοῦ ἀνθρώπου ἐλπίς, ὅτε διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπανταχοῦ, ἐμελλον κατὰ τὰ ἱστορικὰ βιβλία τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους, «οἱ παῖδες τῶν Ἑβραίων νὰ φοιτῶσι πολὺ περισσότερον εἰς τὰ ἐλληνικὰ γυμνάσια, ἢ εἰς τὰς σχολὰς τῶν Ῥαββίνων», ἡ δὲ Ἱερουσαλὴμ νὰ καταστῇ ἡ σκηνὴ τοῦ πολιτικοῦ θεάτρου μεταξὺ τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Σελευκιδῶν τῆς Συρίας.

Τότε τέλος ἐμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ὑπὸ τῶν προφητῶν προκηρυσσομένη σωτηρία, τότε ἐμελλε νὰ ἀναπληρωθῇ ἡ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ὑποδεικνυομένη ἀδυναμία, τότε ἐμελλε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν προσδοκωμένη ἐλευθερία, ὅτε ὁ Ἰεχωβά, ὁ Θεὸς τῶν Ἑβραίων, καταβὰς εἰς τὸν κόσμον, θὰ περιεβάλλετο ὡς χλαμύδα παγκοσμίου βασιλείας τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως δι' αὐτῆς προσκαλέσῃ τὰ ἔθνη εἰς προσκύνησιν καὶ ὑποταγὴν, ὅπως δι' αὐτῆς καταρρίψῃ τὴν ὀφρὺν τῶν τυράννων καὶ δρέψῃ εἰς αἰῶνας καὶ τάξῃ ὑπὸ τὸ πανσθενὲς καὶ ἀήτηττον αὐτοῦ σκῆπτρον τὰ σκῆπτρα καὶ τὰς δυνάμεις τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡμιθέων.

Μόνοι λοιπὸν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι δύνανται νὰ καυχῶνται ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ὡς οἱ πρῶτοι ἐργάται εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, οἱ μὲν ὅτι κατεβίβασαν τὸν Θεὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οἱ δὲ ὅτι προελέαναν ὡς ἐπιδέξιοι καὶ ἀκάματοι σκαπανεῖς καὶ πα-

ρεσκεύασαν τὰς ὁδοὺς τῶν ἀποστόλων τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ ἔθνη.

Καὶ ἐπειδὴ οἱ σκληροκάρδιοι Ἑβραῖοι προεκήρυξαν μὲν τὴν κατάβασιν τοῦ θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ καταβάντα ἡρνήθησαν ὡς ἔθνος ν' ἀποδεχθῶσιν αὐτὸν, ἀπεξενώθησαν συνεπῶς καὶ παντὸς δικαιώματος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τούτου καὶ ἀπεστερήθησαν παντὸς ἀγαθοῦ ἐξ αὐτοῦ προερχομένου, κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ αὐτῆς τῆς καυχήσεως ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἐθνῶν ὡς πρῶτοι ἐργάται εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας· ὅθεν καὶ ὁ Σωτὴρ προβλέπων τοῦτο καὶ λυπούμενος λίαν διὰ τὸ ἔθνος αὐτοῦ μετ' ἀγανάκτῆσεως πρὸς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀνεφώνει : « Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας καὶ οὐκ ἠθέλησατε, ἰδοὺ ἀφίετε ἡμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος ».

Μόνοι δὲ οἱ Ἕλληνες δικαιοῦνται νὰ καυχῶνται, ὅχι μόνον ὡς οἱ πρῶτοι σκαπανεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι καθηγῆται καὶ οἱ πρῶτοι ἀπόστολοι τοῦ παγκοσμίου ἔργου, τοῦ ἔργου, ὡς εἶπομεν, τῆς σωτηρίας, τοῦ ἔργου τῆς ἐλευθερίας, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν γένει τῆς ἐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῆς πέρα τοῦ τάφου ἐλπίδος.

*Οὕτως· διότι καταβάντα τὸν Θεὸν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῇ πρώτῃ φωνῇ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν, ἀμέσως ἀπεδέξαντο καὶ μετὰ πολλοὺς περισπασμοὺς καὶ μετὰ μεγάλας θυσίας ἀπεδέξαντο αὐτὸν ὡς ἔθνος καὶ ἐπίστευσαν καὶ ὑπετάγησαν εἰς αὐτὸν καὶ

ἀνέπτυξαν θαυμασίως τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἐν τῇ ἰσχύϊ τῆς γλώσσης καὶ τοῖς μεγάλοις ἀξιώμασι τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν, στηρίζαντες τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς σοφίας καὶ τὰν ἀπαλιν καὶ συμβιβάσαντες αὐτὴν πρὸς τὴν γνῶσιν.

Ταῦτα δὲ ἐποίησαν διὰ τῶν ἀπανταχοῦ διαδεδομένων τότε ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ πρὸ πάντων διὰ τῶν δύο μεγάλων σχολῶν τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Λέγουσιν οἱ μεγάλοι σοφοὶ οἱ ἐκ τῶν σχολῶν ἐκείνων ὀρμώμενοι· οἱ ἀσπασθέντες τὴν πίστιν εἰς Χριστὸν καὶ ἀναπτύξαντες καὶ στηρίζαντες τὸν Χριστιανισμόν διὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

«Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλησι ἀναγκαία φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, ὑποπαιδεῖα τις οὖσα τοῖς τὴν πίστην δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις...

«Ἐπαιδαγώγει καὶ αὕτη (ἡ φιλοσοφία) τὸ ἐλληνικόν, ὥς ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους εἰς Χριστόν...

«Θεόθεν εἶκεν εἰς ἀνθρώπους...

«Ὁ Κύριός ἐστιν ὁ διδούς καὶ τοῖς Ἑλλησι τὴν φιλοσοφίαν διὰ τῶν ὑποδεεστέρων ἀγγέλων...

«Φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν Στωϊκὴν λέγομεν, οὐδὲ τὴν Πλατωνικὴν, ἢ τὴν Ἐπικουρείον τε καὶ Ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εὑρηται παρ' ἐκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν λέγομεν».

Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν.

«Ἔστι γὰρ, ὥς ἔπος εἶπεῖν, ἡ γνῶσις τελειώσις τις ἀνθρώπου, ὥς ἀνθρώπου, διὰ τῆς τῶν θείων ἐπιστήμης

συμπληρουμένη, κατὰ τε τὸν τρόπον καὶ τὸν βίον καὶ τὸν λόγον, σύμφωνος καὶ ὁμόλογος ἑαυτῇ τε καὶ τῷ θείῳ λόγῳ. Διὰ ταύτης γὰρ τελειοῦται ἡ πίστις, ὡς τελείου τοῦ πιστοῦ ταύτη μόνως γιγνομένου...

Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομός ἐστιν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κατεπειγόντων γνῶσις· ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βεβαία, διὰ τῆς κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένης τῇ πίστει...

«Οὕτως ἀναγκαία ὑπάρχει τῷ γνωστικῷ (τῷ φιλοσοφοῦντι) ἡ πίστις, ὡς τῷ κατὰ τὸν κόσμον τὸν δεβιοῦντι πρὸς τὸ ζῆν τὸ ἀναπνεῖν. Ὡς δ' ἄνευ τῶν τεσσάρων στοιχείων οὐκ ἔστι ζῆν, οὕτως οὐδ' ἄνευ πίστεως γνῶσιν ἐπακολουθῆσαι· αὕτη τοίνυν κρηπὶς ἀληθείας».

Ἐκ τούτων ἀπάντων συμπεραίνομεν ὅτι ἂν τὰ ἔθνη ἐστήριξαν καὶ στηρίζουσι τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν, τὴν πρόοδον αὐτῶν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐπὶ τοῦ μεγάλου δόγματος τῆς σωτηρίας ἐπὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἀποκαλυφθέντος Θεοῦ, τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ τῆς ἀθανασίας, πολὺ περισσότερον ὀφείλουσιν οἱ Ἕλληνες, ἐγκαυχώμενοι μάλιστα, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ὡς πρῶτοι παρασκευάσαντες καὶ πρῶτοι υἱοθετητήσαντες τὰ ἀποκαλυφθέντα, νὰ στηρίζωσι καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας τὴν πρόοδον καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν ἐπὶ τοῦ αἰωνίου καὶ ἀδικοαλεύτου οἰκοδομήματος τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου.

Καὶ ἐὰν ἀλλαχοῦ ἀναφαίνωνται ἑκάστοτε ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας πανθεῖσται, ὕλισται, θετικισται καὶ ἀνεξάρτητοι ἠθικολόγοι, (καθ' ὧν σοφοὶ διδάσκαλοι καὶ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ ἀντεπεξέρχονται καὶ δι' ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων καταπολεμοῦσιν αὐτοὺς καὶ

ἀποκρούουσι πᾶν δικαίωμα αὐτῶν περὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν λαῶν καὶ ματαιοῦσι τὰς ἀποσυνθετικὰς αὐτῶν καὶ ἀντικοινωνικὰς ἀξιώσεις), οἱ Ἕλληνες πολὺ περισσότερον, τοῦτο μὲν ὡς ἀποτελοῦντες καὶ αὐτοὶ μέρος τῆς παγκοσμίου ὁμοσπονδίας τῆς πίστεως τοῦ Εὐαγγελίου, σκοπούσης νὰ καταστήσῃ τὸν κόσμον μίαν ποίμνην ὑπὸ ἓνα ποιμένα, τοῦτο δὲ καὶ διὰ λόγους ἐθνικῆς φιλοτιμίας, ὡς πρῶτοι ἐργάται, πρῶτοι διδάσκαλοι καὶ μόνοι διὰ τοῦτο δυνάμενοι νὰ καυχῶνται ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ὅχι μόνον οὐδέποτε δι' οὐδένα λόγον πρέπει νὰ συντάσσωνται τοῖς ἀπίστοις καὶ νὰ ἐγγράφωνται εἰς τὸν κατάλογον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ οὔτε ἀκροάσεως πρέπει νὰ ἀξιῶσι τοὺς ἀνατροπεῖς ἐκείνους τοῦ σωτηρίου οἰκοδομήματος.

Τοῦναντίον δὲ μάλιστα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄφιν ὅτι καὶ πάλιν διὰ τῶν γραμμάτων ἡμῶν, καὶ πάλιν διὰ τῶν ἀνεξαντλήτων θησαυρῶν τῆς σοφίας τῶν προγόνων ἡμῶν, καὶ πάλιν διὰ τῶν θεοπνεύστων ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου, θὰ φανῶμεν λίαν ὠφελίμοι καὶ εὐεργέται τῷ κόσμῳ· θὰ ἀναδειχθῶμεν καὶ πάλιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διδάσκαλοι τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς σωτηρίας, θὰ φωτίσωμεν τοὺς ἀσόφους, θὰ ἐκπολιτίσωμεν τοὺς βαρβάρους, θὰ σωφρονίσωμεν τοὺς ἀσυνέτους καὶ θὰ φέρωμεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ τοὺς μήπω ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τούτου ἐμπνεομένους.

Ἀλλ' ὡς ἐν παρόδῳ· λέγουσί τινες κεκηρυγμένοι ἐχθροὶ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. «Τίνι δικαίωματι οἱ σύγχρονοι κάτοικοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, οἱ λεγόμενοι Ἕλληνες, ἐγκαυχᾶσθε ἐπὶ τοῖς μεγάλοις κατορθώ-

μασι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ λέγετε ὅτι ἔχετε τὴν δύναμιν νὰ ἐξακολουθήσητε τὸ ἔργον τῆς μεγάλης ἐκείνων ἀποστολῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν ᾧ ὑμεῖς δὲν εἴσθε Ἑλληνες, ἐν ᾧ αἱ ἐπὶ αἰῶνας ἀλλεπάλληλαι ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ καταστροφαὶ ἐξηφάνισαν τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων καὶ ἐπομένως ὑμεῖς ἐστὲ μίγμα παντοδαπῶν καὶ βαρβάρων φυλῶν, οὔτε ῥανὶς δὲ πλεον τοῦ εὐγενοῦς καὶ πολυτίμου ἐκείνου αἵματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διασώζεται;»

Ἡμεῖς, καὶ τοι τὸ ζήτημα τοῦτο θεωρεῖται πρὸ πολλοῦ ἐντελῶς λελυμένο· ὑπὸ ἐπισήμων ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ σοφῶν ἐπιχειρημάτων ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἄρδην τὰς φληναφίας αὐτὰς διαψεύδουσι, ἡμεῖς διατεινόμεθα μετὰ τοῦ ἐξόχου Ἀριστοτέλους ὅτι οὐχὶ τὸ αἷμα καὶ ἡ καταγωγὴ, ἀλλ' αὐτὴ ἡ χώρα ἡμῶν, αὐτὴ ἡ γεωγραφικὴ ἡμῶν θέσις, αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ ὀρίζοντος ἡμῶν μορφώνει καὶ ἀναδείκνυσι τοὺς ἄνδρας.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἦσαν Πελασγοὶ, κατελθόντες ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ κατοικήσαντες τὴν χώραν ταύτην· καὶ ἐν τούτοις ὁ τόπος αὐτὸς, ὅστις διὰ λόγους φυσικοὺς, κατὰ τὸν μέγαν φιλόσοφον, παρέχει ὅλα τὰ ἔξοχα προτερήματα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ἐμόρφωσε καὶ ἀνέδειξε τοὺς ἀπογόνους τῶν Πελασγῶν, μεγάλους ἄνδρας καὶ εὐεργέτας τῆς ἀνθρωπότητος.

«Σχεδὸν δὴ κατανοήσειεν ἄν τις, λέγει ὁ μέγας ἀνὴρ, βλέψας ἐπὶ τε τὰς πόλεις τὰς εὐδαιμονοῦσας τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὡς διείληπται τοῖς ἔθνεσι. Τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μὲν ἐστὶ πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης· διόπερ ἐλεύθερα μὲν

διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἀρχεῖν οὐ δυνάμενα. Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνητὰ τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δὲ διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ. Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ ἔνθυμόν καὶ διανοητικόν ἐστι, διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἀρχεῖν πάντων μιᾶς τυγχάνων ἐσσεῖ πολιτείας». Ταῦτα ἀρκεῖ δι' ἡμᾶς.

Ἐρωτῶμεν ὁμῶς ἡμεῖς οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες κατὰ πόσον διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἡμῶν διαψεύδομεν τοὺς ἐναντίους; κατὰ πόσον ἀνταποκρινόμεθα εἰς τὸ ἔργον τῆς μεγάλης ἡμῶν ἀποστολῆς ἐν τῷ κόσμῳ; κατὰ πόσον τέλος διαχειριζόμεθα τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως τοὺς ἐπιζήλους θησαυροὺς τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν παραδόσεων; Πολιτεία καὶ θρησκεία εἶνε οἱ δύο κραταιότατοι βραχίονες, οἱ ὑποβαστάζοντες ἀκλονήτως τὸ ὅλον οἰκοδόμημα· καὶ περὶ μὲν τῆς πολιτείας οὐχὶ ἡμεῖς, ἀλλ' ἄλλοι, οἱ πρὸς τοῦτο τεταγμένοι, κρινέτωσαν καὶ λεγέτωσαν· περὶ δὲ τῆς θρησκείας ἡμεῖς οἱ κληρικοὶ, οἱ κληθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρὼν, κατὰ τὸ ἀποστολικὸν λόγιον, ἡμεῖς ἰδίως ὑποχρεούμεθα νὰ λέγωμεν.

Ἦδη ἐπὶ πολλοὺς καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας τὸ ἔθνος ἡμῶν ἔφερεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου τὸν ζυγὸν τῆς ἀμαθείας. Ἐν τῷ τελευταίῳ ὁμῶς τούτῳ αἰῶνι, τῷ πολλὰ μὲν κακὰ ἐξαφανίσαντι, πολλὰ δὲ ἀγαθὰ ἐν τῷ κόσμῳ παραγαγόντι, τὸ βαθύτατον τοῦτο νέφος τῆς ἀμαθείας καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπαισθητῶς διαλύεται καὶ ἀποκαθίσταται ὁσημέ-

ραι ἡ φυσικὴ καθαρότης τοῦ πάλαι ποτὲ ἀεννάως γε-
λῶντος καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἔθνων ζωογονοῦντος
ὀρίζοντος.

Οἱ πατέρες ἡμῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος
αἰῶνος συνέλαβον τὴν ιδέαν διὰ πάσης θυσίας νὰ ἀνα-
γεννήσωσι τὴν Ἑλλάδα· καὶ λέγομεν διὰ πάσης θυ-
σίας, διότι ἐπροτίμησαν ὅχι μόνον τὰς περιουσίας αὐ-
τῶν καὶ τὰ πάντα νὰ ἀπολέσωσι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ-
νοι ἐκθύμως νὰ θυσιασθῶσιν ὅπως μὴ βλέπωσι πλεόν
οἱ ἐπιζήσαντες διατελοῦσαν ὑπὸ τὸν πολυχρόνιον ζυ-
γὸν τῆς τυραννίας, τῆς ἀμαθείας, τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ
τοῦ ἀπολυτισμοῦ, τὴν ἀεννάως τὰ ἔθνη καταπλυντί-
ζουσαν καὶ μεγαλύνουσαν τὴν μητέρα τῶν τεχνῶν, τῆς
σοφίας καὶ τῆς ποιήσεως, τὴν γαλακτόεσσαν τροφὸν
τῶν ἐπιστημῶν, τὴν πάλαι ποτε μέγαραυχον καὶ ἐν-
δοξοτάτην Ἑλλάδα.

Πρὸς τοῦτο διὰ σάλπιγγος λίαν μυστικῶς καὶ βα-
θέως ἠχούσης ἠρώτησαν τὴν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς χώ-
ρας ἀφανῶς τεθαμμένην Πυθίαν καὶ ἡ Πυθία, ἐμπνεο-
μένη εἰς τὰ βάθη ἐκεῖνα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ Εὐαγγελίου,
ἀλλ' ὅλως ἀπηυδημένη ἐκ τῶν πληγῶν καὶ τῶν πό-
νων μόλις ψιττακίζουσα, ἀπεκρίνατο : ἐὰν δώσητε εἰς
λίθους θεμελίους τὰ πτώματα ὑμῶν, τῶν συζύγων καὶ
τῶν τέκνων ὑμῶν, εἰς ὕδωρ δὲ διὰ πηλὸν τὰ αἵματα
τῶν πτωμάτων αὐτῶν, καὶ ἀγωνισθῆτε ἐπὶ ὀλόκληρα
ἔτη νυκτὸς καὶ ἡμέρας, πεινῶντες, διψῶντες, γυμνη-
τεύοντες καὶ πίπτοντες νεκροὶ κατὰ θάλασσαν καὶ ξη-
ρὰν, θέλετε θέσει τὰς βάσεις μεγάλου, ὡς μαντεύω,
εἰς τὸ μέλλον εἰκοδομήματος. Ὁ χρησμὸς οὗτος ἀστρα-
πηδὸν ἀνεγνώσθη καὶ ἐγένετο παραδεκτὸς παμψηφεὶ

ὕπὸ τῶν Ἑλλήνων· καὶ τὰ πάντα μετὰ πολλοὺς ἀγῶ-
νας καὶ μετὰ μεγάλας θυσίας ἐπακριβῶς ἐξετελέσθη,
καὶ ἐτέθησαν αἱ βάσεις καὶ ἔκτοτε δημιουργεῖται τὸ
νέον τῆς Ἑλλάδος βασίλειον.

Μία δὲ τάξις ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς θρη-
σκείας πρὸ τῆς ἐλευθερίας ὑπῆρχε· καὶ λέγομεν μία
τάξις, διότι ἅπασα ἡ κοινωνία ἐκείνη, εἴτε χειρῶνακτες
καὶ ἐργάται, εἴτε διακρινόμενοι κατὰ καιροὺς ἐπὶ
πλούτῳ καὶ ἀξιώμασι, ἅπαντες ὑπὸ ἔποψιν θρησκευ-
τικὴν ἀδιακρίτως ἐν τοῖς στρώμασι μιᾶς ἀτμοσφαίρας
ἀνέπνεον. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐπίστευον εἰς τὸ Εὐαγ-
γέλιον, ἐπίστευον εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα καὶ ἐπί-
στευον εἰλικρινῶς καὶ ἐλάτρευον τὸν Χριστὸν μετὰ
μεγάλης ἀφρσιώσεως καὶ πεποιθήσεως· ἀλλ' ὅποια ἡ
ἱστορία τῆς πίστεως, ὅποια ἡ φιλοσοφία τοῦ θρησκευ-
ματος, ὅποῖον τὸ ὕψος τοῦ πνεύματος τῶν ῥητῶν τοῦ
Εὐαγγελίου, ὅποια ἡ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἀγίας Τριά-
δος διδασκαλία, ὅποῖαι αἱ προφητικαὶ προρρήσεις καὶ
ἡ ἱστορία τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως καὶ τέλος ὅποια
ἡ ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν μεγάλῃ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ οὐ-
ρανόφυτας δύναμις τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ πάντοτε πο-
λεμοῦσα καὶ πάντοτε θριαμβεύουσα κατὰ πάσης τοῦ
Εὐαγγελίου σοφιστικῆς προσβολῆς, ἅπαντα ταῦτα οἱ
ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, οὔτε
ᾗκουον, οὔτε ἠρεύνων, οὔτε ἐφαντάζοντο, οὔτε ἠδύ-
ναντο νὰ ἐννοήσωσι, καθότι ἀπολέσαντες τὴν πατρίδα,
ἀπώλεσαν κατὰ μέγα μέρος καὶ τὴν γλῶσσαν, ἀπώ-
λεσαν τὴν σοφίαν, ἀπώλεσαν τὰ μέσα τοῦ ἀναπτύσ-
σεσθαι, καὶ ἐν πολλοῖς ἀπώλεσαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν
τοῦ ὁμιλεῖν καὶ τοῦ λατρεύειν τὸν Θεὸν ἡμέρας.

Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀφορήτου καταπίεσεως τῶν κατακτητῶν, οἵτινες, καταλαβόντες τὴν χώραν, ἐπειρῶντο διὰ τῆς σπάθης νὰ μεταβάλῃσι καὶ αὐτὰς τὰς τῶν ἡττηθέντων θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἐάν τις ἤθελέ ποτε νὰ ἐρευνήσῃ καὶ φέρῃ ὑπὸ συζήτησιν οὐ μόνον τὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς τυπικὰς διατάξεις τοῦ τελετουργικοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ὥφειλε πρῶτον, ὑποτεθεὶς ὡς βλάσφημος καὶ ἐπομένως ὡς ἐπίβουλος τοῦ μόνου δεσμοῦ, τοῦ συγκρατοῦντος τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἔνωσιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὥφειλε τὰ ὑποστῇ μεγάλην τιμωρίαν, ἴσως δὲ ἐνίοτε καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ νενομισμένα τῆς προώρου αὐτοῦ νεκρικῆς ἐκφορᾶς.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνων, τὸ ἱερατεῖον, ἐκ τῆς αὐτῆς ζύμης λαμβανόμενοι, ἦσαν ὅμοιοι ἐκεῖνοις, ἐθυσίαζον τῷ Θεῷ μετὰ πίστεως μὲν εἰλικρινοῦς, μετὰ μεγάλης δὲ εἰς τὴν ἱερὰν λατρείαν ἀφοσιώσεως, ἀλλ' ὡς τὰ πολλὰ ὡς ἡχοῦντες αὐλοὶ μηχανικῶς ἀνεγίνωσκον, καὶ μάλιστα ἀνεγίνωσκον ψιττακίζοντες. Ἐκήρυττον ὅμως νυκτὸς καὶ ἡμέρας οἱ ἀδύνατοι μὲν κατὰ τὰς γνώσεις, ἰσχυροὶ δὲ κατὰ τὰ ἥθη ἱεροθυταὶ ἐκεῖνοι, καὶ ἰδίᾳ κατ' οἴκους πρὸς ἓνα ἕκαστον καὶ ἐν γένει πρὸς πάντας κατὰ τοὺς κοινούς τῆς λατρείας τόπους, πίστιν εἰλικρινῇ καὶ ἀκλόνητον εἰς τὰς προγονικὰς παραδόσεις καὶ τοὺς καθεστηκότας τύπους τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· καὶ τοιοῦτοι ἐπὶ αἰῶνας διατελέσαντες, τοιοῦτοι ἐπὶ τέλους κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπολέμησαν καὶ τοιοῦτοι τὴν χώραν ταύτην, ἣν ἡμεῖς κατοικοῦμεν, ἐλευθέραν κατέστησαν.

Τέλος οἱ μετὰ μεγάλων θυσιῶν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν

ἀκάματοι ἐκεῖνοι ἥρωες ἀγωνισάμενοι, ὅσοι ἠδυνήθησαν
νὰ διασωθῶσι ἐκ τῆς ἀσπλάγχνου σπάθης ἀναβάντες
περιχαρῶς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθη-
νῶν, ἐκραύγασαν εἰς τὰς πέριξ καθημαγμένας χώρας:
ἀνοίχθητε οἱ πολυχρονίως κεκαλυμμένοι καὶ λιθοσκέ-
παστοι τάφοι, τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος ἐμφύχωσον
καὶ πάλιν τὰ ὅστ' αὖ καὶ τὴν κόνιν, ἐγέρθητε οἱ Σω-
κράτεις, ἀνάστητε οἱ Πλάτωνες καὶ οἱ Ἀριστοτέλεις,
ΑΝΕΣΤΗ Η ΕΛΛΑΣ, θριαμβεύει καὶ πάλιν τὸ Εὐαγ-
γέλιον.

Καὶ συμβούλιον ποιησάμενοι ἐβουλεύσαντο ὅπως ἡ
σμικρὰ αὖτη γωνία χρησιμεύσῃ ὥς ζύμη πρὸς ζύμω-
σιν τοῦ μεγάλου φυράματος· καὶ πρὸς τοῦτο ἐθήρευ-
σαν καὶ ἔθεσαν εἰς ἐνέργειαν πάντα τὰ μέσα πρὸς ἀνά-
πτυξιν τῶν πνευματικῶν τῆς ἐλευθέρας κοινωνίας
δυνάμεων.

Ἐσύστησαν λοιπὸν κατὰ πόλεις καὶ κωμοπόλεις
δημόσια ἐκπαιδευτήρια, ἐν δὲ τῇ πρωτευούσῃ τέμενος
ἱερὸν τῶν μουσῶν πλουτιζόμενον ὁσημέραι πανεπι-
στήμιον, ἐξ ὧν ἀναφαίνονται καθ' ἑκάστην ἄνδρες πε-
παιδευμένοι, νομικοὶ, ἰατροὶ, φιλόλογοι, φιλόσοφοι,
στρατιωτικοὶ καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικῶς κατηρτισμέ-
νοι ἄνθρωποι, λαμβάνοντες τὰς ἡνίας τῆς διευθύνσεως
τῶν κοινῶν καὶ ἐφορεύοντες εἰς τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω
ἀνάπτυξιν καὶ ἀνατροφὴν τῆς νεαρᾶς κοινωνίας.

Ἀπεστάλησαν κατὰ καιροὺς πλεῖστοι καὶ εἰς τὴν
Ἑσπερίαν καὶ ἐκόμισαν ἐκεῖθεν πολλὰς καὶ ἐκτετα-
μένας τῆς ἐπιστήμης γνώσεις, πρὸς δὲ καὶ πλουτισμὸν
καὶ ἥθη ἀγαθὰ καὶ ἄλλα χρήσιμα καὶ συντελεστικά
πρὸς τὴν πρόοδον.

Ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπὶ πεντήκοντα ἤδη ἔτη τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξις καὶ ὁ ὀργασμὸς πρὸς ἀποδοχὴν παντὸς ὀθνείου, συντελοῦντος πρὸς τὴν πρόοδον, ἐγένετο αἰτία ὅπως σχηματισθῇ ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης καὶ κατὰ πάντα ἀπλοϊκῆς γενεᾶς καὶ δευτέρα τάξις ἀνθρώπων, ἀσυγκρίτως ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἀνωτέρα τῆς πρώτης· καὶ ἡ μερίς αὕτη καθίσταται ὁσημέραι τὸ καύχημα τῆς χώρας, φέρουσα ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν τὰ πτυχία τῆς ἀναπτύξεως, τὰ μόνα σήματα τῶν ἐξηυγενισμένων πνευμάτων.

Ἀλλ' οἱ ἐξ ἀρχῆς ἰδρυταὶ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἔφοροι τῆς νέας ταύτης σχολῆς, προσωρισμένης νὰ διαπλάσῃ νέαν ὅλως πνευμάτων κοινωνίαν, περὶ ἐν τῶν σπουδαιοτάτων, ὅπερ ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς θεμέλιος λίθος, οὐκ οἶδμεν πόθεν παραμελήσαντες, ὅχι μικρὸν, ἤδη δυσεπανορθώτως πλέον, κατὰ τῆς χώρας ἡμάρτησαν.

Καὶ τοι ἔδειξαν κατὰ καιροὺς προθυμίαν τινὰ καὶ ἐσύστησαν καὶ σχολὰς ἱερατικὰς, ἀλλὰ περὶ τοῦ προσδοκωμένου ἐκεῖθεν ἀποτελέσματος οὐδόλως ἐφρόντισαν καὶ ἐντεῦθεν ἐπέτρεψαν νὰ παιδαγωγηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ ἡ νέα γενεὰ διὰ λίαν ἀτελοῦς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἄνευ σχεδὸν θρησκευτικῆς κατηχήσεως καὶ ἀγωγῆς· ὅθεν ἡ θήραθεν ἀνάπτυξις, λαμβάνουσα ἀνεπαισθήτως τὴν χροιάν τῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὴν θρησκείαν, σὺν τῷ χρόνῳ περιβάλλεται καὶ τὸν χιτῶνα τῆς μωρᾶς ἀθεΐας, ὃν ἐξυφαίνουσιν ὁσημέραι αἱ ποικίλαι, ὡς εἵπομεν, σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Ἑσπερίαν, ἀρυομένων ἐκεῖθεν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θρησκείαν, πᾶσαν ιδέαν, συντελοῦσαν πρὸς ἐξουθενισμόν τῶν ἱερῶν ἡμῶν παρα-

δόσεων καὶ βαθμυδὸν πρὸς κατάπτωσιν τῆς πατρώας ἡμῶν πίστεως.

Ἡ θήραθεν αὕτη οἶονεὶ ἄθρησκος ἀνάπτυξις, καταποτιζουσα ἐλευθέρως τὸν ἀπλοῦν καὶ εὐπλαστον τῆς νεολαίας νοῦν ἄνευ ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῆς ἱερᾶς σοφίας, περιεφρόνησε κατὰ συνέπειαν καὶ καθ' ἑκάστην περιφρονεῖ τοῦτο μὲν τοὺς τύπους τοὺς τελετουργικοὺς τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἀκαταλήπτους, ὡς ξηροὺς καὶ ἀκάρπους, τοῦτο δὲ τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀπλοϊκῶν ἱερέων καὶ ἐν γένει τὰ ὅλως τυπικὰ ἐκεῖνα ἱερὰ καθεστῶτα, ἐν οἷς, ὡς εἵπομεν, ἀνετράφησαν οἱ πατέρες ἡμῶν καὶ ἐν οἷς καὶ τὸν ἐθνισμόν ἡμῶν ἐπὶ αἰῶνας ἔσωσαν καὶ τὴν χώραν ταύτην ἐλευθέραν κατέστησαν.

Κατὰ συνέπειαν δὲ πρὸς τοῖς ἀπλοϊκοῖς ἐκείνοις ἀνθρώποις, τοῖς πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐλευθερίαν, οἵτινες ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικὴν μίαν, ὡς εἵπομεν, ἀπήρτιζον μερίδα, ἤρξατο πρὸ πολλοῦ ἀναφαινομένη μετὰ προόδου μάλιστα καὶ ἑτέρα τάξις ἀνθρώπων, περιλαμβάνουσα, μετὰ τινων ἐξαιρέσεων, ὅσους ἀνεπτυγμένους, τόσα καὶ μέλη, ὃ ἐστὶ τόσους εἴτε ψυχροὺς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε ὅλως ἀδιαφόρους πρὸς τὴν θρησκείαν, εἴτε τέλος καὶ πολεμίους τῆς θρησκείας καὶ κατηχητὰς τῆς ἀσεβείας.

Καὶ ὄντως· καθόσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εὐσεβειαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ δύο μερίδες ἀνθρώπων ὑπάρχουσι σήμερον παρ' ἡμῖν· καὶ ἡ μὲν πρώτη μερίς περιλαμβάνουσα ἔνθεν μὲν τὸν ἱερὸν κλῆρον, ἔνθεν δὲ τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἐκείνους, ὡς εἵπομεν, εἰς δύο μέρη διαιρεῖται, εἰς τοὺς ὄντως πιστοὺς καὶ εὐσεβεῖς καὶ εἰς τοὺς φαινομενικῶς εὐσεβεῖς, εἰς τοὺς ὑποκριτάς.

Ἀμφότερα ταῦτα τὰ μέρη, μένοντες, ὡς λέγουσι,

πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὰς ἱεράς πεποιθήσεις τῶν πατέρων ἡμῶν, οἱ μὲν ἐν τῇ εἰλικρινεῖ ἀφοσιώσει αὐτῶν, οἱ δὲ ὑποκρινόμενοι, ὑπερμαχοῦσι τῶν πατρῶων, ἀλλὰ πολλάκις καὶ μέχρι παρεκτροπῶν νομίζουσι τουτέστιν ὅτι ἡ παραμικρὰ μεταβολὴ ἐνὸς τύπου τελετουργικοῦ, ἐνὸς ἀπλουστάτου ἐκκλησιαστικοῦ ἐθίμου, ἢ παράλειψις μιᾶς τυπικῆς καὶ ὅλως ἀκάρπου ἀναγνώσεως, ἐνὸς τροπαρίου τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας, ἅμεσος γίνεται βλασφημία καὶ ἀνατροπὴ αὐτῶν οὐσιωδῶς τῶν βάσεων τῆς θρησκείας.

Οἱ ὑποκριταὶ μάλιστα κραυγάζουσιν ἐντονώτερον, βρυλόμενοι διὰ τῆς ὑπερβαλλούτης αὐτῶν φαινομενικῆς εὐσεβείας νὰ καλύπτωσι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὑβρίζουσιν ἀποτόμως καὶ βαναύσως, ἐνῷ ὁ Χριστὸς διδάσκει: «μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρᾶος εἰμὶ καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ». Καταδικάζουσιν ἀδυσωπήτως τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ ζητοῦσι τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐπὶ πῖνακος, ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς λέγει: «ἐὰν ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ ἁμαρτήσῃ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συγχωρῇται καὶ νὰ νοθετῇται». Ἐνιοὶ δὲ αὐτῶν εἶνε καὶ φιλάργυροι καὶ αἰσχροκερδεῖς, τινὲς μάλιστα καὶ ἀχρεῖοι τοκογλύφοι τοκίζοντες ὑπερόγκοις τόκοις. Οὗτοι ἐν μὲν τοῖς ναοῖς προσεύχονται μακρὰς προσευχὰς, ἀνάπτουσι κυρία καὶ ποιοῦσι μεγάλους στυλοὺς, ἐν δὲ ταῖς εἰκίαις αὐτῶν γονυπετοῦσι ἐνώπιον τοῦ βαλαντίου καὶ προσφέρουσι θυμίαμα καὶ λατρεύουσι τὸ χρῆμα. Τούτους βεβαίως ἐννόει καὶ ὁ Χριστὸς καταρώμενος: «οὐαὶ ὑμῖν ὑποκριταί! οἵτινες ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν».

Ἡ δὲ δευτέρα μερίς εἰς δύο μέρη καὶ αὐτὴ διαι-
ρεῖται, εἰς τοὺς φαινομενικῶς ἀσεβεῖς, ἢ μᾶλλον εἰς
τοὺς πιστοὺς μὲν πρὸς τὸν Θεόν, ψυχροὺς δὲ πρὸς τὴν
Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τοὺς πραγματικῶς ἀσεβεῖς καὶ
ἄθρησκους.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἄνθρωποι κατὰ βάθος θρη-
σκευτικοί, ἄνθρωποι ἠθικοί, εὐσεβεῖς καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἀ-
τίμιοι πολῖται, ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ κόσμου παριστάνου-
ντες ἄθρησκοι, διότι οὐδέποτε προσέρχοντα εἰς ναοὺς καὶ
προσευχηθῶσιν, οὔτε φαίνονται δεικνύοντες συμπύθνησιν
καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Συζητοῦντες δὲ
ἐνίοτε περὶ Ἐκκλησίας καὶ περὶ θρησκείας, προβάλλουσι
νέας προτάσεις· καὶ διατείνονται εἰλικρινῶς ὅτι δὲν
ἀπεμακρύνθησαν μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀγαπῶσι
καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, οὐδὲ προσέρχονται εἰς τοὺς ναοὺς,
διότι ὅχι μόνον, ὡς λέγουσιν, κατ' οὐδὲν ὠφελοῦνται,
ἀλλὰ καὶ τοῦναντίον ἀγανακτοῦντες ζημιοῦνται.

Ἡ Ἐκκλησία, λέγουσιν, εἶνε τὸ ἱερὸν θέατρον, ἐν ᾧ
παρίσταται τὸ δράμα τῆς σωτηρίας, τὸ δράμα τῆς θείας
ἐνανθρωπήσεως· καὶ τὸ μὲν ἅγιον βῆμα παρίστησι τὴν
σκηνὴν τοῦ οὐρανίου τούτου θεάτρου, ὃ δὲ χωρὸς τῶν
ψαλτῶν παρίστησι τὴν ὀρχήστραν καὶ τέλος ὃ ἐπί-
λοιπος ναὸς τὰ θεωρεῖα τῶν πιστῶν. Ἐὰν λοιπὸν ἡμεῖς
εἰς τὸ πολιτικὸν θέατρον, ὅπου καὶ χρήματα δαπα-
νῶμεν, τὸ σκοποῦν νὰ διεγείρῃ ἐν ἡμῖν αἰσθήματα
προσχαίρων ἡδονῶν, νὰ παραστήσῃ εἰκόνας πολλάκις
κακοήθεις καὶ ἰδέας ἀνηθίλους, τοσοῦτον συγκινού-
μεθα, ὥστε προσερχόμεθα καὶ προθύμως καὶ πολλάκις
καὶ καθήμεθα εὐχαρίστως ἐπὶ ὥρας ὀλοκλήρους, πολὺ
περισσότερον ἐπιθυμοῦμεν νὰ φοιτῶμεν εἰς τὴν Ἐκκλη-

σίαν, τὸ ἄλλως οὐράνιον τοῦτο θέατρον, τὸ σκοποῦν νὰ διεγείρῃ ἐν ἡμῖν τὰ ὑψηλότερα, τὰ ἀγιώτερα, τὰ ἠθικώτερα αἰσθήματα, ὅπου μάλιστα καὶ οὔτε χρήματα δαπανῶμεν καὶ ἅπαξ μόνον τῆς ἐβδομάδος καλεῖ ἡμᾶς ὁ κώδων εἰς κοινὴν τοῦ πλάστου λατρείαν.

Ἄλλ' ἐπιθυμοῦμεν προσερχόμενοι εἰς τοὺς ναοὺς, ἔστω καὶ ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος, καὶ νὰ ὠφελώμεθα, ἐπιθυμοῦμεν νὰ συγκινώμεθα, ν' ἀνυψώμεθα εἰς τὸ θεῖον καὶ νὰ οἰκοδομώμεθα ἠθικῶς, ὅπερ εἶνε· καὶ ὁ κύριος καὶ θεμελιώδης σκοπὸς τῆς προσελεύσεως ἡμῶν εἰς τὰς ἱεράς συναθροίσεις. Ἡ Ἐκκλησία ὅμως δὲν ἔχει τοιαύτην δύναμιν· ἐν ἡμῖν τοῦλάχιστον οὔτε τὸ ἥμισυ ἔχει, οὔτε τὸ ἥμισυ τοῦ ἡμίσεως τῆς ἰσχύος τοῦ πολιτικοῦ θεάτρου. Καὶ τοῦτο λέγοντες οὐδόλως προφασίζόμεθα, διότι οὐδένα φοβούμεθα, οὐδενὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν λόγον, οὔτε ἐπιτρέπομεν εἰς οὐδένα νὰ δανείσῃ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ τυχόν περισσεύματος αὐτοῦ αἰσθήματα εὐσεβείας.

Ἐν ὀλίγαις λέξεσι τὸ προσωπικὸν τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐμπνέει ἡμᾶς, δὲν συγκινεῖ ἡμᾶς· ἡ μουσικὴ αὐτῆς ὅχι μόνον δὲν ἠδύνει τὰ ἐν τῇ ἀρμονίᾳ ἀνατεθραμμένα ὦτα ἡμῶν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ τὸναναντίον διεγείρει ἐν ἡμῖν καὶ ἀηδίαν καὶ δυσαρέσκειαν. Καὶ τοῦτο κατὰ μεγάλην ἀτυχίαν φαίνεται ὅτι καθίσταται δι' ἡμᾶς ὅλως ἀδιόρθωτον, διότι προκειμένου περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς βλέπομεν πολλοὺς, ἐνίους δὲ δυστυχῶς καὶ ἐπιστήμονας, συζητοῦντας ὡς περὶ τοῦ τρισσοῦ τῆς θεότητος, αὐτοῦ τοῦ θεμελιώδους δόγματος τῆς θρησκείας καὶ ὅχι ὡς περὶ τύπου καὶ ἐθίμου ἐκκλησιαστικοῦ, δυναμένου κατ' ἐποχὰς νὰ μεταρρυθμί-

ζηται συμφώνως πρὸς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας.

Εἶνε, λέγουσιν ἐκεῖνοι, ἡ ἐν χρήσει μουσικὴ σεβαστὴ καὶ ἀμετάβλητος, ὡς λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς· τοῦτο καθ' ἡμᾶς ἐνδέχεται νὰ ᾔνε ἀπάτη καὶ ψεῦδος, ἴσως δὲ καὶ προσβολὴ κατὰ τῆς καλλιτεχνικῆς λεπτότητος καὶ τῆς εὐαισθησίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἄλλ' ἔστω· ἡμεῖς προβαίνομεν καὶ περαιτέρω. Λέγομεν ὅτι αὐτὸ τὸ μονότονον καὶ ἔρρινον ὕφος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς εἶνε πιστῶς καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὕφος, δι' οὗ ἐψάλλοντο αἱ τραγωδίαὶ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· σήμερον ὅμως τὸ ὕφος ἐκεῖνο δὲν τέρπει ἡμᾶς, δὲν ἀνυψοῖ, δὲν οἰκοδομεῖ, δὲν εἶνε δι' ἡμᾶς καθόλου πρακτικόν· πρέπει λοιπὸν διὰ αὐτὸ τοῦτο, διότι εἶνε προγονικὸν νὰ μείνη ἄθικτον καὶ ἀμετάβλητον; ἀλλὰ τότε πῶς αὐτοὶ οἱ σοφοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἐξωστράκισαν ἐκ τοῦ μέσου αὐτῶν ὄχι μουσικὴν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Δία, τὸν «πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε», χάριν τοῦ ὁποίου τοσοῦτους καὶ τοιούτους ἀνῆγειραν ναοὺς τὰ μεγαλοπρεπέστερα ἐκεῖνα μνημεῖα τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης αὐτῶν; πῶς ἐξωστράκισαν αὐτὸν διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι, ἀναπτυχθεισῶν ἐν αὐτοῖς τῶν ὑψηλοτέρων ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων, δὲν ἠδύνατο πλέον ὁ Ζεὺς νὰ ἱκανοποιήσῃ αὐτοὺς καὶ ἐξωσαν αὐτὸν ἐκ τῶν ναῶν καὶ εἰσήγαγον ἐκεῖ ἀντ' αὐτοῦ τὸν Χριστὸν, τὸν ὀθνεῖον ἄλλως, τὸν ἐξ Ἑβραίων, γένους μάλιστα αὐτοῖς μισητοῦ, καταγόμενον; πῶς ἀνεβίβασαν τὸν Χριστὸν εἰς τὸ προγονικὸν ἐκεῖνο θυσιαστήριον καὶ ἐλάτρευσαν αὐτὸν ὡς τὸν ἀληθῆ Θεόν,

τὸν μόνον δυνάμενον ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνωτέρας ἀνάγκας τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἐσωτερικὰς ἀπαιτήσεις τῆς μεμορφωμένης πλέον καὶ ἐξηυγενισμένης ἐλληνικῆς ψυχῆς; Ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὑμεῖς λέγετε σήμερον πρὸς ἡμᾶς, προκειμένου περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς: δὲν ἀποδεχόμεθα τὸν Θεὸν τοῦ Εὐαγγελίου, οὐδὲ κατὰ γραμμὴν ἀπομακρυνόμεθα ἐκ τῆς πίστεως εἰς τοὺς προγονικοὺς θεοὺς, θὰ ἐτάσσετο ἡ Ἑλλάς ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς τοσοῦτον εὐεργετικῆς διὰ τὰ ἔθνη Χάριτος; θὰ εἴμεθα δὲ σήμερον καὶ ἡμεῖς Χριστιανοί;

Ἀλλὰ μήπως πάλιν ἡμεῖς ἀπαιτοῦμεν καὶ γενικὴν μεταβολὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὅπερ θὰ ᾔτο ἐξ ἴσου ἄτοπον καὶ παράλογον; ἐὰν ὁ πλεῖστος ἐλληνικὸς κόσμος ἀπαιτεῖ τὴν καθεστηκυῖαν μουσικὴν, ὡς ἐν αὐτῇ ἀνατραφεῖς καὶ εἰς μόνην αὐτὴν τερπόμενος, ἔστω καὶ ἔστω εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν· ἀλλ' ἔστω καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς ἀπαρτίζοντας ἐλληνικὴν μερίδα ἐν ἐνὶ τοῦλάχιστον κατὰ πόλεις ναῶ καὶ ἐν μιᾷ λειτουργίᾳ ἡ ἀρμονικὴ μουσική.

Ἄλλ' ὅχι· οἱ διδάσκαλοι ἐπιμένουσι καὶ συζητοῦσι σπουδαίως καὶ γράφουσιν ἀλλεπαλλήλως διατριβάς καὶ ἐφημερίδας ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ τοῦ θεμελιώδους δόγματος τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐὰν ὅμως οἱ διδάσκαλοι ἐνεπνέοντο ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς παραβολῆς τοῦ Χριστοῦ, καθ' ἣν ὁ ποιμὴν ἀφῆκε τὰ ἐννεήκοντα ἐννέα πρόβατα καὶ ἐπορεύθη πρὸς ἀνέυρεσιν τοῦ ἀπολεσθέντος ἐνός, δὲν θὰ ἐπέμενον χρονοτριβοῦντες εἰς ἀκάρπους συζητήσεις, διότι ἄλλως καὶ ἡμεῖς ἐπιμένομεν

καὶ θὰ ἐπιμένωμεν κηρύττοντες αἰωνίως ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει δι' ἡμᾶς ἀπωθετικὴν δύναμιν, καθότι ὅχι μόνον, ὡς εἴπομεν, δὲν ὠφελούμεθα ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ τοῦναντίον δυσαρεστούμενοι ζημιούμεθα.

Ἀλλὰ καὶ ὑποκριτικῶς ἐὰν διανοούμεθα νὰ προσερχώμεθα εἰς τοὺς ναοὺς, προσποιούμενοι δῆθεν διὰ τὸν κόσμον εὐσέβειαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ἱερὰ ἀκολουθία εἶνε τοσοῦτον ἐκτεταμένη, ὥστε καθίσταται ἀδύνατον εἰς ἡμᾶς νὰ ἰστάμεθα ἐπὶ ποδὸς ἐπὶ δύο καὶ ἐπὶ τρεῖς πολλάκις ὥρας ἐν τῇ δυσκολωτέρᾳ ταύτῃ παθητικῇ θέσει τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ ἐπομένως θὰ ἡσθανόμεθα τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην ἢ ν' ἀγανακτῶμεν, ἢ νὰ ἐξερχώμεθα ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας, ὅπερ κατ' ἄμφω εἶνε λίαν ἄτοπον. Δι' ὅλους λοιπὸν τούτους τοὺς λόγους λέγομεν ὅτι δὲν ἀπομακρυνόμεθα μὲν τοῦ Θεοῦ, ἀπέχομεν ὅμως νὰ προσερχώμεθα εἰς τοὺς ναοὺς καὶ νὰ ἀγαπῶμεν τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπως αὕτη ἔχει δι' ἡμᾶς.

Τὸ δὲ δεῦτερον μέρος, ἄνθρωποι ἄνευ θρησκείας φιλοσοφοῦντες, ὅχι μόνον ἀδιαφοροῦσι καθ' ὅλοκληρίαν πρὸς πᾶσαν ιδέαν θρησκευτικὴν, ἀλλὰ καὶ περιφρονοῦσι τὰς δοξασίας καὶ τὴν ἐπιμονὴν εἰς τὰ πάτρια τῶν ἀπλοϊκοτέρων· καὶ ἐπειδὴ ἡ κοινωνία ἡμῶν δὲν ἔφθασεν εἰσέτι εἰς θέσιν ὅπως ἀνέχεται ἀπαρατηρήτως κηρυττόμενα τὰ τοιαῦτα, προβάλλουσιν οἱ κύριοι οὗτοι μυρίας προφάσεις καὶ δικαιολογήσεις. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα εἶνε φροῦδα καὶ ἡ μόνη ἀλήθεια εἶνε ὅτι δὲν ἔμεινεν ἐν αὐτοῖς οὔτε ἵχνος θρησκείας· διότι ἐὰν πραγματικῶς ἐνυπῆρχεν ἐν αὐτοῖς καὶ ἀμυδρόν τι αἰσθημα εὐσεβείας, ἀντὶ νὰ περιφρονῶσι καὶ νὰ ἐξυβρί-

ζωσι ἤθελον φροντίζει ὅπως φωτίζωσι τοὺς ἀπλοῖκους περὶ τῶν ἐσφαλμένων, ἐὰν ὑπάρχωσιν ἐσφαλμένα, ἀρυόμενοι μάλιστα ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῶν τὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἐκ τῆς μεγάλης σοφίας, ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν ζωογονοῦσα θρησκεία.

Συνελόντι εἰπεῖν, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς θρησκείας εἰς δύο κεφαλαιώδεις μερίδας διαιρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ἡ κοινωνία, καθὼς καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ· αἱ μερίδες αὗται ἀμοιβαίως ἀντιμαχόμεναι ὅτε μὲν ἀφανδὸν, συνειθέστερον ὁμῶς κρύφα, πρὸς ἀλλήλας ἐρίζουσιν.

Καὶ ἐν μὲν τῇ Εὐρώπῃ θρησκευτικοὶ καὶ ἄθρησκοι συζητοῦσι εἴτε προφορικῶς, εἴτε ἐγγράφως διὰ τῆς ἐπιστήμης· οἱ μὲν θετικισταὶ, πανθεῖσται, ὕλισται καὶ λοιποὶ προβάλλοντες καὶ ὑποστηρίζοντες τὰς ἰδέας, ἃς προηγουμένως περιεγράψαμεν, οἱ δὲ θρησκευτικοί, ἄνθρωποι ὡς τὰ πολλὰ σοβαροί, ἐμβριθεῖς καὶ λίαν πεπαιδευμένοι, ἀντικρούουσιν αὐτοὺς δι' ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων, ἀρυόμενοι ταῦτα ἐκ τοῦ λόγου, ἐκ τῆς ἱστορίας, ἐκ τῆς ἐπιστήμης, ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκ τῆς ἱερᾶς ἀποκαλύψεως· ὥστε μεθ' ὅλας τὰς ἐπιμόνους τῶν ἀθρήσκων προσπαθείας ἡ πλάστιγξ οὐδέποτε κλίνει πρὸς τὰς ἀναρχικὰς, τὰς ἀποσυνθετικὰς καὶ ἀπελπιστικὰς ἐκείνων δοξασίας. Παρ' ἡμῖν ὁμῶς ἐν Ἑλλάδι ἡ ἔρις μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, τῶν μὲν ἀπλοϊκῶν καὶ ἀσόφων, τῶν δὲ ὡς τὰ πολλὰ ἡμιμαθῶν, (καὶ ἵνα εἴπωμεν κάλλιον ὅλως ἀμαθῶν ὡς πρὸς τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις τοῦ ἔθνους), ἡ ἔρις, λέγομεν, παρ'

ἡμῖν μακρὰν τῆς ἐπιστήμης γινομένην, καθίσταται, ὡς ἐπόμενον, καὶ ἀπότομος καὶ βάνανσος καὶ ὕβριστική.

Οἱ μὲν πρῶτοι, οἱ εὐσεβεῖς, οἱ πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, κραυγάζουσι κατὰ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀγνοοῦντες τὰς πηγὰς τοῦ κακοῦ κραυγάζουσι ματαίως, καταρῶμενοι τοὺς δευτέρους :

« Ἄθεοι, ἀντίχριστοι, φαρμασῶνοί, καταστρέφετε ἐν τῇ ψευδοσοφίᾳ ὑμῶν τὴν θρησκείαν, ἀπολακτίζετε τὰ ἱερὰ τῆς πατρίδος, κατακρημνίζετε τὸ σωτήριον οἰκοδόμημα τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν ᾧ οἱ πατέρες ἡμῶν ἔζησαν καὶ ἐν ᾧ ἐπεδαψίλευσαν ἡμῖν τὴν ἐλευθερίαν· ἐπέλθοι ἐφ' ὑμᾶς ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν ».

Οἱ δὲ δεύτεροι, οἱ ὅλως ἄθρησκοι καὶ ἐχθροὶ τῆς Ἐκκλησίας, γαύρως ἐπὶ τῇ ἀναπτύξει καὶ τῇ προόδῳ αὐτῶν ἐγκαυχώμενοι, ἀποτόμως καὶ μετὰ θράσους, ἀλλ' ὡς τὰ πολλὰ καὶ ἄνευ πατάγου, διότι τοιοῦτον πάταγον δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰσέτι οἱ ἐθνικοὶ ἡμῶν πόθοι, ἀποκρίνονται πρὸς τοὺς πρώτους :

« Δεισιδαίμονες, ἀμαθέστατοι, δοῦλοι τῆς τυφλῆς ἀναγνώσεως, ἀτημέλητοι, ἀπολίτευτοι, ἀνεπιστήμονες, πλάνοι καὶ ἀπατεῶνες, ὑποστηρίζοντες ἐν τῇ θρησκείᾳ τὰ ποταπὰ ὑμῶν συμφέροντα, ὑποβοηθοῦντες τὴν ἀμάθειαν καὶ ἐντεῦθεν ἐμποδίζοντες τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρόοδον τῆς κοινωνίας, φιμώθητε, ἔτι ὀλίγον θὰ ἔχητε ὑπαρξιν, ἡγγικεν ἡ ὥρα, ὁ χρόνος ἐπὶ θύραις ἐστίν, ὅτε τα φρονήματα ὑμῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης θὰ ἐκμηδενισθῶσιν.

Τοιοῦτος πόλεμος, ἀφανὴς μὲν, ἀλλὰ λίαν καταστρεπτικὸς διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν, ἐξερράγη πρὸ πολλοῦ

καὶ ὁσημέραι μετ' ἐπιτάσεως ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν ἐπεκτείνεται. Ἀλλὰ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ αἰῶνος, πρὸς ἣν ὀργᾶ καὶ τὸ ἡμέτερον ἔθνος, τὸ κακὸν ἤρξατο δι' ἡμῶν αὐτῶν καὶ δι' ἡμῶν αὐτῶν ὑποτρέφεται.

Ὁ ἄνθρωπος προελθὼν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ, ὡς ἐν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, ἐπλάσθη ἀθάνατος καὶ ἐπροικίσθη διὰ τοῦ λόγου, ὅπως δι' αὐτοῦ κρίνη καὶ ἐννοῇ, ὅτι ὑπερέχει τῶν ἄλλων δημιουργημάτων, ὅτι τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐδωρήσατο εἰς αὐτὸν εἰς μέγας νομοθέτης, εἰς ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος, εἰς πανάγαθος καὶ παντοδύναμος, εἰς προγνώστης καὶ παντογνώστης, ὃν ὀνομάζει Θεὸν, εἰς ὃν καθ' ἐκάστην κλίνει τὸ γόνυ καὶ λατρεύει ὡς πλάστην καὶ εὐχαριστεῖ ὡς εὐεργέτην καὶ καθικετεύει ὡς εὐπλαγχνον καὶ ἐξιλεοῖ ὡς μακρόθυμον διὰ τὴν μακαρίαν ἐλπίδα· οὐχ ἥττον ὁμως λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πτώσεως καὶ τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ, ἐντεῦθεν δὲ τῶν ἔξεων καὶ ἀδυναμιῶν αὐτοῦ καὶ ἐν γένει τῆς ἀσθενοῦς αὐτοῦ φύσεως, δύναται καὶ οὗτος νὰ παραβληθῇ πρὸς ἐν τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων εἴτε τῶν ἐμψύχων, εἴτε τῶν ἀψύχων.

Καθὼς λοιπὸν τὸ δένδρον καθ' ἣν λάβῃ καλλιέργειαν καὶ ἀνατροφὴν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, τοιοῦτους αὐξηθὲν θὰ παρέχῃ καὶ τοὺς καρποὺς, καθὼς καὶ ὁ ἵππος καὶ τὰ ἄλλα ζῶα καθ' ἣν λάβωσιν ἀνατροφὴν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, τοιαύτας αὐξηθέντα θὰ ἔχωσιν τὰς ἔξεις καὶ τὰς θελήσεις, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος καθ' ἣν λάβῃ μόρφωσιν καὶ ἀνατροφὴν εἴτε ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, εἴτε ἐν τοῖς σχολείοις, εἴτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τοιαύτας, μετὰ τινων βεβαίως μεταλλαγῶν καὶ βελτιώσεων,

ἀνδρωθεὶς θὰ φέρῃ καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἔξεις καὶ τὰς θελήσεις· οἱ δὲ λόγοι καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ θὰ ᾔνε ἀπαύγασμα τῆς καρδίας καὶ πιστοτάτῃ εἰκὼν τῶν διανοημάτων αὐτοῦ.

Ὅντως· τοιαύτην ἔχουσιν ἐπίρροϊαν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἔξεις τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς, ὥστε πολλάκις αἱ ἰδέαι αὐταὶ κρινόμεναι εἰς ἀνδρικὴν ἡλικίαν καὶ περ τυχὸν ἀποδοκιμαζόμεναι ὡς ψευδεῖς καὶ ἀνυπόστατοι, οὐχ ἥττον τοιαύτας ἀφίνουσιν ἐντυπώσεις, ὥστε καὶ διαμαρτυρόμενος ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ἐντελῶς νὰ χειραφετηθῇ καὶ ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτῶν. Ὡς παράδειγμα φέρω πρόσφατον διήγημά τινος τῶν φίλων ἡμῶν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας ἤκουε πολλάκις ἐν τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἀνθρώπους, καὶ αὐτοὺς ἐνίοτε τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, διηγουμένους διὰ λίαν ζωηρῶν καὶ φοβερῶν εἰκόνων ὅτι εἰς τόπους ὠρισμένους συνήθως ἀποκέντρους καὶ πλησίον νεκροταφείων ἀναφαίνονται ἐν βαθείᾳ νυκτὶ Βρυκόλακες (νεκροὶ ἐξερχόμενοι ἐκ τῶν τάφων καὶ περιφερόμενοι ἐκ τῷ σκότει) ἢ Νεράϊδες (πνεύματα πονηρὰ ἐνσωματούμενα καὶ περιπλανώμενα εἰς τόπους συνήθως ἀποκρήμνους ἢ ἐλώδεις). Ἦτο δὲ ἀδύνατον πλέον αὐτὸς ὡς παῖς νὰ διέλθῃ νυκτὸς καὶ μάλιστα ἐν σκότει τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Ἀλλὰ καὶ τοι ἀνεχώρησεν, ὡς λέγει, ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος καὶ ἐγένετο ἤδη ἀνὴρ καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἀπέκτησε τοσαύτας τοῦλάχιστον γνώσεις, ὥστε νὰ κρίνῃ κατὰ βάθος καὶ νὰ ἐννοῇ ἀλανθάστως, ὅτι νεκροὶ ἐκ τῶν

τάφων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξέρχωνται, οὔτε πάλιν πνεύματα ἀπλῶς λαμβάνουσι σάρκας, ὁμολογεῖ παρρησίᾳ ὅτι καὶ σήμερον ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀνδρικῇ εὐθυκρισίᾳ, τοῦλάχιστον ἐπὶ τοιούτων μικρῶν πραγμάτων, ἐπισκεπτόμενος ἐνίοτε τὸν τόπον αὐτοῦ κατ' οὐδένᾳ λόγον συγκατανεύει, ὥς τοῦτο γνωρίζουσιν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ, νὰ διέλθῃ ποτὲ μόνος ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ μάλιστα ἐν σκότει τὰ ἄλλοτε ἀποτροπαια ἐκεῖνα μέρη, καθότι, ἐὰν ἀμυδρά τις ὑποπτος σκιά ὄραθῇ, ἢ φόφος τις ἀκουσθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ἀφεύκτως τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ἤθελον προξενήσῃ εἰς αὐτὸν, τὸν σήμερον φιλοσοφοῦντα, λίαν δυσάρεστα ἀποτελέσματα.

Τίς λοιπὸν δύναται νὰ κλονίσῃ τὴν ἐν ἡμῖν πεποιθησιν, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ πλάναι τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἐκ ζωηρᾶς μάλιστα ἀναπτύξεως λαμβανόμεναι, ἀφίνουσιν ἀνεξιτήλους ἐντυπώσεις καθ' ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου οἷαδὴ ποτ' ἂν εἶνε ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ;

Ἀλλὰ δυστυχῶς παρ' ἡμῖν ἐν μὲν τῇ οἰκογενεῖᾳ διασώζεται εἰσέτι ἡ τυπικὴ θρησκεία, ἃν καὶ κατὰ μέγα μέρος καὶ αὐτὴ ὁσημέραι ἐκλείπει· οὔτε ὅμως ἐν τοῖς σχολείοις, οὔτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπάρχει θρησκεία. Ἐννοοῦμεν δὲ τοιαύτῃν θρησκείαν, οἷα νὰ θερμαίνῃ μὲν ἀφ' ἑνὸς τὴν καρδίαν, ἀναπτύσσουσα ἐν αὐτῇ τὸ ἀληθὲς αἶσθημα τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, νὰ ἀνυψοῖ δὲ τὴν διάνοιαν εἰς τὰς ὑψηλοτέρας περὶ Θεοῦ καὶ ἀθανασίας ιδέας.

Ἀλλὰ πόθεν ἄρᾳ γε ἐξησθένησε καὶ ἐκλείπει παρ' ἡμῖν ἡ τοιαύτη θρησκεία ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐκπαιδευτηρίων, ἐκ τῆς οἰκογενείας, ἐκ τοῦ σχολείου καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας; τοιαύτη θρησκεία ἀπὸ

αἰώνων ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν δὲν ὑπάρχει. Ὑπῆρχεν, ὡς εἴπομεν, ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν πρὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν τοῖς ἀπλοικωτέροις ζωηρὸν τὸ αἶσθημα τῆς ἀπλῆς πίστεως, τῆς τυπικῆς θρησκείας, ἀλλὰ τὸ ὅποῖον ἡ νεωτέρα μονομερὴς ἀνάπτυξις, ὑπὸ τὸ πρίσχημα δῆθεν τῆς ἐπιστήμης ἀρξαμένη πρὸ πολλοῦ νὰ προσβάλλῃ, ὁσημέραι κλονίζει καὶ ἐξασθενοῖ καὶ καταρρίπτει.

Μεταβαίνομεν χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν εἰς τὴν Δύσιν· καὶ εἶνε, ὡς εἴπομεν, ἀληθὲς ὅτι ἐπωφελοῦμεθα ἐκεῖθεν πολλαχῶς ὡς πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν ἀκατήχητοι ὄντες καὶ ἀστοιχείωτοι καὶ ἐπομένως ὅλως ψυχροὶ καὶ ἀδιάφοροι, μὴ λαβόντες μὲν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἀληθῆ θρησκευτικὴν ἀγωγὴν, ἐν δὲ τῷ σχολείῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ ἀπορρίψαντες καὶ αὐτὴν τὴν πίστιν τῶν γονέων ἡμῶν, οὐδ' ἐπὶ σμικρὸν καὶ ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν εἰς θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, ἢ εἰς θεολογικὰς συζητήσεις, ὅπως κρίνωμεν καὶ ἐπὶ τούτων καὶ εἴτε ἐν λόγῳ ἀρνηθῶμεν, εἴτε καρπωθῶμεν καὶ ἐκεῖθεν γνώσεις τινὰς καὶ ὠφελήσωμεν καὶ τὴν πατρίδα ἡμῶν ἐπανελθόντες. Ταῦτα δυστυχῶς, ἂν ὅχι γενικῶς, εἰς πολλοὺς ὁμῶς ἐφαρμόζονται τῶν ἐκπαιδευομένων ἐνταῦθα πρῶτον καὶ εἶτα ἐν Εὐρώπῃ.

Ἐπὶ πέντε δὲ ἔτη καὶ πλέον πολλάκις μένοντες ἐκεῖ, οὐδέποτε εἰσερχόμεθα εἰς ναὸν ὅπως ἀκροασθῶμεν ἱεροκήρυκος, οὐδέποτε ἐν τοῖς πανεπιστημίοις ἐπισκεπτόμεθα παράδοσιν σοφοῦ θεολόγου. Καὶ τί λέγομεν; ἴσως οὐδέποτε, καὶ εἴθε νὰ ἐψευδόμεθα, ἡμέρας τινος,

ἢ νυκτὸς οὐδ' ἐπὶ σμικρὸν ἀνυψοῦμεν τὸν νοῦν εἰς τὸ θεῖον. Ἐπιστρέφομεν δὲ εἰς τὴν πατρίδα χεῖρονες ἢ τὸ πρότερον, ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐχθροὶ ἐνίοτε τῆς θρησκείας.

Καταλαμβάνομεν ἐπανελθόντες τὰς ἑδρας τῶν δημοσίων λειτουργιῶν, τῶν παιδαγωγῶν, ἢ τῶν διδασκάλων καὶ ἀνατροφέων τῆς κοινωνίας καὶ διδάσκομεν τοὺς νέους καὶ μεταδίδομεν εἰς αὐτοὺς τὰς ιδέας τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐπιστήμης εἰς οὐδὲν ἄλλο δυναμένης νὰ χρησιμεύσῃ, ἢ εἰς μηχανὴν πρὸς κερδοσκοπίαν, ἄνευ τοῦ ἀγιασμοῦ καὶ τῆς δυνάμεως τῆς θρησκείας· ἢ ἀκριβέστερον ἄνευ τῆς ἀναποφεύκτου διὰ τὸν νέον ἠθικῆς διαπλάσεως, προερχομένης ἐκ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ἐκ τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ἀρύεται τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀξιώματα αὐτῆς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς, ὃ ἐστὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν ὡς εἰς πλάστην καὶ δημιουργὸν ὀφείλεται ἄμεσος ὑποταγὴ καὶ ἀγάπη.

Ἄλλοτε δὲ πάλιν τινές, εὐτυχῶς ὀλίγιστοι, καὶ περ ἐν πολλοῖς ἀξιότιμοι, δείκνυνται θρασύτεροι καὶ αὐθαδέστεροι. Διαμείναντες ἐπὶ ἔτη εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ ἐκεῖ ἐκ μικρῶν, ἐν οἷς ἀνστράφησαν, εἰς μεγάλα ἀτενίζοντες, χαίνουσιν τὸ στόμα ἐνεοὶ καὶ ἐκθαμβοὶ καὶ καταβροχθίζουσιν πᾶν τὸ προστυχὸν εἴτε ὡς ἀρχὰς προόδου καὶ πολιτισμοῦ, εἴτε ὡς ἀλανθάστους φιλοσοφικὰς ἀληθείας· πολλάκις δὲ φέρ' εἰπεῖν καὶ ἐκ τῶν τριόδων τῶν Παρισίων ἀρύονται τὰ ἐπιβλαβέστερα ὡς νέας δῆθεν ἀρχὰς καὶ ἀνακαλύψεις τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῶν μεγάλων εἰς τὰ μικρότερα, ὅλως ἀγέρωχοι καὶ πεφυσιωμένοι ἐκφράζουσι τὸν θαυμασμόν αὐτῶν εἰς τὴν μικρὰν ἡμῶν πατρίδα, ἀμέσως ἐκ-

δίδοντες καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτῶν βίου, ὅπερ ὡς τὰ πολλὰ ἀποβλέπει εἰς κερδοσκοπίαν.

Διδάσκουσι, χάριν πολλάκις τοῦ προγράμματος αὐτῶν καὶ κατηχοῦσι τοὺς ἀπλοῖκους ἡμῶν ἀδελφούς, ὅτι αὐτοὶ ἐν τῇ μεγάλῃ Εὐρώπῃ τὴν ὅλην ἐπιστήμην σπουδάσαντες, εὗρον ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ εἶνε παίγνιον, δὲν ὑπάρχει ἀθανασία· ὡς νὰ ἔλεγον εἰς αὐτοὺς, σφάξατε, κλέψατε, ἀπαγάγετε, ἐπιорκήσατε, θύσατε, ληστεύσατε, ἀπολέσατε, ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ εἶνε παίγνιον, δὲν ὑπάρχει ἀθανασία· ὡς νὰ ἔλεγον εἰς αὐτοὺς: δεῦτε ἀδελφοί, πάντες ὑλογενεῖς καὶ οὐδὲν πλέον, δεῦτε περὶ τὴν τράπεζαν τῆς ἀπιστίας καὶ παντὸς ἀδιακρίτως ἐν τῷ κόσμῳ ἡδέος περικαθίσαντες, φάγωμεν, πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν, ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶνε μῦθος, ἡ λατρεία αὐτοῦ εἶνε παίγνιον, δὲν ὑπάρχει ἀθανασία.

Ἄλλ' ὅλα ταῦτα εἶνε ψεῦδος καὶ ἀπάτη ἀνήθικος, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, ἀπάτη ἐθνοκτόνος. Ἐν Εὐρώπῃ, ὡς διὰ μακρῶν ἀφηγήθημεν, ἀναφαίνονται μὲν τοιαῦται ἰδέαι, ἀλλ' οἱ Εὐρωπαῖοι ὡς κοινωνίαι οὐδόλως ἀποδέχονται τοιαύτας ἀρχάς, οὐδόλως βασιζοῦσι τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐπὶ τοιούτων ἰδεῶν, ἃς ἐμφανῶς ἀποπτύουσι καὶ ἀποδοκιμάζουσιν, ὡς ἀνατρεπτικὰς πάσης ἀνθρωπίνης προόδου.

Ἄλλ' ἔστω ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ καθεστῶς τῆς Εὐρώπης ἐστηρίζετό ποτε ἐπὶ τοιούτων ἀρχῶν, ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἔπρεπε νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς ἐκείνους, τοῦναντίον δὲ μάλιστα ἔπρεπε νὰ ἀντι-

τάξωμεν πάση σπουδῇ, ὅτι δὲν εἶναι σοφώτεροι τῶν προγόνων ἡμῶν.

Ὁ πρῦτανις τῶν φιλοσόφων, ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ τῶν αἰώνων, ἄρά γε δὲν ἀποφαίνεται ὅτι οἱ μὴ γινώσκοντες καὶ μὴ λατρεύοντες τὸν Θεὸν εἶναι ἄσοφοι, εἶνε ζωώδεις, εἶναι ἄλογοι, ὡς μὴ ἀνυψούμενοι ὑπεράνω τῆς ὕλης τῆς φθαρτῆς, ὑπεράνω τῶν παθῶν, ὑπεράνω τῶν ἐπιγείων; εἶνε δὲ καὶ ἐπίβουλοι καὶ κακοήθεις ὡς ἀνατρέποντες τὸ ἱερὸν καθεστῶς, τοὺς νόμους τῆς ὑγιεῦς ἠθικῆς, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία τῆς πολιτείας; Μία, λέγει, εἶνε ἡ πηγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου, ὁ Θεός· μία εἶνε ἡ ἀκλόνητος βᾶσις μιᾶς εὐδαίμονος κοινωνίας, ἡ εὐσέβεια. «Ἀρχὴ ἀρίστη πάντων μὲν ὁ Θεός, ἀρετῶν δὲ ἀρίστη ἡ εὐσέβεια».

Ἐπιπροσθέτει δὲ καὶ ἕτερος σοφὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ, ὁ Δημοσθένης, ὅτι διὰ νὰ ᾔηνε ὁ ἄνθρωπος ἀληθῶς ἄνθρωπος, διὰ νὰ ᾔηνε ἀληθῶς λογικὸς, τέλειος καὶ γνήσιος πολίτης, πρέπει νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς καρδίας. Ἡ δὲ ἀληθὴς λατρεία εἶνε, λέγει ὁ ἔξοχος ἀνὴρ, νὰ ἐξομοιώσῃ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν πρὸς τὸν Θεόν, ὅ ἐστι νὰ συνταύτισῃ καὶ θέσῃ εἰς ἀρμονίαν τὰς διαθέσεις αὐτοῦ, τὰς θελήσεις καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὰ ὑψίστα τῆς θεότητος προσόντα· νὰ καταστήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν ἀγαθόν, καθὼς ὁ Θεός εἶνε πανάγαθος, δίκαιον, καθὼς ὁ Θεός εἶνε δίκαιος, πρᾶον καὶ ἡμερον, καθὼς ὁ Θεός εἶνε πρᾶος καὶ εὐπλαγχνος, ἐλεήμονα, καθὼς ὁ Θεός εἶνε πολυέλεος, ἀνεξίκακον, καθὼς ὁ Θεός εἶνε οἰκτίρμων καὶ μακρόθυμος καὶ τὰ

παρόμοια : « Ἀριστα, λέγει, τιμήσεις τὸν Θεόν, ὅταν τῷ Θεῷ δι' ἀρετῆς τὴν διάνοιαν ὁμοιώσης ».

Ταῦτα ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἔπρεπε ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ν' ἀντιτάξωμεν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας. Ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν ὑφίσταται ἡ περίστασις αὕτη· διότι αἱ εὐρωπαϊκαὶ κοινωνίαι πάνυ καλῶς οἶδασιν νὰ ὠφελῶνται ἐκ τῶν ἀλανθάστων τούτων ἀποφθεγμάτων τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ νὰ στηρίζωσι τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐπὶ τῶν θεοπνεύστων ἐντολῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἐπὶ τίνι λόγῳ λοιπὸν ἡμεῖς οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐσμὲν σοφώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν προγόνων ἡμῶν, οὓς οἱ αἰῶνες ἐθαύμασαν καὶ θαυμάζουσιν; ἐπὶ ποίων βάσεων δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἐσμὲν κριτικώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν ὑγιῶς φρονούντων Εὐρωπαίων, ὥστε νὰ περιφρονῶμεν τὰ δόγματα ταῦτα, ἐφ' ὧν ἄλλως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος ἐπὶ τῆς γῆς ἔπρεπε νὰ στηρίζωμεν τὴν ἀνάπτυξιν ἡμῶν, τὴν πρόοδον ἡμῶν, τὸν πολιτισμὸν, τὴν εὐδαιμονίαν ἡμῶν, αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ;

Ἀλλὰ μέγιστον δυστύχημα συμβαίνει παρ' ἡμῖν· συμβαίνει κακὸν, ὑποσκάπτον τὰ θεμέλια τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν οἰκοδομήματος· καὶ τοῦτο εἶνε ὅτι αὕτη, ὡς ἀφηγήθημεν, ἡ ψυχρότης πρὸς τὴν θρησκείαν, ἢ μᾶλλον εἶπεῖν, αὕτη ἡ ἀθρησκεία, ἡ μετὰ τινος ἐπιτάσεως τὰς συνειδήσεις τῆς κοινωνίας ἡμῶν δηλητηριάζουσιν, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ τὸ ἑναντίον κορυφῶται.

Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ὡς χεῖμαρρος καταρρέει· ὁ Θεὸς καθίσταται ὅτε μὲν ἀντικείμενόν ψυχρᾶς ἀδιαι-

ρίας, ὅτε δὲ καὶ μῦθος, κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ ἡ ἥθικὴ χειραφετεῖται καὶ καθίσταται ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπ' αὐτοῦ· ὅθεν καὶ τὰ ἥθη ὁσημέραι διαφθείρονται καὶ παρ-λύουσι· καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἀναγκαζόμεθα νὰ εἰπώμεν πρὸς λύπην τῶν εὖ παρ' ἡμῖν φρονούντων ὅτι καὶ ἡ ἀκτίς τῆς ἐπιδιορθώσεως, ἡ τῆς ἀναστολῆς τοῦλάχιστον τοῦ κακοῦ, δὲν ἐπιφώσκει.

Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα δὲν εἶνε τροφὴ ὑλική, ἥτις διδομένη διὰ κοχλιαρίου εἰς ἄνθρωπον ἀσθενῆ νὰ ἐπανορθοῖ τὰς ἀπολεσθείσας δυνάμεις καὶ νὰ ἀνορθοῖ αὐτὸν ἐκ τῆς κλίνης, ἀλλ' εἶνε τροφὴ πνευματικὴ, διδομένη βαθμηδὸν καὶ τρέφουσα τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας· ὥς καὶ ὁ παλαιὸς ποιητὴς ἀποφαίνεται, «παῖδ' ἔτ' ἐόντα, χρεὼν δὴ καλὰ διδασκέμεν ἔργα».

Ἡ τροφὴ ὁμῶς αὕτη ἐλλείπει ἀφ' ἡμῶν καὶ αἱ διά-νοιαι ἀσθενοῦσι καὶ αἱ καρδίαι ψυχραίνονται, ἡ δὲ ἀσθένεια αὕτη βαίνει ἐπὶ τὰ χεῖρω· καθότι ὅσω προχωρεῖ ἡ θήραθεν ἀνάπτυξις ἀνευ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἀνευ ἐμβριθοῦς εἰς τὸ Εὐαγγέλιον κατηχήσεως ἐν τοῖς σχολείοις καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ, τόσω οἱ ἐναντίοι τῶν ἱερῶν ἰδεῶν πολ-λαπλασιάζονται καὶ ἐπομένως τόσω ἡ ἀπιστία τρέφεται καὶ ἡ ἀσέβεια πλεονάζει.

Εἶνε δὲ δυσχερέστατον, ἢ μᾶλλον ἀδύνατον, οἱ ἀσεβῶς ἀνατραφέντες ἐκεῖνοι ἄνθρωποι νὰ ἐμπνευσθῶσι πλέον ἐκ τῆς ἱερᾶς τοῦ Εὐαγγελίου φωνῆς· τούναντίον δὲ μάλιστα αἱ προτροπαὶ καὶ αἱ διδασκαλίαι εἰς τὰς νοσεύσας ἐκείνας συνειδήσεις προξενοῦσιν ἐνίοτε περισσοτέραν βλάβην καὶ ὅλως ἀντίθετα ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδιωκομένων.

«Ὡσπερ γὰρ ἐν ἱατρικῇ, λέγει καὶ ὁ μέγας Ἀριστοτέλης, τὰ μὴ καθαρὰ τῶν σωμάτων, ὁπόσω ἂν θρέψῃς, μᾶλλον βλάψεις, ὅλην ὑποβαλὼν τῇ κακοχυμίᾳ, οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν μοχθηροῖς δόγμασι προκατειλημμένην, ὁπόσω ἂν διδάξῃς, μᾶλλον βλάψεις, μείζονας ἀρχὰς αὐτῇ τῆς κακοδοξίας παρέχων».

Ἡ δὲ Ἐκκλησία ἡμῶν, αὐτὴ ἡ φιλόστοργος μήτηρ τῶν ἀθανάτων πνευμάτων, αὐτὴ ἡ τροφὸς τῆς μακαρίας ἐλπίδος, αὐτὸ τὸ πρακτικὸν σχολεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, αὐτὴ ἡ ἱερὰ κιβωτὸς, ἡ περιλαμβάνουσα ὅλας τὰς ὑψηλότερας ιδέας καὶ τὰ εὐγενέστερα αἰσθήματα τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας, αὐτὴ τέλος ἡ πηγὴ τῶν ἠθικωτέρων τοῦ ἀνθρώπου διδαγμάτων ἐν πάσαις ταῖς τοῦ βίου περιπετεῖαις, αὐτὴ λέγομεν ἡ Ἐκκλησία ἀπέναντι τῆς καταπτώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὡς ἀνεπτύξαμεν, ἀπέναντι τῆς εἰσβολῆς τοιούτων κακοδόξων καὶ ψυχοφθόρων ἰδεῶν εἰς τὴν χώραν ἡμῶν καὶ ἐπομένως τοῦ κλονισμοῦ αὐτῶν τῶν βάσεων τοῦ εὐαγγελικοῦ οἰκοδομήματος, ἀργεῖ σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν.

Ἡμεῖς οἱ δημόσιοι αὐτῆς λειτουργοὶ, οἱ κληθέντες ὡς ἄγρυπνοι καὶ ἀκάματοι ἱεροφάνται τοῦ λόγου, ὡς τύπος τῆς εὐαγγελικῆς ἀρετῆς, ὡς ὑπογραμμὸς τοῖς πολλοῖς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, παρασάγγας ἀφίστάμεθα τοῦ μεγαλείου, ὃ φέρει ὁ τίτλος, δι' οὗ περιεβλήθημεν· ἰστάμεθα πολὺ κατωτέρω τῆς ὑψηλῆς λειτουργίας, ἣν εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν ἡ χάρις τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἐνεπιστεύσατο. Ὅλως δὲ τὸν ἀντίον οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν ἀθετοῦντες τὸ ἅγιον Πνεῦμα, «οὐκ ἀποκαθαιρόμεθα κατὰ τὰς ἐσχάτας τῆς ψυχῆς

φαντασίας, καὶ ὁμοιότητας, ἰόντες ἐπὶ τὴν παναγιω-
τάτην ἱερουργίαν καὶ οὕτως ἄγνοί αὐτῇ κατὰ τὸ δυ-
νατὸν προσιόντες». τὸ δὲ χερίστον ἀναβαίνομεν εἰς
θυσίαν τῷ Θεῷ τὰς ἱεράς τοῦ θυσιαστηρίου βαθμίδας,
καὶ ἀναβαίνομεν ἄσοφαι εἰς λειτουργίαν τῆς μεγάλης
σοφίας, ἀναβαίνομεν ἔρημοι πνεύματος εἰς λειτουρ-
γίαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τῆς ἀθανασίας.

Τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅπερ καὶ καλῶς
γινώσκομεν καὶ ὡς ἀληθές μετὰ πολλῶν ὁμολογοῦμεν,
ὅτι πολλοί, ἵνα μὴ εἰπώμεν οἱ πλεῖστοι, τῶν ἱερέων
τοῦ ἡμετέρου κράτους μίαν μοναδικὴν καὶ ὅλως παρά-
δοξον ἐξαίρεσιν ἀπέναντι ὅλων τῶν τάξεων τῆς ἡμε-
τέρας κοινωνίας παρουσιάζουσι. Ἐν ᾧ τουτέστιν ὅλοι
οἱ ἐπαγγελματῖαι εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον
προωρισμένοι παιδιόθεν εἰς ὃ ἕκαστος ἐκλήθη ἐπάγ-
γελμα καὶ γινώσκουσι τοῦτο ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας,
πολλοί, λέγομεν, τῶν ἱερέων ὅλως ἐξαίρετικῶς εἰς
ἡλικίαν 23 καὶ 30 ἐτῶν οὔτε ἰδέαν εἶχον ἐν νῷ ὅτι
ἔμελλον νὰ παραστῶσί ποτε ἐνώπιον τοῦ θρόνου εἰς
λειτουργίαν τῷ Θεῷ, περιβεβλημένοι τὸν ἱερὸν τῆς
ἱερωσύνης φαιλόνην, ὅτι ἔμελλον νὰ ἐξέρχωνται ἐκ
τῆς ὥραίας πύλης, εὐλογοῦντες τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν
καὶ ἐκφωνοῦντες τὰ ἱερὰ γράμματα ὡς διδάσκαλοι
τῶν δογμάτων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ
χριστιανικοῦ θρησκεύματος.

Πῶς λοιπὸν εἶνε δυνατὸν ἱερὰ συνάθροισις, Ἐκκλη-
σία ὑπὸ τοιοῦτου ἱερέως συγκαλουμένη, πῶς εἶνε δυ-
νατὸν νὰ διαπλάσῃ ψυχὰς διὰ τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ἀπορρε-
ούσης σοφίας; πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνυψώσῃ διανοίας,
καὶ μάλιστα διανοίας ἀνεπτυγμένας; πῶς εἶνε δυνα-

τὸν νὰ συγκινήσῃ καρδίας καὶ συνελόντι εἰπεῖν νὰ καταστήσῃ γόνιμον τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευόμενον καὶ τὸν ἄνθρωπον καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ζωοποιῶν καὶ ἐκπνευματοῦν;

Ἔχομεν ἀνάγκην κατηχητῶν, ἐμβριθῶν διδασκάλων, ἐχόντων εὐσέβειαν καὶ ὑγιᾶ σοφίαν ὅπως ἀντεπεξέλθωσι καὶ σταματήσωσι τὸ εἰσβάλλον τοῦτο ρεῦμα τῶν ἀθεϊστικῶν ἰδεῶν, τὸ ἀπειλοῦν νὰ καταστῇ σὺν τῷ χρόνῳ χεῖμαρρος καὶ καταπνίξῃ ποτὲ τὴν μικρὰν ἡμῶν χώραν. Τὸ ἔθνος ἡμῶν, καθὸ μικρὸν εἰσέτι καὶ νεαρὸν, δὲν δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς μεγάλας ἠθικὰς προσβολὰς, καθὼς τὸ ἰσχνὸν καὶ ἀδύνατον σῶμα δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ εἰς ὀργανικὰς καὶ μεγάλας ἀσθενείας.

Ἔχομεν ἀνάγκην μορφώσεως Ἐκκλησίας, τοῦ πρακτικοῦ τούτου σχολείου τῆς κοινωνίας, τοῦ μόνου δυναμένου νὰ λαμβάνῃ τὰ τέκνα ἐκ τῆς ἀγκάλης τῶν γονέων, νὰ διατρέφῃ αὐτὰ διὰ τοῦ γάλακτος τῆς εὐσεβείας, νὰ παραινῇ καθ' ὅλον τὸν βίον καὶ τέλος νὰ συνοδεύῃ μετὰ τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ μέχρι τοῦ τάφου. Ἀνάγκη ν' ἀναστηλωθῇ ἡ καταπεσοῦσα ὑπόληψις τῆς Ἐκκλησίας· καὶ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη πᾶσα μορφώσεως ἱερέων, ἀλλ' ἱερέων ὅχι ἀπλοϊκῶν μὲν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀγίων, ἀσόφων δὲ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἀγραμμάτων, οὔτε πάλιν σοφῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ πεπαιδευμένων, πονηρῶν δὲ ἀφ' ἑτέρου καὶ κακοηθῶν, ἀλλ' ἱερέων ταυτοχρόνως ἠθικῶν καὶ πεπαιδευμένων, πεπροικισμένων μὲν κατὰ τὸ δυνατόν ἐμβριθέστερον διὰ τῆς ὑγιούς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ θρησκευματος, μεμορφωμένων δὲ ὡς οἷόν τε τελειότερον διὰ τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου.

Ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἀφεύκτως ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν πρέπει νὰ φέρῃ ὁ λειτουργὸς τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως καθίσταται σεβαστὸς καὶ ἀποτελεσματικῶς ὠφέλιμος τῇ κοινωνίᾳ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὸς στρατιώτης κατὰ τῶν πολεμίων τῶν ἱερῶν ἰδεῶν· σήμερον ἄνευ τούτων ὁ κληρικὸς ἀποβαίνει ἄκαρπος. Τὰ πνεύματα τοῦ αἰῶνος ἡμῶν εἶνε λίαν ἀπαιτητικά· ἡ ἐποχὴ ἡμῶν δὲν εἶνε ἡ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε ὁ θεόστεπτος ἐκεῖνος βασιλεὺς ἔλεγεν: «οὐ χρὴ τῶν ἱερέων τὰ πλημμελήματα δῆλα γίνεσθαι τοῖς πολλοῖς, ἵνα μὴ σκανδάλου πρόφασιν ἐντεῦθεν λαμβάνοντες ἀδεῶς ἁμαρτάνωσιν», ἀλλ'εἶνε ἐποχὴ, καθ' ἣν πᾶσα ἀδυναμία τοῦ κληρικοῦ ἀναφανδὸν ἐπικρίνεται, πᾶσα δὲ παρεκτροπὴ ἀνεπιεικῶς στιγματίζεται καὶ μάλιστα ὑπὸ κακεντρεχῶν καὶ μοχθηρῶν ἀνθρώπων, οἵτινες, πολλάκις καὶ τὰ ἐλάχιστα μεγάλα ποιοῦντες, διαδίδουσιν αὐτὰ παντοῦ διὰ τοῦ ἐλευθέρου τύπου, τοῖς μὲν εὐσεβέσι καθιστάμενοι σκάνδαλον, τοῖς δὲ ἀπίστοις καὶ ἀπειθέσι χορηγοῦντες ἐπιχειρήματα πρὸς τὴν ἀσέβειαν. Ἀλλ'οὔτε πάλιν ὁ λευκὸς πώγων προβεβηκυίας ἡλικίας, μὴ φερούσης ἐπαρκῆ ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν, δύναται σήμερον νὰ ἐπιβληθῇ, καθότι ἡ κοινωνία εἰπέρποτε ἅλλοτε ἀρξάμενη καὶ παρ' ἡμῖν νὰ ἐξετάζῃ βαθέως τὰ πράγματα, μανθάνει νὰ λέγῃ μετὰ τοῦ Χρυσοστόμου: «οὐ χρὴ τὴν σύνεσιν ἡλικία κρίνειν, οὐδὲ τὸν πρεσβύτερον ἀπὸ πολιᾶς δοκιμάζειν, οὐδὲ τὸν νέον πάντως ἀπείργειν τῆς τριαύτης διακονίας. . . οὐ γὰρ οἶδεν ἡλικίας διαφορὰν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἀληθῆ εὐσέβειαν καὶ φιλοθεϊαν ζητῶν».

Ταῦτα ὅχι μόνον ὡς συνθήκην τοῦ θριάμβου, ἀλλὰ

καὶ ὡς ἀναπόφευκτον ὄρον αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἔθνεσι προβάλλει καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος : « Δεῖ τὸν κληρικὸν ἀνεπίληπτον εἶναι, νηφάλειον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν· μὴ πλήκτην, μὴ πάροινον, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλόργυρον· τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος· (εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς Ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται); μὴ νεόφυτον ἵνα μὴ τυφωθείς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου· δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἑξωθεν, ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμόν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου· δεῖ δὲ ἔχειν καὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει· οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται καὶ πολλὴν παρρησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ».

Ταῦτα προβάλλει ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὡς μόνον ὄρον, δι' οὗ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δύναται νὰ θριαμβεύσῃ κατὰ τῶν ἐκάστοτε ἀναφαινομένων μεγάλων αὐτῆς διωκτῶν. Λέγει λοιπὸν ὅτι ἄνευ ἱκανῶν καὶ ἐμπείρων στρατηγῶν, ἄνευ ὑγιῶν καὶ θαρραλέων στρατιωτῶν εἶνε ἀδύνατον νὰ προέλθῃ ἡ νίκη. Ὡς ἐμπνεόμενος δὲ ἐκ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος προλέγει καὶ τοὺς μέλλοντας νὰ ἀναφαίνωνται ἐκάστοτε ἐχθροὺς, πρὸς οὓς ἔχει νὰ παλαίῃ ἡ Ἐκκλησία. « Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς ἀληθοῦς πίστεως προσέχοντες πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνειδήσιν. . . ».

Ὅντως· οὗτοι οἱ ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Παύλου προκηρυσ-

σόμενοι ὡς αἵρετικοὶ καὶ κακόδοξοι, οὐδέποτε ἐκλιπόντες εἰς τὸ παρελθόν, παρουσιάζονται καὶ σήμερον ὡς πολέμιοι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ· καὶ παρουσιάζονται ὅχι πλέον ὡς αἵρετικοί, ἀλλ' ὡς ἄνθρωποι οὔτε ἱκμάδα θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐν τῇ καρδίᾳ φέροντες. Οὗτοι, ὡς διὰ μακρῶν ἀνεπτύξαμεν, εἰς τὴν ἐξόντωσιν παντὸς θρησκευτικοῦ θεσμοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀποβλέποντες, κτυποῦσιν ἐκεῖ ὅθεν ἐλπίζουσι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ κακοήθους αὐτῶν σκοποῦ· ἀξιοῦσι νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν κοινωνίαν διὰ τῆς ἐντελοῦς καταργήσεως τοῦ τάγματος τῶν κληρικῶν, ὡς ὅλως περιττῶν ἔτι δὲ καὶ ἐπιβλαβῶν, ἀχρήστου πλέον καταστάσεως τῆς θρησκείας τῇ κοινωνίᾳ.

Δυστυχῶς καὶ παρ' ἡμῖν τινες ὡς κομῆται μὲν ἀναφαινόμενοι, ἀλλ' εἰς ἀνεπτυγμένους κύκλους τὸ φῶς αὐτῶν ἐπιρρίπτοντες, ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων, ὡς φαίνεται, ἐπηρεαζόμενοι, ἀντιστρατεύονται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κλήρου. Οἱ κληρικοὶ, λέγουσι, πρέπει νὰ ἀφεθῶσι πλέον ὅπως ἔχουσιν, ὅλως ἀμαθεῖς διὰ νὰ ζῶσι ταπεινοὶ καὶ ὑποχείριοι εἰς ἡμᾶς, διότι, ἐὰν καὶ παρ' ἡμῖν ἀναπτυχθῶσιν οἱ κληρικοὶ, θὰ ἔχωμεν καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ κοινωνίᾳ τυραννίσκους, καθὼς καὶ ἐν τῇ Δύσει· κατ' ἀνάγκην δὲ μάλιστα πρέπει νὰ ἀναχαιτίζωμεν τὴν πρόοδον αὐτῶν, ἐπαρκούμενοι μόνον εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἱερεῖς ὅπως ἐπιτελῶσι μηχανικῶς τοὺς τελετουργικοὺς τύπους τῆς Ἐκκλησίας, ὄντας ἀναγκαίους διὰ τὸν λαόν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνίας δι' ἀνεπτυγμένων καὶ ἠθικῶς μεμορφωμένων κληρικῶν, τοῦτο εἶνε χίμαιρα, διότι οἱ κληρικοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος εἶνε ψεῦστα, ἀναγκαζόμενοι νὰ ᾤσιν ὑπο-

κριταί. Οὐδεμία λοιπὸν συνετὴ οἰκογένεια πρέπει νὰ συλλαμβάνη ἰδέαν νὰ ἀναπτύξῃ καὶ προορίσῃ μηδὲ ἐν ἐκ τῶν τέχνων αὐτῆς εἰς λειτουργὸν τῆς Ἐκκλησίας· ὁ δὲ νεανίας, ὁ θέλων νὰ φανῇ ἀποτελεσματικῶς ὠφέλιμος τῇ πατρίδι, πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ καταστῇ καλὸς ἱατρός, καλὸς φιλόλογος, καλὸς μηχανικός, ἀλλὰ πρὸ πάντων καλὸς νομικός ὅπως ὑπερασπίζῃ τὸ πολίτευμα καὶ τοὺς νόμους, δι' ὧν καὶ μόνων ἡ κοινωνία προοδεύει καὶ εὐδαιμονεῖ.

Εἶνε βεβαίως πολὺ ταπεινὸν νὰ λαμβάνῃ τις μέρος εἰς τοιαύτας μωρὰς συζητήσεις, ἀλλ' ἐπειδὴ δυστυχῶς αἱ τοιαῦται ἰδέαι, ῥιπτόμεναι τῇδε κακεῖσε, σκανδαλίζουν καὶ ἄλλως τινὰς, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις.

Ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας, ὡς ἐκ τοῦ πολιτεύματος καὶ πρὸ πάντων ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεμελιώδους σκοποῦ, εἰς ὃν ἀποβλέπει καὶ ὃν ἐπεδίωξε πάντοτε ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, μόνον εἰς τὸν ἀνιστόρητον, εἰς τὸν ἁμαθῆ, τὸν ἀγνοῦντα τὰ πράγματα, ἢ εἰς τὸν ἄθρησκον, τὸν ὀμιλεῦντα ἐκ προθέσεως, δὲν εἶνε γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία οὔτε ἐτυράννησέ ποτε, οὔτε ἐπεδίωξε τοῦτο, οὔτε μέλλει νὰ τυραννήσῃ· ὥστε ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν δύναται ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία νὰ ᾔῃ ὅλως ἀσφαλὴς καὶ ἀτάραχος.

Ἐὰν δὲ οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐτιμήθησάν ποτε διὰ τίτλων καὶ παρασῆμων καὶ ἐξήσκησαν ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῆς κοινωνίας, τὰς μὲν τιμὰς ἔλαβον παρὰ τῶν πρώτων χριστιανῶν βασιλέων, σκοποῦντων τότε τὴν ἀναμόρφωσιν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου, (ὡς ἐν παρόδῳ, αἱ τιμαὶ ἐκεῖναι καὶ τὰ

παράσημα ἐν ἡμέραις πονηραῖς ἔσωσαν τὸν ἐθνισμόν ἡμῶν ἐξ ἐπικειμένων κινδύνων), ἡ δὲ ἐπιρροή τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἦτο ὅλως ἠθικὴ καὶ ἐθνικὴ μάλιστα, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἀνθέξῃ ἀπέναντι τοῦ ἐκβράσματος τῆς διαφθορᾶς τῶν Ῥωμαίων, μεταφυτευθείσης τότε εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἐὰν λοιπὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον ἐξασκήσῃ ὁ κληρὸς περισσότεράν ἐπιρροήν ἐν τῇ ἐλληνικῇ οἰκογενείᾳ, αὕτη θὰ ἦνε ὅλως ἠθικὴ καὶ οὐδὲν περισσότερον, διότι αὕτη, ὡς εἵπομεν, εἶνε ἡ ἱστορία, τοιοῦτον τὸ πολίτευμα καὶ τοιοῦτος ὁ σκοπὸς τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀναφέρομεν αὐτολεξεῖ τὸ κείμενον πρακτικοῦ τινος θεολόγου. Οὗτος, ἀνασχευάζων τοὺς ἀξιοῦντας ὅτι οἱ κληρικοὶ καθίστανται σήμερον περιττοὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, προσεπάγει τὰ ἑξῆς:

«Καθόσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐξ ἐπαγγέλματος ὑποκριτικὸν τῶν κληρικῶν, τοῦτο εἶνε ψεῦδος, ἐκτὸς πλέον ἐὰν ἐννοῇται ὑποκριτικὸν ἢ φρόνησις, μεθ' ἧς πρέπει νὰ συνδιαλέγωνται οἱ κληρικοὶ πρὸς τὰς διαφόρους τάξεις καὶ τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις καὶ ἀδυναμίας, ἃς παρουσιάζουσι πάντοτε αἱ κοινωνίαι. Ἀλλ' ὅχι δὲν παρίστανται οἱ κληρικοὶ ὡς ὑποκριταὶ εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ εὐσεβεῖς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς ἀπίστους, τοὺς κεκηρυγμένους κατ' ἀρχὴν ἐχθροὺς τῆς θρησκείας. Εἶνε δὲ καὶ λίαν περίεργοι αἱ ἀπαιτήσεις τῶν κυρίων τούτων. Ποῖοι νομίζετε εἶνε οἱ λόγοι, δι' οὓς ἀποκαλοῦσιν ὑποκριτὰς τοὺς κληρικούς; διότι δὲν ἀναβαίνουνσι κατὰ πόλεις καὶ χωρία ἐπὶ πύργου ὑψηλοῦ κηρύσσοντες εἰς τοὺς λαοὺς ὡς μόνην ἀλήθειαν πᾶν ὅ,τι οἱ κύριοι οὗτοι ὑπαγορεύουσιν. Καὶ ποῖον εἶνε

τοῦτο; πᾶν ὅ,τι συντελεῖ πρὸς ἀπόλαυσιν παντὸς ἀδιακρίτως ἡδονικοῦ καὶ εὐχαρίστου ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ οὐδενὸς χαλινοῦ, ἄνευ προσκόμματος οὐδεμιᾶς συνθήκης· τοῦτο κατὰ βάθος εἶνε ἀλήθεια· πᾶν δὲ ὅ,τι δι' οἰονδῆποτε λόγον γίνεται πρόσκομμα πρὸς πᾶσαν ἀπόλαυσιν εἶνε ψεῦδος· καὶ ἐπειδὴ ἡ θρησκεία καὶ μάλιστα τὸ Εὐαγγέλιον διὰ λόγους ἠθικοὺς γίνεται πολλάκις πρόσκομμα, εἶνε ψεῦδος καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ εἶνε ὑποκριταὶ καὶ ψεῦσται. Αὕτη εἶνε ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀληθὴς βάσις τοῦ ζητήματος, τοῦ ὑπὸ ποικίλας φάσεις, ὡς ζητήματος κοινωνικῆς προόδου, παρουσιαζομένου.»

« Ἀλλ' ἔστω ὅτι κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῶν Κυρίων τούτων ἐκλείπουσιν οἱ κληρικοὶ, ἄρά γε θὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ ψεύδους, κατὰ τοῦ ὁποίου μετὰ τοιοῦτου στόμφου ἀποφαίνονται οἱ μισοκληρικοί; Αὐτοὶ οὗτοι ἢ κατέχουσιν ἤδη, ἢ καταγίνονται πάσῃ δυνάμει ὅπως καταλάβωσι θέσεις πολιτικάς καὶ διοικῶσι τὰ τῆς κοινωνίας· ἀλλ' εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ᾧσιν οἱ κληρικοὶ περισσότερον ψεῦσται παρ' ὅσον εἶνε αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ μάλιστα αὐτοὶ οἱ μεγαλόσχημοι, οἱ λεγόμενοι διπλώματα, εἰς ὧν τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους εἶνε ἐστραμμένα καθ' ἑκάστην τὰ βλέμματα ὅλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας; » Ἀλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὰς τοιαύτας συζητήσεις.

Ἀνάγκη μορφώσεως κληρικῶν, ἐμπείρων στρατηγῶν καὶ ἀνδρείων στρατιωτῶν ὅπως, πολεμοῦντες ἐπιδεξίως πρὸς τοὺς συγχρόνους ἀθέους, θετικιστάς, ὑλιστάς, πανθεϊστάς, ἀνεξαρτήτους ἠθικολόγους, τοὺς ἀψιμαχοῦντας μὲν σήμερον πρὸς ἡμᾶς, ἀπειλοῦντας δὲ μεγάλην καὶ προσεχῆ προσβολὴν, ἀντικρούσωσιν αὐτοὺς

•

ἐπιτυχῶς καὶ ἐπιφέρωσι καὶ παρ' ἡμῖν τὴν νίκην καὶ τὸν θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας.

Πρὸς ἀνάπτυξιν δὲ καὶ μόρφωσιν τοιούτων κληρικῶν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξωσιν ἀληθῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς σχολαὶ ἱερατικαί, πεπλουτισμέναι διὰ διδασκάλων, ὑγιῶς σοφῶν καὶ ἀληθῶς εὐσεβῶν, ἐν αἷς νὰ εἰσάγωνται παῖδες ἐξ ἐκάστου δήμου ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ, ἐν ἀνάγκῃ δὲ μάλιστα καὶ ὡς ὑπότροφοι τῶν δήμων αὐτῶν, παῖδες μικρᾶς ἡλικίας, ἐκ τῆς ἐστίας γνωστῶν καὶ ἠθικῶν οἰκογενειῶν, οἵτινες νὰ λαμβάνωσιν ἐν ταῖς σχολαῖς ἐκεῖναις τὴν ἀνατροφὴν καὶ ὅλην τὴν σειρὰν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῶν πρώτων στοιχείων τῆς γραμματικῆς μέχρι τοῦτέλους τῶν ἀπαιτουμένων σπουδῶν.

Οὕτω δὲ ἐκπαιδευόμενοι πάντοτε οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ θεόπνευστον ῥῆμα «ἀρχὴ σοφίας φόβος κυρίου» καὶ ἀνατρεφόμενοι μετὰ μεγάλης καὶ ἀνεπιεικοῦς αὐστηρότητος ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ μέχρις ἱκανῆς ἡλικίας νὰ ἐξέρχωνται ἐκεῖθεν κατ' ἄμφω, καὶ ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν ταῖς ἀρεταῖς τοῦ Εὐαγγελίου στερεῶς ὠκοδομημένοι· γινόμενοι δὲ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ καλοὶ οἰκογενειάρχαι νὰ ἀναλαμβάνωσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ὡς ἀληθεῖς λειτουργοὶ τοῦ Εὐαγγελίου, καρπούμενοι τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς κοινωνίας καὶ νὰ καθίστανται εὖτω σεβαστοὶ παντοῦ, ἀποδεκτοὶ παντοῦ, καὶ ἐπαινῶνται καὶ δοξάζονται παρὰ πάντων καὶ παρ' αὐτῶν προσέτι τῶν ἀπίστων, τῶν φαντασιοπλήκτων, οἵτινες ἴσως εὐχαρίστως ἤθελον ἀσπασθῇ τὴν χεῖρα ἑνὸς τοιούτου μεμορφωμένου, ἠθικοῦ καὶ σεβαστοῦ λειτουργοῦ, ἔχοντος συνείδησιν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ θέσεως, γινῶσιν τοῦ ἐπαγγέλματος αὐ-

τοῦ καὶ ἀγάπην ἀληθοῦ καὶ ἀφοσίωσιν εἰλικρινῇ πρὸς τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν.

Καθόσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ μέσα τοῦ ζῆν, εἰς τὴν μισθοδοσίαν αὐτῶν, ἐκεῖ ἀνάγκη νὰ χρησιμεύσῃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία· ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτεία δύναται καὶ ὀφείλει μάλιστα ἐκ τῶν πόρων αὐτῆς νὰ συνδράμῃ καὶ αἱ οἰκογένειαι εὐχαρίστως πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἡθελον δεχθῇ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτὰς ὠρισμένος τις φόρος, προκειμένου μάλιστα περὶ ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους πρὸ πολλοῦ καὶ ἐπιζητοῦσι νὰ ἴδωσιν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν. Δὲν εἶνε δὲ ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι καὶ πολλοὶ ἐφημέριοι, διότι τὸ ὑπεράριθμον αὐτῶν κωλύει τὸ κράτος τοῦ παρέχειν αὐτοῖς τὰ μέσα ὅπως ζῶσιν ἀξιοπρεπῶς.

Τούτων δὲ ἀπάντων οὕτω γενομένων, τότε καὶ μόνον προληφθήσεται τὸ ἀπειλοῦν κακὸν, τότε καὶ μόνον ὑπάρξει ἐλπίς ὅπως εὐσέβειά τις ἀληθοῦς ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῷ πρώτῳ τούτῳ σχολεῖῳ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου, τότε καὶ μόνον λήψεται ἡ ἐκκλησία ὑπόληψιν καὶ ζωὴν πρακτικὴν, δυνησομένην ἀποτελεσματικῶς νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς καρδίας· ἄλλως τὸ προχωροῦν κακὸν εἶνε ἀδύνατον νὰ προληφθῇ, τὸ ρυάκιον, ὅπερ μετὰ παρέλευσιν χρόνου θέλει κατὰ συνέπειαν φυσικὴν καταστῇ ποταμὸς, εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀναχαιτισθῇ καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἡμῶν καὶ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ πρόοδος ἡμῶν θέλουσι στηρίζεσθαι πάντοτε ἐπὶ βάσεων σαθρῶν καὶ ἀκροσφαλῶν.

Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλεύθεροι πολῖται ἡμεῖς, μέλη ἰδίας ἐλευθέρας ἐθνικῆς πολιτείας, ἔχομεν ἀπέναντι αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν νὰ ὑποστηρίζωμεν ἐν τῇ ἰσχύει τῆς θρησκείας μέγα συμφέρον πολιτικόν.

Ἐξ αὐτοῦ, ὡς φαίνεται, τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν, οἱ Ἕλληνες φύσει ρέπομεν εἰς τὸ ἀγαπᾶν τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὅχι μόνον δὲν ἀνεχόμεθα δεσποτισμὸν ἐφ' ἡμῶν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ μεταξὺ ἡμῶν αὐτῶν δὲν ἀνεχόμεθα ὑπεροχὰς καὶ τίτλους· οὐδὲ εἰς αὐτὴν τὴν διαρκῆ ὑπεροχὴν τοῦ ἐναρέτου, οὐδὲ εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ πεφημισμένου ὡς δικαίου, ὑπερέχοντος ἡμῶν ἐπὶ χρόνον μακρὸν, φαινόμεθα πάντοτε εὐνοϊκοί· Παράδειγμα ἔστωσαν οἱ ἀρχαῖοι, Σωκράτης, Ἀριστείδης, Φωκίων καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἀρχαῖοι τε καὶ νεώτεροι, οἵτινες δείξαντες ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑπεροχὴν, ἐπέσυραν καθ' ἑαυτῶν μῖσος, διαβολὰς; καὶ ἀλλεπαλλήλους πλεκτάνας, ὥστε περιῆλθον εἰς θέσιν ἣ νὰ ταπεινωθῶσιν, ἣ ἐπὶ τέλους νὰ ἐξοστρακισθῶσι καὶ καταστραφῶσιν.

Ἄνευ λοιπὸν θρησκείας, ἄνευ πίστεως καὶ ἀληθεύς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐπομένως ἄνευ εὐθύνης ἀπέναντι τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀποφάσεων, αἵτινες εἶνε αὐτοὶ οἱ αἰώνιοι ἠθικοὶ νόμοι, οἱ τόσον τελείως καὶ πρακτικῶς ἐκπεφρασμένοι ἐν τῷ ἐξ ἀποκαλύψεως Εὐαγγελίῳ, εἰς ποῖον ἀδιέξοδον λαβύρινθον θέλουσι σὺν τῷ χρόνῳ παρασύρει τὴν πολιτείαν ἡμῶν αὐτὰ τὰ φυσικὰ ἡμῶν ἐλαττώματα, τὰ ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν προερχόμενα;

Κραυγάζομεν ἀδιακόπως : ἐλευθερία, ἐλευθερία, δὲν ἀνεχόμεθα δεσποτισμὸν, ἀποτροπιαζόμεθα τὴν τυραννίαν καὶ τὰ παρόμοια· ἀλλ' ἐξ ἄλλου μέρους οὐδόλως φροντίζομεν περὶ τῆς βάσεως αὐτῆς, ἐφ' ἣς στηρίζεται ἀσφαλῶς καὶ διαρκῶς ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία, ὅ ἐστι περὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας, καθὼς λέγει ὁ Χριστὸς, περὶ τῆς ἀληθοῦς θρησκευτικῆς καὶ ἐντεῦθεν τῆς

ὕγιους ἐθνικῆς ἀγωγῆς τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν· «καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ἡμᾶς.» Ἀλλ' ὑφ' οἷόν δήποτε πολίτευμα ζῶμεν ἡμεῖς, μὴ ἔχοντες θρησκείαν, μὴ διανοούμενοι νὰ δώσωμεν εὐθύνας τῶν πράξεων ἡμῶν, ἀφεύκτως σὺν τῇ ἀνευθύνῳ ἐλευθερίᾳ ἀναπτύσσομεν καὶ μυρία καταστρεπτικὰ ἐλαττώματα, διαψεύδοντα τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν καὶ ἀπατῶμεν καὶ φενακίζομεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ὥς καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἀπεφαίνοντο «οὐδεὶς ἐλεύθερος ἑαυτοῦ μὴ κρατῶν» καὶ «ἀδύνατον ἐλεύθερον εἶναι τὸν πάθεσι δουλωθέντα καὶ ὑπὸ παθῶν κρατούμενον.»

Ὅντως· οὐδόλως πρέπει νὰ ἀγνοῶμεν ὅτι ἄθρησκος καὶ ἐπομένως ἀνεύθυνος ἐλευθερία, μάλιστα ὅταν αὕτη ἐκτείνηται εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα ὅλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας, φέρει κατ' ἀνάγκην εἰς παραλυσίαν καὶ κοινωνικὴν ἀποσύνθεσιν· καὶ τότε ἡ ἐπανέρχεται τὸ ἄλλο ἄκρον, ὁ δεσποτισμὸς, καὶ οὗτος πάλιν μετὰ πολλὰς ταραχὰς καὶ ἐθνικὰς θυσίας, ἥ, καθισταμένης τῆς πολιτείας ὅλως ἀσθενεῦς καὶ ἀδυνάτου ν' ἀντιστῇ κατὰ μιᾶς ποτε ἀλλαχόθεν προσβολῆς, κυριεύεται ἡ χώρα καὶ καταδουλοῦνται καὶ ὑποττάσσονται οἱ ὑπῆκοοι εἰς ἄλλην ἐθνικότητα. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἐκφέρουσιν αὐτοὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ ὥς δόγμα ὑποστηρίζουσι. «Ἐλευθερία, λέγουσιν, ἀκρατῶς καὶ ἀμέτρως φερόμενη εὐαφαίρετος.»

Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἐκάστη σχεδὸν τῆς ἱστορίας σελίς. Ποσάκις οἱ λαοὶ τῶν ἐθνῶν δὲν ἀπηύδησαν ἐκ τῶν μεγάλων παρεκτροπῶν ἀκρατοῦς καὶ ἀθρήσκου ἐλευθερίας ἐκ τῆς μὴ ἀκριβοῦς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ἐκ τῆς πίεσεως μιᾶς μερίδος ἀνθρώπων, καταστάν-

των ισχυροτέρων ἢ ἐπὶ πλούτῳ, ἢ ἐπὶ πολιτικοῖς ἀξιώμασιν, οἵτινες οὐδὲν ἔχοντες ἱερὸν, παντοίοις τρόποις, ἐπιτρέποντες μάλιστα πᾶσαν παρεκτροπὴν, πᾶσαν ἀδικίαν καὶ πᾶσαν κακοήθειαν, ἡχμαλώτευσαν τὰς θελήσεις τῶν ἀδυνάτων καὶ κατέστησαν πολυπληθεῖς ἐπ' αὐτῶν τυραννίσκοι, ὑπηρετοῦντες ἐπὶ τέλους ὅχι πλέον διὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐξουσίας, τὰ ἀλαζονικά καὶ ὑλικά αὐτῶν συμφέροντα; Ἀλλὰ τὰ ὀλέθρια καὶ καταστρεπτικά ἀποτελέσματα μετ' οὐ μακρὸν χρόνον ἐπῆλθον, διότι, περιελθόντες οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι εἰς παραλυσίαν, εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν κατήντησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐκραύγασαν « ἄμεινον δουλεύειν ἐπικεικῶς ἢ ἐλευθεριάζειν ἀναισχύντως. »

Ἐὰν ὅμως ἡμεῖς, ἀρχοῦντως ἤδη ἐλεύθεροι ὄντες, ἔχωμεν καὶ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς στέρνοις καὶ κανονίζωμεν τὰς θελήσεις καὶ τὰς πράξεις ἡμῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ ἐσχάτου πρὸς τοὺς αἰωνίους ἠθικοὺς νόμους, τοὺς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τῷ δακτύλῳ τοῦ Θεοῦ γεγραμμένους· ἐὰν οἱ μὲν ισχυρότεροι ὡς δώσοντες εὐθύνας τῷ Θεῷ, καθὸ ταχθέντες πιστοὶ λειτουργοὶ τῶν νόμων αὐτοῦ, ἀνατρέφωσι τοὺς ἀπλουστέρους « ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου, » ἐπιμένοντες ἀδυσωπήτως ὅσάκις ἐκεῖνοι, ἐκ μικρῶν συμφερόντων ὀρμώμενοι, ἀπαιτῶσι πράγματα ἀντικείμενα εἰς τοὺς νόμους, ἥτοι εἰς αὐτὰς τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ ἀπλούστεροι καὶ μικρότεροι, ἐμπνεόμενοι καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὑπακούωσι καὶ δὲν ἐπιμένωσι ζητοῦντες παράλογα, ἄδικα καὶ ἀνῆθικα, καπηλευόμενοι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἐνώπιον τῶν ἐκάστοτε κυβερνώντων, οὓς ἔταξεν ὁ Θεὸς εἰς λειτουργίαν τῶν νόμων καὶ τῶν βουλῶν αὐ-

τοῦ· ἐὰν τέλος ἅπαντες καὶ πρῶτοι καὶ ἔσχατοι καὶ ἰσχυροὶ καὶ ἀδύνατοι, ἴσην ἔχοντες ἤδη ἐλευθερίαν, ὑποτασσώμεθα κατὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον «ὥς ὄντως ἐλεύθεροι καὶ μὴ ὥς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὥς δοῦλοι Θεοῦ,» τότε καὶ μόνον δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι εἴμεθα ἀληθῶς ἐλεύθεροι καὶ νὰ ὑποστηρίζωμεν, ὅτι ἡ ἐλευθερία ἡμῶν εἶνε γνησία, μόνιμος καὶ διαρκής, καθὼς στηριζομένη ἐπὶ βάσεων ἀκλονήτων, ἐπὶ τῆς εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τῶν αἰώνιων νόμων, οὓς ἔγραψεν ἡ χεὶρ τοῦ δημιουργοῦ. Τότε δυνάμεθα νὰ καυχώμεθα μετὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ὅτι ἐν ἡμῖν εὐαγγελικῶς πολιτευόμενοις «οὐκ ἔστι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔστι ἄρσεν καὶ θήλυ, πάντες γὰρ ἡμεῖς εἰς ἑσμέν.»

Ἀλλως ἐλευθερία ἄνευ Θεοῦ, ἄνευ θρησκείας, ἐλευθερία ἀνεύθυνος, οὐδενὶ ἔχουσα νὰ δώσῃ λόγον καὶ ἐπομένως ἐλευθερία τῶν ποικίλων ὀρέξεων καὶ τῶν ἄλλοκοτῶν ἐκάστου συμφερόντων, ἐξ ἧς βεβαίως ἀπορρέει πᾶσα κακία, πᾶσα ἀδικία, πᾶσα ἀνηθικότης, ἐλευθερία τοιαύτη εἶνε ἀδύνατον νὰ σχηματίσῃ εὐδαίμονα καὶ διαρκῆ πολιτείαν. «Οὐαὶ ἡμῖν ἄνδρες ἀσεβεῖς, λέγει ὁ σοφὸς, οἵτινες ἐγκατελίπετε νόμον Θεοῦ· ἐὰν γὰρ πληθύνητε, εἰς ἀπώλειαν ἔσται ὁ πληθυσμὸς ὑμῶν· καὶ ἐὰν γεννηθῇτε, εἰς κατάραν γεννηθήσεσθε· καὶ ἐὰν ἀποθάνητε, εἰς κατάραν μερισθήσεσθε.»

Ἡ πολιτεία ἀθρήσκου καὶ φαύλης ἐλευθερίας, λέγει καὶ ὁ ἱερὸς Φῶτιος, εἶνε πολιτεία τῶν μοχθηρῶν καὶ τῶν πενηρῶν, οἵτινες, εἰς τὰ αἰσχρὰ αὐτῶν συμφέροντα ἀποκλειστικῶς ἀπαβλέποντες, προκαλοῦσι τὴν ἠθικὴν παραλυσίαν καὶ ἐνασμενίζουσι μάλιστα εἰς τὸ ὑπο-

κινεῖσθαι στάσεις καὶ ταραχάς, βουλόμενοι ἐν ἐκκέντρῳ καταστᾶσαι καὶ ἐν τῇ πλήρει ἀδυναμίᾳ τῶν ἡθικῶν νόμων νὰ κορεννύωσι τὰ ἴδια πάθη καὶ νὰ ὑπηρετῶσι τοὺς ποταποὺς καὶ ἀλαζονικοὺς αὐτῶν σκοπούς. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ τοιούτοι καταστρέφονται ὡς κάπηλοι τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνάξιοι καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς. «Οἱ δὲ γνώμη μὲν μοχθηρᾷ, τόλμῃ δὲ πονηρᾷ καὶ ταραχαῖς χαίρουσι, τῇ ἐλευθερίᾳ ἐπευφημίζοντες, καὶ διὰ τοῦτο στάσει τὴν εὐκοσμίαν λύοντες, οὗτοι προκάλυμμα πονηρίας καὶ αὐθαδείας τὴν ἐλευθερίαν προβαλλόμενοι, δοῦλοί μὲν εἰσιν ἀλογίστων παθῶν, δοῦλοι δὲ ταραχῶν καὶ θορύβων καὶ τῆς ἐλευθερίας κατήγοροι καὶ διὰ τοῦτο ταύτης ἀνάξιοι.»

Μηδεὶς ἀπατάσθω· ὅλοι οἱ νόμοι, τοὺς ὁποίους δύναται νὰ θεσπίσῃ τὸ ἅγαν ἐλεύθερον ἡμῶν κοινοβούλιον, ὅλοι οἱ σοφοὶ θεσμοί, τοὺς ὁποίους δύναται νὰ παραγάγῃ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐλευθερία ἡμῶν, ἄνευ εὐσεβείας, ἄνευ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, δὲν δύνανται νὰ ἡθικοποιήσωσι, δὲν δύνανται νὰ φέρωσι ριζικὰ ἀποτελέσματα, διότι ἐμποιοῦσιν ἐξωτερικὸν φόβον καὶ τιμωροῦσι μόνον τὰ φανερά ἀμαρτήματα, ἡ δὲ καρδία ἀφίεται ἐλευθέρα καὶ ὁ ἄνθρωπος, φύσει προσπαθῶν νὰ ἀμαρτάνῃ κρυφίως, κατὰ τὰ πλεῖστα τῶν πλημμελημάτων αὐτοῦ, ὑπεκφεύγει τὴν τιμωρίαν τῶν νόμων. Ἐὰν λοιπὸν οἱ αἰώνιοι νόμοι, οὓς ἐνεχάραξεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου δὲν λειτουργῶσι, δὲν καθιστᾷσι τὸν ἄνθρωπον ὑπεύθυνον ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὰ πάντα ἀποβαίνουν μάταια. «Ἀρχὴ σωτηρίας ἀνθρώπων, λέγει καὶ σοφός τις Ῥωμαῖος, ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος καὶ ρίζα πάντων τῶν ἐν ἡμῖν

ἀγαθῶν ὁ τοῦ Θεοῦ νόμος· οὔτε δὲ Θεοῦ νόμος ἄνευ φόβου, οὔτε φόβος ἄνευ νόμου· ὁ μὲν γὰρ νόμος τῶν τεταγμένων ὑπηρέτην ἔχει τὸν φόβον, ὁ δὲ φόβος τῶν προστεταγμένων δικαστὴν ἔχει τὸν νόμον.»

Ὁ σοφὸς Πλούταρχος ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις λέγει ὅτι ὁ Εὐριπίδης, θέλων νὰ ἐλευθεροφρονήσῃ ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν, παρίστησι τὸ θεῖον διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σισύφου, διότι ἐφοβεῖτο τὴν καταδίκην τῶν νόμων, ὡς ἐφεύρεσιν ἀνθρωπίνην, ἀλλὰ τοιαύτην ἐφεύρεσιν, οἷα μόνη σώζει τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' οὗ οἱ νόμοι πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ θείου κατ' οὐδὲν ἡδυνήθησαν νὰ ὠφελήσωσιν, ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἔβαινε πάντοτε εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῆς· «καὶ Εὐριπίδης ὁ τραγωδοποιὸς, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἀποκαλύψασθαι μὲν οὐκ ἠθέλησε μὴ εἶναι θεοὺς, δεδοικώς τὸν Ἄρειον Πάγον, ἐνέφηνε δὲ τοῦτον τὸν τρόπον· τὸν γὰρ Σίσυφον εἰσήγαγε προστάτην ταύτης τῆς δόξης καὶ συνηγόρευσεν αὐτοῦ ταύτη τῇ γνώμῃ: Ἦν γὰρ χρόνος, φησὶν, ὅτ' ἄτακτος ἦν ἀνθρώπων βίος καὶ θηριώδης, ἰσχύος θ' ὑπηρέτης· ἔπειτά, φησι, τὴν ἀνομίαν λυθῆναι νόμων εἰσαγωγῇ· ἐπεὶ γὰρ ὁ νόμος τὰ φανερά τῶν ἀδικημάτων εἴργειν ἡδύνατο, κρύφα τε ἡδίκουν πολλοὶ, τότε τις σοφὸς ἀνὴρ ἐπέστησεν, ὡς δεῖ ἀεὶ ψευδεῖ λόγῳ τυφλῶσαι τὴν ἀλήθειαν καὶ πείσαι τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἔστι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ, ὃς ταυτ' ἀκούει καὶ βλέπει φρονεῖ τ' ἄγαν» (*).

(*) πρὸς ἐνταῦθα καὶ τοὺς στίχους τοῦ Εὐριπίδου

Ἦν χρόνος ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος

Καὶ θηριώδης, ἰσχύος θ' ὑπηρέτης

Καὶ ὁμῶς αὐτὴ ἡ ἐξεύρεσις τοῦ θείου ὑπὸ ἐνὸς « πυκνοῦ καὶ σοφοῦ γνώμην ἀνδρὸς » τῆς ἀρχικῆς καὶ ὅλως βαρβάρου ἐποχῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς λέγει ὁ Εὐριπίδης, ἣτις ἐθεωρήθη ἀναπόφευκτος διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς κοινωνίας καὶ ἄνευ τῆς ὀπίστας οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἀπέβησαν μάταιοι, ἐθεωρήθη τοσοῦτον ἀναγκαία ἐν τῷ κόσμῳ καὶ οἶονεὶ τοσοῦτον συνδεδεμένη ἀναποσπάστως μετ' αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὐδέποτε καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἄλλης τίνος ἐξευρέσεως.

Ὅτ' οὐδὲν ἄεθλον οὔτε τοῖς ἐσθλοῖσιν ἦν,
 Οὔτ' αὖ κόλασμα τοῖς κακοῖς ἐγένετο.
 Κᾶπειτά μοι δοκοῦσιν ἄνθρωποι νόμους
 Θέσθαι κολαστάς, ἵνα δίκη τύραννος ᾖ
 Γένους βροτείου, τὴν θ' ὕβριν δούλην ἔχῃ.
 Ἐζημιούτο δ' εἴτις ἐξαμαρτάνοι.
 Ἐπειτ' ἐπειδὴ τὰ μρανῆ μὲν οἱ νόμοι
 Ἀπῆγον αὐτοὺς ἔργα μὴ πράσσειν βίᾳ,
 Λάθρα δ' ἔπρασσον, τηνικαυτὰ μοι δοκεῖ
 Πυκνὸς τις ἄλλος καὶ σοφὸς γνώμην ἀνὴρ
 Γεγονέναι, ὃς θνητοῖσιν ἐξευρὼν ὅπως
 Εἴη τι δεῖμα τοῖς κακοῖσι καὶ λάθρα
 Πράσσωσιν, ἣ λέγωσιν, ἣ φρονῶσί τι,
 Ἐντεῦθεν οὖν τὸ θεῖον εἰσηγήσατο,
 Ὡς ἔστι Δαίμων ἀρθίτῳ θάλλων βίῳ,
 Νόφ' τ' ἀκούων, καὶ βλέπων, φρονῶν τε, καὶ
 Προσέχων τε ταῦτα, καὶ φύσιν θεῖαν φορῶν
 (Ἵψ' οὐ) πᾶν μὲν τὸ λεχθὲν ἐν βροτοῖς ἀκούεται
 Ὅς δρώμενον δὲ πᾶν ἰδεῖν δυνήσεται.
 Ἐὰν δὲ σὺν σιγῇ τι βουλευῆς κακὸν,
 Τοῦτ' οὐχὶ λήσει τοὺς θεούς· τὸ γὰρ φρονεῖν
 Ἐνεσσι· τοῦσδε τοὺς λόγους αὐτοῖς λέγων
 Διδαγμάτων ἡδιστον εἰσηγήσατο,
 Ψευδεῖ καλύψας τὴν ἀλήθειαν λόγῳ.

Χιλιάδες ἔτη παρῆλθεν ἐκ τῆς βαρβάρου ἐκείνης ἐποχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς λέγει ὁ ποιητής, καὶ ποταμοὶ μεγάλοι ἀπεξηράνθησαν καὶ ἕτεροι ποταμοὶ μὴ ὑπάρχοντες ἐσχηματίσθησαν καὶ λίθοι ὀγκώδεις ὑπὸ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως διεφθάρησαν καὶ εἰς χυὸν μετεβλήθησαν καὶ ἕτεροι λίθοι ἐκ τοῦ χοῶς ἐσχηματίσθησαν καὶ πόλεις μεγάλαι κατηδαφίσθησαν καὶ ἕτεραι πάλιν ἐκτίσθησαν καὶ ἔθνη μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ὁλοσχερῶς ἐξέλιπον καὶ ἕτερα ἔθνη ἐκ τοῦ μὴ ὄντως ἀνεφάνησαν καὶ ποικίλα ἦθνη καὶ ἔθιμα μετεβλήθησαν· ἀλλ' ἡ ἐξεύρεσις αὕτη τῆς ἀρχικῆς καὶ ὅλως βαρβάρου ἐποχῆς τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν προῦκάλεσε μεγάλη ἀνάγκη, ὡς λέγει ὁ ποιητής, ὅχι μόνον οὐδέποτε ἀντικατεστάθη, οὐδέποτε κατηργήθη, ἀλλὰ καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ὑπεστηρίχθη ὑφ' ὅλων τῶν μεγάλων σοφῶν καὶ ἐσυστηματοποιήθη καὶ ἐπιστεύθη καὶ ἐγένετο πάντοτε ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς ὅχι πλέον ὡς ἐξεύρεσις, ἀλλ' ὡς ἀλήθεια, ἡ πρώτη μάλιστα ἀλήθεια, ἡ πηγάζουσα ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ὄντων καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἀνθρώπου· μετὰ πολλὰς δὲ τῶν ἐθνῶν περιπετείας, ὡς λέγει ὁ ποιητής, ἐνεχαράχθη ἀνεξιτήλως ὡς δόγμα ἐν αὐτοῖς τοῖς θαλάμοις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ὅτι ὁσάκις ἡ ἀλήθεια αὕτη δὲν λειτουργῇ, ὃ ἐστὶ ὁσάκις τὸ θεῖον δὲν προηγῆται, οἱ ἀνθρώπιναι νόμοι οὐδὲν ἰσχύουσι καὶ κατ' οὐδὲν ὠφελοῦσι. Καὶ ὁμῶς ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶνε ἐξεύρεσις, εἶνε Ἀποκάλυψις, εἶνε ἀλήθεια.

Οἱ νόμοι βεβαίως εἶνε λίαν ἀναγκαῖοι τῇ πολιτείᾳ. Κατὰ τὸν Δημοσθένην εἶνε ἡ ψυχὴ τῆς πόλεως· ὥσπερ γὰρ σῶμα στερηθὲν ψυχῆς πίπτει, οὕτω καὶ πόλις μὴ

όντων νόμων καταλύεται.» Ἀλλὰ κατὰ ἀρχαῖόν τινα συγγραφέα οἱ πολλοὶ νόμοι οὐδὲν ἄλλο ὑπεμφαίνουσιν ἢ ἀδυναμίαν ἠθικὴν καὶ ἐπομένως κατάπτωσιν τῆς πολιτείας· «ὥσπερ, λέγει, ὅπου φάρμακα πολλὰ καὶ ἱατροὶ πολλοὶ, ἐνταῦθα νόσοι πλεῖσται, οὕτω δὴ καὶ ὅπου νόμοι πλεῖστοι ἐκεῖ καὶ ἀδικία μεγίστη.» Κατὰ δὲ τὸν Θεόφραστον «ὀλίγων οἱ ἀγαθοὶ νόμων δέονται· οὐ γὰρ τὰ πράγματα πρὸς τοὺς νόμους, ἀλλ' οἱ νόμοι πρὸς τὰ πράγματα τίθενται.» "Οθεν ἔπεται ὅτι διὰ τὴν οἱ ἀνθρώποι ἀγαθοὶ, ὥστε νὰ ἔχωσιν ὀλίγων νόμων ἀνάγκην, ἀπαιτεῖται εὐσέβεια, πιστὴ ὑπακοή εἰς τοὺς θείους νόμους, ὃ ἐστὶ εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ· ἄλλαις λέξεσιν ἀπαιτεῖται ἐνέργεια, κινουσα τὰς λεπτοτέρας χορδὰς εἰς αὐτὰ τὰ βάθη τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναπτύσσουσα τὰ εὐγενέστερα αἰσθήματα, ἣν ἐνέργειαν μόνος ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, μόνος ὁ θεῖος νόμος δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ.

"Αξιὸν δὲ μεγίστης σπουδαιότητος εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν οἷς ἔθνεσι βασιλεύει μεγάλη ἐλευθερία καὶ ἐν οἷς βεβαίως συγκαταριθμεῖται καὶ τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἡ ἐξουσία ἐν διαφοροῖς βαθμοῖς ὑπὸ παντοίων προσώπων ἀσκουμένη, ἐπεκτείνεται εἰς πολλοὺς καὶ ἐντεῦθεν κατασκευάζονται πολλοὶ ἄρχοντες, πρὸς δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἰσχυροὶ καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν· ἅπαντες οὗτοι κατὰ τὸν Ζάλευκον καὶ ἀμαρτάνοντες κεῖνται ὥς τὰ πολλὰ ἐκτὸς τῆς ἰσχύος τῶν νόμων· καὶ οὐ μόνον αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς οὐδόλως διστάζουσιν ὑπὸ τὴν ἀσπίδα τῶν πατρῶνων αὐτῶν νὰ καταπατῶσι τοὺς νόμους· μόνον δὲ οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ ἀδύνατοι τιμωροῦνται· «οἱ νόμοι,

λέγει ὁ ἀρχαῖος τῶν Λοκρῶν νομοθέτης, ὅμοιοι τοῖς ἀραχνίοις πεφύκασι· καὶ γὰρ εἰς ἐκεῖνα ἐὰν ἐμπέσῃ μυῖα ἢ κώνωψ, κατέχεται. Ἐὰν δὲ σφήξ ἢ μέλισσα, διαρρήξασα ἀφίπταται· ὡσαύτως καὶ ἐν τοῖς νόμοις, ἐὰν ἐμπέσῃ πένης συνέχεται καὶ κρίνεται· ἐὰν δὲ πλούσιος ἢ δυνατὸς λέγειν, διαρρήξας ἀποτρέχει.»

Ἐν γένει εἰπεῖν, οἱ ἐλεύθεροι νόμοι παρ' ἡμῖν χωρὶς τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ μορφώσωσιν ἠθικῶς κοινωνίαν· εἶνε δὲ ἀδύνατον νὰ προλάβωσι μυρία ὅσα κακὰ, τὰ ὅποια βαθμηδὸν, ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὸν χρόνον ἀφεύκτως θὰ προκύψωσιν ἐν τῇ ὑπεράγαν ἐλευθέρα Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ.

Διὰ μόνων τῶν φιλελευθέρων νόμων χωρὶς εὐσεβείας καὶ Χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἐπενεργούσης εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν, θὰ ἔχωμεν ἐντὸς ὀλίγου Ἑλληνικὴν οἰκογένειαν, παρουσιάζουσιν πολλὰ ἐλαττώματα, ὅλως ἀντιστρατευόμενα εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν πόθους, λατρεύουσιν τὰ πάθη, δεικνύουσιν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πολυτέλειαν καὶ τὰς ἡδονάς, κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ πρὸς δαπάνας ἀνωτέρας τῶν δυνάμεων αὐτῆς, ὥστε θὰ ἀναγκάζεται νὰ περιπίπτῃ εἰς μυρίας καταχρήσεις καὶ νὰ καθίσταται ἐντεῦθεν σχολεῖον κακῶν ἐντυπώσεων, παράγουσα ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς μαθητὰς ἀθρήσκους, πιστοὺς λειτουργοὺς τῶν παθῶν καὶ τῶν ἡδονῶν, ἀπειλοῦντας νὰ κλονίσωσί ποτε καὶ αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν. Καὶ ταῦτα πολὺ περισσότερον θὰ ἐπισπυσθῶσιν ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἤδη ἀνεπαισθήτως παρεισαγομένων ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἀθεϊστικῶν ἰδεῶν, μάλιστα ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐκ μέρους ἡμῶν ἀντιδράσεως.

Διὰ μόνων τῶν φιλελευθέρων νόμων, ἄνευ εὐσεβείας

καὶ χριστιανικῆς ἠθικῆς, θὰ ἔχωμεν ἐντὸς ὀλίγου καὶ δημοσίους ὑπαλλήλους τοῦ ἡμετέρου κράτους καταπατοῦντας τὸν ὄρκον, ὃν ἔδωκαν ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πολιτείας. Καὶ τοῦτο θὰ παρατηρῇται ὅχι μόνον εἰς ἀνθρώπους, διατελοῦντας εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας καὶ δικαιολογοῦντας τὰς καταχρήσεις αὐτῶν ἐκ τῆς ἀμνηχανίας τοῦ νὰ διατρέφωσι πολυμελῆ οἰκογένειαν, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ εἰς ἀνθρώπους ὅλως ἀνεξαρτήτους, οἵτινες ἀντικείμενον αἰσχυρᾶς κερδοσκοπίας ἔχοντες τὰ δημόσια, οὐδὲν ἄλλο θὰ διανοῶνται ἢ πῶς νὰ πλουτήσωσι περισσότερον. Καὶ ταῦτα μέλλουσι νὰ ἐπισπευσθῶσιν ἐκ τῆς εἰσβολῆς ἀθρήσκων ἰδεῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς καρδίας, αἵτινες τὰ ἐκεῖ γενναιότερα καὶ εὐγενέστερα αἰσθήματα, ἅτινα ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ἀπλοϊκότης τῶν ἡθῶν τῶν πατέρων ἡμῶν ἐκκληροδότησεν, εἰς λίαν ταπεινὰ καὶ κακοήθη μεταρρυθμίζουσι.

Διὰ μόνων τῶν φιλελευθέρων νόμων, ἄνευ εὐσεβείας καὶ χριστιανικῆς ἠθικῆς, θὰ ἔχωμεν ἐντὸς ὀλίγου καὶ δικαστὰς, οἵτινες, ἐν ᾧ σήμερον ἀπέναντι τῶν λειτουργῶν τῆς Θέμιδος ἐν ἄλλοις ἔθνεσι περιποιοῦσι τιμὴν εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν, θὰ χωλαίνωσι καὶ αὐτοὶ περὶ τὰς ἐκδόσεις ἀποφάσεων ἀνεπηρεάστων προσωπικῶν συμφερόντων. Θὰ ἔχωμεν δὲ καὶ δικηγόρους, ἐμπορευομένους τὸ δίκαιον, πάντα λίθον κινοῦντας ὅπως ἀποσπάσωσιν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ δικαστοῦ ὅλως παράνομον καὶ ἄδικον ἀπόφασιν, ὄντας ἐκ τῶν προτέρων πεπεισμένους ὅτι ὁ πελάτης αὐτῶν ἀπέναντι τοῦ νόμου θὰ εἶχεν ἄδικον. Θὰ ἔχωμεν δὲ καὶ ἐνόρκους, ταύτην τὴν ἄλλως αἵρεθειῖσαν ὡς ἀπλοϊκὴν καὶ ἀκεραίαν γνώμην, τοσοῦτον διεφθαρμένους, ὥστε ἐπὶ τῶν σπουδαιο-

τέρων κοινωνικῶν ζητημάτων ἀντὶ εὐτελοῦς ἀργυρίου ἄλλοτε μὲν καταδικάζοντας τὸν ἀθῶον, ἄλλοτε δὲ πάλιν ἀπεμπολῶντας τὴν τιμὴν καὶ τὸ αἷμα τοῦ ἀδίκως παθόντος καὶ ἀθωοῦντας τὸν ἔνοχον. Καὶ ταῦτα μέλλουσι νὰ ἐπισπευσθῶσιν διὰ τῆς ἐξώσεως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς καρδίας καὶ διανοίας καὶ αὐτῶν τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Δύσεως ἀθεϊστικῶν ἰδεῶν, αἵτινες, χωρὶς ἀντιστάσεως εὐρίσκουσαι παρ' ἡμῖν ἐλεύθερον καὶ ὁμαλὸν τὸ ἔδαφος, σπείρουσι μετ' ἐπιτυχίας τὸν σπόρον τοῦ ἀνευθύνοῦ.

Διὰ μόνων τῶν φιλελευθέρων νόμων ἄνευ εὐσεβείας καὶ χριστιανικῆς ἠθικῆς θὰ ἔχωμεν ἐντὸς ὀλίγου καὶ ἐμπόρους, μὴ φαινομένους ἀκριβεῖς καὶ τιμίους εἰς τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν, ἐν πολλοῖς δὲ μάλιστα καὶ ἀσπλάγχχνως καταχρωμένους ἀλλότρια κεφάλαια καὶ περιουσίας, ὥστε θὰ γίνωνται παραίτιοι μεγάλων ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν δυστυχημάτων. Καὶ ταῦτα πάντα μέλλουσι νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν καὶ παρ' ἡμῖν κατακτήσεων τῆς ἀθρησκείας, γνησίας θυγατρὸς τῶν ἐξ Εὐρώπης ἀθεϊστικῶν ἰδεῶν, αἵτινες, μὴ εὐρίσκουσαι ἀντίστασιν, ἐξοστρακίζουσι καὶ ἀπὸ τοῦ γραφείου τοῦ ἐμπόρου τὸν Θεὸν τῆς τιμῆς καὶ τοῦ δικαίου, πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας καὶ ἀτιμίας αὐτῷ πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ πλούτου ἀνοίγουσιν· ὅθεν καὶ πᾶσα κατὰ καιροῦς ἐταιρικὴ ἐπιχείρησις, ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν κεφαλαιούχων ἐξαρτωμένη, μὴ διευθυνομένη τιμίως θὰ χωλαίνῃ καὶ ἐπὶ τέλους θὰ ματαιοῦται.

Τέλος διὰ μόνων τῶν φιλελευθέρων νόμων χωρὶς τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, χωρὶς εὐσεβείας καὶ χριστιανικῆς

ἠθικῆς θὰ ἔχωμεν ἐντὸς ὀλίγου ἑλληνικὴν κοινωνίαν, παρουσιάζουσιν πολλὰ καὶ δυσάρεστα ἐλαττώματα, μέγιστον γινόμενα πρόσκομμα εἰς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ ὅχι ὀλίγον ἀναστέλλοντα τὴν πρόοδον ἐπὶ τὰ κρείττω. Τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα θὰ ἐκλείψῃ καὶ ἐπομένως ἐπικειμένης ἀνάγκης οὐδεὶς θὰ λαμβάνῃ εὐχαρίστως τὸ ὄπλον πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῆς, οἱ δὲ γονεῖς θὰ ὑφίστανται πᾶσαν θυσίαν ὅπως μὴ ἀποδώσωσιν ἐν ἑκ τῶν τέκνων τῆς πολυμελοῦς πολλάκις αὐτῶν οἰκογενείας. Ἡ ἐπιτορκία ἐν τοῖς δικαστηρίοις θὰ κορυφωθῇ εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν· χιλιάδες ἀνθρώπων καθ' ὅλον τὸ κράτος ἡμῶν θὰ καπηλεύωνται τὸν ὄρκον ἀντὶ χρημάτων καὶ τὸ φρικτὸν καὶ ἀνήκουστον, θὰ δανείζωνται ἀμοιβαίως τοὺς ὄρκους· ἔτι σαφέστερον, θὰ ὀρκίζωνται ἐκ συνθήκης ὅπως ἐν καιρῷ ἀνάγκης ἐπιστραφῶσιν εἰς αὐτοὺς οἱ ὀφειλόμενοι ὄρκοι. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τὸ τοσοῦτον πρὸ ὀλίγου σεβαστὸν παρὰ τοῖς πατράσιν ἡμῶν θὰ βλασφημηθῇ ἀναιδῶς ὑπὸ τοῦ ὄχλου καὶ θὰ καταπατῆται παιδιᾶς χάριν εἰς τὰς ὁδοὺς· Καὶ ταῦτα πάντα μέλλουσι νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς χώρας ἡμῶν ἐπιρροῆς κακοδόξων καὶ ἀνηθίκων ἰδεῶν, ἀρυομένων ἡμῶν ἐκ τῆς Εὐρώπης πρὸς τοῖς χρηστοῖς καὶ ἐπωφελέσι καὶ τὰ αἰσχίστα, δι' ὧν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀντικαθιστῶμεν τὰ ἐσχωρισμένα, ὡς λέγομεν, ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν ἀπλοϊκῶν ἡμῶν πατέρων.

Τὰ ἡμέτερα ἐκπαιδευτήρια, τὰ ἄλλως καταγινόμενα δραστηριῶς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς νεολαίας, κατ' οὐδὲν θὰ δύνανται νὰ ἐπηρεάσωσι, τοῦναντίον δὲ μάλιστα

αὐτὰ ἴσως θὰ κηρυχθῶσι πολέμια τῆς θρησκείας. Ὅντως· ἐάν τις πλησιάσῃ τοὺς σπουδάζοντας νέους καὶ σήμερον, ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ ἀνοίξῃ πρὸς στιγμὴν τὰς ἀπαλὰς αὐτῶν καρδίας, ἀνευρίσκει ἐκεῖ ἐκ τῶν ποικίλων αἰσθημάτων, τὰ ὅποια ἐν αὐτῇ διὰ τῆς σπουδῆς ἀναπτύσσονται, λίαν χαλαράν, ἴσως δὲ καὶ ὅλως ἄτονον τὴν χορδὴν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ, ὡς εἴπομεν, ἀνάγκη νὰ ᾔηνε τὸ θεμέλιον καὶ ὁ κανὼν τῆς ζωῆς, ἀνάγκη νὰ ᾔηνε ἡ ἐπικρατοῦσα χορδὴ τῶν ἠθικῶν τοῦ βίου ἀρχῶν. Τὸ ἱερὸν λεγόμενον μάθημα κατέστη τὸ μᾶλλον πάρεργον εἰς τὸν μαθητὴν, ὥσάν ᾤτο ὅλως ἄχρηστον εἰς τὸν πρακτικὸν αὐτοῦ βίον. ὅπερ μάλιστα γίνεται ἔτι καταφανέστερον, ὅταν ὁ μαθητὴς, καταλιπὼν τὸ γυμνάσιον, ἀναβαίνη ἀγερώχως τὰς κλίμακας τοῦ Πανεπιστημίου, ὁπότε πολλοὶ ἐξ αὐτῶν χωρὶς βεβαίως νὰ ἐμβαθύνωσί ποτε μήτε εἰς τὴν φιλοσοφίαν, μήτε εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ τί λέγω; χωρὶς καὶ ν' ἀνοίξωσί ποτε τὰς ἱεράς βίβλους, ἄρχονται νὰ ἀναπτύσσωσι καὶ νὰ διδάσκωσιν, ὡς νέας δῆθεν προόδου ἀρχάς, τὰς κακοδόξους ἰδέας, αἵτινες ἐλευθέρως εἰς τὴν χώραν ἡμῶν παρεισφροῦσιν ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀντιδράσεως.

Ταῦτα θὰ προχύψωσιν ἐντὸς ὀλίγου τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ, ἐὰν οἱ νόμοι μόνον ἐνεργῶσιν ἀνευ θρησκείας, ὅπερ πρὸ πολλοῦ δυστυχῶς ἤρξατο νὰ λαμβάνῃ χώραν. Οὐδεμία ἀμφισβόλια, ὅτι ἐν τοῖς πεπολιτισμένοις κράτεσι τῆς Εὐρώπης σοφοὶ θεσμοὶ ὑπὸ φιλελευθέρων κοινοβουλίων διέπουν τὰ κοινὰ καὶ κυβερνῶσι τοὺς λαούς. Ἀλλ' οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι τοιοῦτοτρόπως παιδαγωγοῦνται καὶ ἀνατρέφονται ἀπὸ μικρᾶς μάλιστα ἡλι-

κίας, τοιουτοτρόπως μορφϋνται καὶ ἀναπτύσσονται αἱ ψυχικαὶ διαθέσεις, ὥστε βούλονται κατὰ τὸν Ἐπίκτητον νὰ ὑπείκωσι καὶ νὰ διοικῶνται ὑπὸ τῶν σοφῶν ἐκείνων θεσμῶν· ἀνόμοι, λέγει ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος, βούλονται μὲν εὐεργετεῖν βίον ἀνθρώπων, εὐ δύνανται δὲ ὅταν αὐτοὶ βούλωνται πάσχειν· ἐν γὰρ τοῖς πειθομένοις ἐνδείκνυνται τὴν ἰδίαν ἀρετὴν.»

Κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ἀνατροφή τῶν λαῶν ἐκείνων, ὅπως οἱ μὲν ὑπείκωσιν εὐχαρίστως τοῖς νόμοις, οἱ δὲ ἐφαρμόζωσιν αὐτοὺς πιστῶς καὶ ἀκιβδήλως, ὀφείλεται εἰς τὰς κατηχήσεις ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας καὶ τὰς θρησκευτικὰς διδασκαλίας καθ' ὅλον τὸν βίον μέχρι τοῦ τάφου. Κατὰ χιλιάδας θρησκευτικοὶ λόγοι ἐκφωνοῦνται καθ' ἐκάστην Κυριακὴν ὑπὸ σοφῶν καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν εἰς τὰ κράτη ἐκεῖνα. Κατὰ χιλιάδας μαθήματα δίδονται εἰς τοὺς παῖδας ἐν τοῖς κυριακοῖς λεγομένοις σχολείοις. Κατὰ χιλιάδας ἀντίτυπα περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων θρησκευτικῶν διανέμονται καθ' ἐκάστην πρὸς ἀνάγνωσιν. δι' ὧν διδάσκονται μὲν οἱ λαοὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου, ἀντικρούονται δὲ καὶ ἀνασκευάζονται καὶ αἱ ψυχοφθόροι ἀθεϊστικαὶ ἰδέαι.

Ταῦτα δὲ πάντα ὑποστηρίζουσιν αἱ πολιτεῖαι τῶν ἑθνῶν ἐκείνων διὰ μεγάλων ἐθνικῶν δαπανῶν, διότι ἀπὸ τούτων ἐλπίζουν αἰσιώτερον μέλλον· ἀπὸ τῆς θρησκείας ἀναμένουσι τὴν κρεῖττονα ἠθικοποίησιν καὶ τὸν τελειότερον πολιτισμόν· ἀπὸ μόνης τῆς θρησκείας καὶ αὐτοὶ οἱ μεγαλείτεροι διπλωμάται καὶ στρατηγοὶ, ρίπτοντες βλέμμα πρὸς στιγμὴν πρὸς τὰ αἱματόφυρτα πεδία τῶν μαχῶν, ἀναμένουσι τὴν ἐντελῆ κατάργησιν τῶν βαρβάρων πολέμων καὶ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν

τῶν πεπολιτισμένων κοινωνιῶν. Ὡντως· ὁ στρατηγὸς Μόλτκε, εἰς οὗ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ὀφείλονται ὅλα τὰ στρατηγικὰ σχέδια καὶ αἱ θριαμβευτικαὶ νῆκαι τῆς Γερμανίας ἔγραφεν ἀρτίως (5 Ἰανουαρίου 1880). «Ἡ Γερμανία δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν αὐτῆς εἰμὴ ὅταν ἅπασαι αἱ δυνάμεις ἀναγνωρίσωσιν ὅτι ὁ πόλεμος καὶ αὐτὸς ὁ νικηφόρος εἶνε κοινὴ συμφορὰ, τρυθ' ὅπερ δὲν δύναται νὰ ᾔνε εἰμὴ μόνον τὸ ἐξαγόμενον κρείττονος θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνατροφῆς, ἥτις θέλει ἐπιτευχθῇ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας.»

Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν δυστυχῶς ποῦ αἱ ἐλπίδες αὗται ; πόθεν δύναται τις νὰ διακρίνῃ τὴν ἡῶ αἰσιωτέρου μέλλοντος, προσδοκωμένου ἐκ κρείττονος θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ; ἡ μὲν οἰκογένεια, ὡς εἴπομεν, δὲν ἔχει κατήχησιν, ἐν τοῖς σχολείοις ἡ λεγομένη κατήχησις κατέστη χλεύη καὶ παιδιὰ, ὀλίγιστοι δὲ θρησκευτικοὶ λόγοι ἐκφωνοῦνται καθ' ὅλον τὸ κράτος καὶ ἐκεῖνοι καθ' ὠρισμένους τοῦ ἔτους ἐποχάς, ὃ ἐστὶ μόνον κατὰ τὰς τεσσαρακοστάς, ὡς ἀνεὶ ὁ λαὸς ἡμῶν μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν ἔχρηζεν εὐαγγελικῆς μορφώσεως καὶ παιδαγωγίας.

Ἀλλὰ καὶ ταῦτα, ἐξ ἧς ἔχομεν πείρας λέγομεν, ὅτι στεροῦνται δυνάμεως καὶ ἡ οὐδόλως ἡ ἐλάχιστα τὸν λαὸν ὠφελοῦσι· κατὰ τὸ ἀρχαῖον γνωμικὸν «ὁ λόγος, ὥσπερ πλάστης ἀγαθός, τῆς ψυχῆς περιτίθησι σχῆμα·» ἀλλ' ὁ λόγος δύναται νὰ πλάσῃ καὶ μορφώσῃ ψυχάς, ὅταν ἐκφέρηται μὲν ὑπὸ μεμορφωμένων καὶ ἠθικῶν διδασκάλων, ᾗνε δὲ καὶ διηνεκῆς καὶ πρακτικὸς καθ' ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ

πρὸ πάντων ὅταν ὁ λόγος ἀντηχῇ εἰς ψυχὰς μεμορφωμένας ἀπὸ μικρὰς ἡλικίας διὰ τῆς κατηχήσεως καὶ διατεθειμένας νὰ δέχωνται τὸν λόγον· τότε καὶ μόνον ὁ λόγος δύναται νὰ φέρῃ μεγάλα ἡθικὰ ἀποτελέσματα, τότε δύναται νὰ μορφώσῃ πολίτας, ὑπείκοντας εὐχαρίστως τοῖς νόμοις καὶ ἐπομένως τότε δύναται νὰ καταστήσῃ τὴν πολιτείαν εὐδαίμονα· «ὅσον ἐν πολέμῳ δύναται σίδηρος, λέγει ὁ Σόλων, τοσοῦτον ἐν πολιτείᾳ λόγος εὖ ἔχων ἰσχύει.»

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἶνε μεγάλη· ὁ σκοπὸς, τὸν ὁποῖον ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ, εἶνε ὑψηλὸς καὶ μέγας, ἡ δὲ λειτουργία αὐτῆς εἶνε ὅσον ἔξοχος, τόσον καὶ δυσχερεστάτη· ἡ ἐκκλησία κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος εἶνε ὁ καλὸς γεωργὸς, ὅστις διὰ νὰ ζῆσῃ ὀφείλει νὰ σπεύρῃ, ἀλλ' ὅστις πρὶν ἢ ρίψῃ τὸν σπόρον ὀφείλει νὰ προσέξῃ μήπως ὁ ἀγρὸς εἶνε χέρσος καὶ ἄνικμος, ὅτε ὀφείλει καὶ νὰ ἐκχερσώσῃ, νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἐξομαλύνῃ αὐτὸν, ὅπως καταστήσῃ γόνιμον, διότι ἄλλως ἡ σπορὰ ἀποβαίνει ματαία· ἀδύνατον τότε νὰ βλαστήσῃ ὁ σπόρος καὶ ἐὰν πρὸς καιρὸν βλαστήσῃ, ἀδύνατον νὰ φέρῃ καρπὸν, ὅτε ὁ λιμὸς εἶνε ἄφευκτος, ὅστις ἐπελθὼν πρῶτον τὸν γεωργὸν ὡς ἀνίκανον καὶ ράθυμον θὰ καταστρέψῃ.

Ὅφείλει λοιπὸν ἡ ἐκκλησία νὰ καλλιεργήσῃ πρῶτον, νὰ προδιαθέσῃ καὶ προσελκύσῃ ψυχὰς διὰ τῆς πίστεως αὐτῆς, διὰ τῆς εὐσεβείας αὐτῆς, διὰ τοῦ ζήλου αὐτῆς, διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως αὐτῆς, διὰ τῆς αὐτοθυσίας αὐτῆς καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ παραδειγματικοῦ αὐτῆς βίου καὶ οὕτω ἐκ τοῦ ταμείου τῶν γνώσεων καὶ

τῆς ἀγιότητος αὐτῆς νὰ κατηχῇ τὸν ἄνθρωπον καθ' ὅ-
λον αὐτοῦ τὸν βίον, πρὸ πάντων δὲ ἀπὸ μικρᾶς ἡλι-
κίας· οὕτω νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον· καὶ τότε θὰ φέρῃ
καρποὺς, τότε θὰ καταστήσῃ ἀγαθοὺς καὶ ἀληθεῖς πο-
λίτας, ἀλλὰ καὶ τότε θ' ἀποσοβήσῃ ἐπιτυχῶς τὸν ἐπι-
κεείμενον καὶ ἀπειλοῦντα λιμὸν, ὃν παρασκευάζουσιν
αἱ ἐξ Εὐρώπης παρειαγόμεναι ἀθεϊστικαὶ ἰδέαι.

Ἄλλως, καθὼς ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα παρ'
ἡμῖν, ὅτε παρατηροῦνται ἀκροβολισμοὶ ὅχι πλεόν ρα-
θυμίας καὶ ψυχρότητος πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὰς ἐντο-
λὰς τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ πλήρους ἀπιστίας καὶ ἐν-
τελεῦς περιφρονήσεως τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς θρη-
σκείας, τὰ πάντα ἀποβαίνουσι μάταια καὶ ἡ ἐκκλησία
οὐδὲν ἄλλο καθίσταται βαθμηδὸν εἰς τοὺς ἀναπτυσσο-
μένους ἢ βάρος, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ χλεύη. Ταῦτα εἶνε
ἀλήθεια· τὰ λεγόμενα ἡμῶν στηρίζομεν ἐπὶ τῆς πεί-
ρας, ἣν ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη ἐλάβομεν, ἐπὶ γεγονότων,
ὧν ἡμεῖς αὐτοὶ ἰδίους ὥσὶ καὶ ἰδίους ὄμμασιν ἀντελή-
φθημεν· αἱ κρίσεις τέλος ἡμῶν εἶνε κρίσεις προελθοῦ-
σαι ἐκ βαθμιαίας καὶ πολυχρονίου μελέτης αὐτῶν τῶν
πραγμάτων. Εἴθε νὰ ἐπλανώμεθα!

Ἄν δὲ καὶ παλιλλογῶμεν, ἐπειδὴ ὁμῶς οὐδόλως
διανοσύμεθα νὰ δώσωμεν σύγγραμμα ἐπιστημονικῆς
ἰσομετρίας καὶ ἀκριβείας, ἀλλ', ἀποβλέποντες εἰς τὰς
περιστάσεις καὶ εἰς τὰ πράγματα, σκοπὸν προτιθέμεθα
νὰ δώσωμεν ἰδέας συμβουλευτικὰς καὶ μάθημα πρα-
κτικὸν πρὸς ἀνάγνωσιν, παραθέτομεν ἐνταῦθα καὶ πάλιν
παραινετικοὺς τοῦ Χρυσοστόμου λόγους, ἀφορῶν-
τας εἰς τὴν δόξαν καὶ τὸν θρίαμβον τῆς ἐκκλησίας.
Ὅσω ὑψηλὴ καὶ ἔξοχος τιμὴ, λέγει ὁ θεῖος πατήρ,

ὀφείλεται εἰς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀποστολὴν ἐν τῷ κόσμῳ, ὅταν αὐτοὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ ὕψος τῆς θέσεως αὐτῶν, εἰς τόσῃν περιφρόνησιν καταπίπτουσιν, ὅταν ἀναρμόστως καὶ ἀναξίως κατέχουσι τὴν ὑψηλὴν ταύτην θέσιν. «Τοὺς τῇ ἱερωσύνῃ τετιμημένους Θεοῦς ὁ νόμος καλεῖ . . . ἢ εἰς τοὺς ἱερέας τιμῇ, εἰς τὸν τῶν ὅλων Δεσπότην διαβαίνει· ἀλλὰ τοὺς ἱερέας τότε μάλιστα τιμᾶσθαι δεῖ, ὅταν καὶ ἀπὸ τῆς πολιτείας ὧσιν αἰδέσιμοι . . . πολλὴν μὲν τὴν σύνεσιν, πολλὴν δὲ πρὸ τῆς συνέσεως τὴν παρὰ Θεοῦ χάριν καὶ τρόπων ὀρθότητα καὶ καθαρότητα βίου καὶ μείζονα ἢ κατ' ἄνθρωπον ἔχειν δεῖ τὴν ἀρετὴν, τὸν τῆς ἱερωσύνης ἀναδεχόμενον τὴν φροντίδα. Πολλῆς δὲ καὶ τῆς ἐν τῷ λέγειν δυνάμεως χρεία τῷ ἱερεῖ· ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἔμπειρον εἶναι δεῖ τῆς διχλεκτικῆς. . . . Μὴ ζήτηι γενέσθαι κριτῆς, εἰ μὴ ἰσχύεις ἐξάραι ἀδικίαν· μὴ ζήτηι γενέσθαι διδάσκαλος, εἰ τῆς τοῦ πράγματος ἀρετῆς ἀπέχεις, ἀλλὰ καὶ ἐλκόμενος ἀποπήδα, ἐπικίνδυνον γὰρ τὸν μὴ διὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἀναχθέντα διδάσκειν ἐπιχειρεῖν.»

Ἀλλὰ δυστυχῶς πᾶν τοῦναντίον παρ' ἡμῖν συμβαίνει· ἄνθρωποι χυδαῖοι, ἄνθρωποι κοινοὶ καὶ ταπεινοί, ἀποτυχόντες ἀπὸ πάσης βαναύσου ἐπιχειρήσεως, συλλαμβάνουσι τὴν ἰδέαν νὰ ἀναβῶσιν εἰς τὴν ὑψηλὴν θέσιν τοῦ λειτουργοῦ καὶ διδασκάλου τῆς ἐκκλησίας· καὶ ποῦ νομίζετε; εἰς χωρία καὶ πόλεις ὅπου πολλάκις ὑπάρχουσι καὶ ὑπεράριθμοι οἱ τοιοῦτοι.

Προσέρχεται εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐπαρχίας ἄνθρωπος ἀμαθέστατος καὶ μικρὸς, ἀνίκανος καὶ νὰ ἀνα-

γνώση ἀπροσκόπτως καὶ ζητεῖ πρὸς πορισμὸν τὴν ἱερωσύνην. Ὁ ἐπίσκοπος ἐνίοτε συγκατανεύει ἀμέσως· ἐὰν ὁμῶς ἀρνηθῇ ὁ ἐπίσκοπος καὶ ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἄρνησιν, συναθροίζει ὁ ὑποψήφιος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς φίλους, τοὺς ἔχοντας πολιτικὴν ψῆφον, ἐπιβάλλονται οὗτοι εἰς τὸν δήμαρχον, ὁ δήμαρχος διστάζει, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνδίδει καὶ ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς βουλευτάς, οἱ βουλευταὶ διςάζουσιν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνδίδουσι καὶ ἐν σώματι ἐπιβάλλονται εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὁ ἐπίσκοπος ἀρνεῖται, ἀλλ' οἱ βουλευταὶ, οἱ δήμαρχοι καὶ οἱ φίλοι τοῦ ὑποψηφίου ἐπιμένουσι, «πρέπει, λέγουσι, νὰ φάγῃ καὶ αὐτὸς ψωμί, εἶνε πτωχός.» ἐπὶ τέλους ὁ ὑποψήφιος θριαμβεύει· κλίνει γόνυ ἐνώπιον τῆς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ ἐκφωνεῖται ἄξιος τῆς ἱερωσύνης ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἐφάνη ἄξιος νὰ ζήσῃ διὰ τῆς ἀξίνης, ἄξιος λειτουργὸς καὶ διδάσκαλος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐκεῖνος, ὅστις ἀπέτυχεν ἀπὸ πάσης βαναύσου ἐπιχειρήσεως.

Ἐντεῦθεν ποίαν εἰκόνα, νομίζετε, παρουσιάζει ὁ κλῆρος τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καθ' ὅλον τὸ κράτος καὶ σήμερον, ὅτε ὑπερεπλεόνασαν οἱ ἀνεπτυγμένοι καθ' ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας; ὅτε ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου ὑπάρχουσι νομικοὶ πτυχιοῦχοι ὑπεράριθμοι, ἱατροὶ πτυχιοῦχοι ὑπεράριθμοι, καθηγηταὶ, ἐλληνοδιδάσκαλοι, δημοδιδάσκαλοι πτυχιοῦχοι ὑπεράριθμοι; Ἀναφέρομεν τοὺς λόγους ἀξιοτίμου κυρίου καὶ ἀληθοῦς πατριώτου ὁμιλοῦντός ποτε δημοσίᾳ.

«Ἐάν τις, λέγει, ρίψῃ βλέμμα ἐταστικὸν εἰς τὰ εὐτελῆ κερδοσκοπικὰ διαθήματα τοῦ κλήρου εἰς τὴν

κοινήν συμπεριφορὰν αὐτῶν, εἰς τὰς πεζὰς συνδιαλέξεις αὐτῶν, δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ αἰσθήματος μετανοίας.»

« Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἰσέρχεται τις εἰς αὐτὸ τὸ θυσιαστήριον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ὁ λειτουργὸς ἐκεῖνος παρίσταται ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ προσφέρει τὴν θυσίαν τῷ πλάσῃ, ἀτενίζων εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τὸ λαλοῦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ψυχολογῶν ἐπ' αὐτοῦ, δὲν συγκινεῖται ἐπὶ τῇ μεγάλῃ τοῦ λειτουργοῦ ἐκείνου συγκινήσει. Τοῦναντίον δὲ μάλιστα, ρίπτων βλέμμα τῇδε κάκεισε ἐντὸς τοῦ βήματος καὶ βλέπων τοὺς ὑπηρέτας μεθ' ὅλως ψυχρᾶς ἀδιαφορίας, προσβλέποντας εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ ὑπηρετοῦντας, συρφετὸν δὲ παιδίων περιφερομένων περὶ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ ἱεροθύτου ἀτακτούντων, καὶ ἄκων ὁ θεατὴς σχηματίζει πεποίθησιν ὅτι ἡ μὲν « Σκηνὴ » δὲν εἶνε « πλήρης δόξης, » ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Κυρίου, τὸ κύριον τοῦτο πρόσωπον τῆς ἱερᾶς παραστάσεως τοῦ οὐρανίου δράματος, εἰς οὗ τὴν στάσιν τοσοῦτον πλῆθος εὐσεβῶν θεατῶν ἀτενίζει, « τοῖς χεῖλεσι μὲν τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτοῦ πόρρω ἀπέχει τοῦ Θεοῦ » (Ἡσαΐας).

« Ἀλλὰ καὶ κατ' οἶκον ὁσάκις προσκαλῆται ὁ κληρικὸς ὅπως ἐπιτελέσῃ μυστήριον, ἢ ἄλλην τινὰ τελετὴν, μετὰ τοσαύτης περιστολῆς καὶ δειλίας προσέρχεται, ὥστε ὁ τυχὸν ἐκεῖ παρευρισκόμενος δύναται νὰ φαντασθῇ ὅτι ἡ στολὴ τοῦ ἱερέως παρίστησι πρόσωπον πολὺ ἀνώτερον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις αὐτὴν περιβάλλεται· τοιαύτην δὲ πολλάκις πρὸς τὰς ἐκεῖ ἀταξίας δεικνύει ἀδιαφορίαν καὶ μετὰ τοιούτου ὕψους καὶ μετὰ

τοιαύτης ψυχρότητος ἀναγινώσκει, ὥστε καὶ ἐκεῖ ψυχολογῶν τις ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, συλλαμβάνει ἰδέαν ὅτι οὐδὲν ἄλλο πράττει ὁ ἱερεὺς ἢ ἀναγινώσκει ἀπλῶς ἀπὸ τῆς δεῖνος εἰς τὴν δεῖνα σελίδα· ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι ἐχειροτονήθη ὅπως ἀναγινώσκη μηχανικῶς τὰς εὐχὰς τοῦ εὐχολογίου.»

Προκειμένου δὲ νὰ προταθῶσιν ὑποψήφιοι εἰς κενὰς ἐπισκοπικὰς θέσεις, ὅποια παρατράγωδα, ὅποια ἀξιοδάκριτα διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν δὲν παρατηροῦνται ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνίᾳ; πόσοι ἱερομόναχοι καθ' ὅλον τὸ κράτος, πόσοι ἄγαμοι ἱερεῖς δὲν συνέλαβον μέχρι τοῦδε τὴν ἰδέαν νὰ γίνωσιν ἐπίσκοποι; πόσοι ἔγγαμοι ἱερεῖς δὲν φθονοῦσι τὴν θέσιν τοῦ ἐπισκόπου, μόνον τὸν συζυγικὸν βίον ὡς πρόσκομμα τῆς ἐπιτυχίας αὐτῶν διορῶντες; Ἄπαντες δὲ οὗτοι ἔχουσι τοὺς αὐτῶν ὑποστηρικτὰς, ὁ μὲν Ἀρχιερεῖς, ὁ δὲ ὑπουργοὺς, ὁ δὲ βουλευτὰς, ὁ δὲ ἄνδρας διακεκριμένους ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνίᾳ, οἵτινες ἢ ἐκ παντοίων συμφερόντων, ἢ ἐξ ἀπλῆς συμπαθείας (μὴ ἔχοντες μάλιστα τινες ἐξ αὐτῶν θρησκείαν καὶ ἐπομένως ὅλως ἀδιαφοροῦντες περὶ τῆς δόξης τῆς ἐκκλησίας) τίθενται εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐν μέσαις Ἀθήναις καὶ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, προβιβάζουσιν ἀνθρώπους εἰς τὰς ὑψηλὰς ταύτας θέσεις ὅλως ἀνικάνους νὰ δοξάσωσι τὴν ἐκκλησίαν, ἐνίοτε δὲ μάλιστα καὶ ἱκανοὺς νὰ καταισχύνωσι τὴν ἐκκλησίαν καὶ ματαιώσωσι τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἡ ἐκκλησία ὅμως καὶ ἡ πολιτεία τὴν τοιαύτην ὑψηλὴν ἐξουσίαν τῆς ἱερωσύνης, καὶ μάλιστα τῆς ἀρχιερωσύνης, ὅσάκις εἰς ὅλως ἀκαταλλήλους καὶ ἀναξίους

παρέχουσι, γίνονται, λέγει ὁ θεῖος Χρυσόστομος, αὐτόχειρες, αὐταὶ ἀνατρέπουσαι τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν, αὐταὶ καταστρέφουσαι τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν, ὃν ἔχουσι νὰ ἐκπληρώσωσι, καὶ ἐπομένως αὐταὶ πρῶται προκαλοῦσαι τὴν πτῶσιν αὐτῶν, γινόμεναι «κοινωνοὶ τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῆς τιμωρίας· ὅστις γὰρ ἀνθρώπων πονηρίᾳ συζῶντι τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐξουσίαν παρέχει, τὸ πῦρ ἀπάντων ἁμαρτημάτων ἐκείνου καὶ τῶν τολμημάτων ἐπὶ τὴν εἰκείαν ἔλκει κεφαλὴν· ὁ γὰρ τὴν ρίζαν παρασχὼν πανταχοῦ, οὗτος τῶν ἐξ αὐτῆς φυομένων ἐστὶν αἴτιος.»

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τοὺς λόγους ἐξ ὧν ὠρμήθημεν νὰ δώσωμεν πρὸς ἀνάγνωσιν τὴν πραγματείαν ταύτην, δυστυχῶς ὑπηγόρευσεν εἰς ἡμᾶς αὐτὴ ἡ κοινωνία ἡμῶν. Ἡ διηνεκὴς ἐπὶ ταύτης μελέτη κατὰ πόλεις καὶ χωρία, αἱ συνδιαλέξεις ἡμῶν πρὸς πάσης τάξεως ἄνθρωπον, διαμενόντων ἀπὸ τοῦ 1863 ἐν Ἀθήναις, ἐπισκεπτομένων δὲ κατὰ τὰ ἑπτὰ τελευταῖα ἔτη καὶ τὰς ἐπαρχίας τοῦ ἡμετέρου κράτους, αἱ κρίσεις ἡμῶν ἐπὶ πάντων τούτων ὡς ἀνθρώπων θρησκευτικῶν, ἀνέπτυξαν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ θεὸς, οὗ ἡ λατρεία κατὰ μέγα μέρος παρ' ἡμῖν εἶνε τύπος λειτουργικὸς, ἤρξατο καὶ ἐν ἡμῖν νὰ καθίσταται ποῦ μὲν ἀντικείμενον ψυχρᾶς ἀδιαφορίας, ποῦ δὲ καὶ ἀνωφελὲς ὑπόθεσις.

Τὰ ἥθη δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῆς Προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅλως ἀνεύθυνος πλέον ἐνώπιον αὐτοῦ, ἀφίεται πάντῃ ἐλεύθερος ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ὅπως ἐνεργῇ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων· ὥστε ἡ ἀρετὴ ἄρχεται πλέον ὅλως παραμεμορφωμένη καὶ κεκανονισμένη κατὰ τὸ ἐκάστω δοκοῦν, νὰ ἀπορρέῃ ἐκ τῆς τοιαύτης, ἣ τοιαύτης ἀνεπη-

ρεάστου τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, καὶ ὅχι ἐξ ὀφειλομένου καθήκοντος πρὸς αὐτὴν τὴν ἀρετὴν, ἔχουσιν πηγὴν τὸν Θεόν, ὃ ἐστὶν ἐξ ὀφειλομένης ἀγάπης εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν.

Αἱ ιδέαι αὗται ἀναπτυσσόμεναι σήμερον εἰς μέγαν βαθμὸν καὶ διαδιδόμεναι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ, ὡς διὰ μακρῶν ἀφηγήθημεν, σταχυολογοῦνται πρὸ πολλοῦ καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τῶν ποικίλων ἡμῶν σχέσεων πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ποιοῦσιν, ἐσχάτως μάλιστα, ἐπαισθητὰς καὶ ἐν ἡμῖν κατακτήσεις· ὥστε ἐὰν μὴ ληφθῶσι ταχέως σύντονα καὶ δραστήρια μέτρα ἐκ μέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ πρὸ πάντων τῆς πολιτείας, τὰ ἀποτελέσματα διὰ τὸ μικρὸν ἡμῶν ἔθνος, τὸ μὴ συνειθισμένον, ἀλλὰ καὶ μήτε δυνάμενον νὰ ὑφίσταται τοιοῦτους κοινωνικοὺς κλονισμοὺς, οὓς καὶ αὐτὰ τὰ μεγαλείτερα ἔθνη ἀποτροπιάζονται καὶ μετὰ δέους μακρόθεν εἰς αὐτοὺς ἀτενίζουσι, τὰ ἀποτελέσματα, λέγομεν, διὰ τὸ μικρὸν ἡμῶν ἔθνος θὰ ᾔνε εἰς τὸ μέλλον τοιαῦτα, οἷα νὰ ἀπειλῶσι καὶ αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν.

Ταῦτα διὰ τῆς πραγματείας ἡμῶν ἡβουλήθημεν νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ διδάξωμεν.

Περιεγράψαμεν λοιπὸν ἐν πρώτοις τὰ ἔμφυτα τῷ ἀνθρώπῳ ἐξ αὐτῆς τῆς πλάσεως αὐτοῦ καὶ καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀναλλοίωτα δόγματα τῆς φυσικῆς θρησκείας, Θεὸς, Πρόνοια, Θεία δικαιοσύνη. Τὰ δόγματα ταῦτα ἐξιστορίσαμεν ὡς πρεσβευόμενα ὑφ' ὅλων τῶν μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὡς μετὰ πάθους διὰ μεγάλης σοφίας καὶ ἀθανάτου γλώσσης περιγραφόμενα· καὶ κατεδείξαμεν, ὅτι ἐν τοῖς δόγμασι τούτοις ὁ ἄνθρωπος παντὸς

κλίματος, πάσης τάξεως καὶ πάσης φυλῆς ἐστήριξε τὰς ἐλπίδας τῆς ἀθανασίας αὐτοῦ καὶ ἀνεζήτησε τὴν εὐδαιμονίαν τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ.

Κατεδείξαμεν ὅτι ἡ ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφανεῖσα τῷ κόσμῳ Σωτηρία, ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν βάσεων καὶ τῶν δογμάτων τῆς φυσικῆς θρησκείας στηριζομένη, ἀπηλλαγμένων πλέον ἐκ τῶν μύθων τῆς μωρᾶς εἰδωλολατρείας, ἀνέπτυξεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ κατέστησε βεβαίαν τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, προὑπισχνουμένη τοῖς πιστεύουσι, μετὰ καρτερίας καὶ ὡς δοκιμασίαν ἀνεχομένοις τὴν πρόσκαιρον θλίψιν, μεγάλας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἠθικὰς δωρεὰς καὶ πέρα τοῦ τάφου αἰωνίαν μακαριότητα.

Ἀνεπτύξαμεν πρὸς τούτοις ὅτι, καθὼς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπῆρξαν οἱ Ἐπικούρειοι καὶ ἄλλοι, οὕτω καὶ σήμερον ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, προσβάλλοντες αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἀλλὰ πολὺ σφοδρότερον τῶν ἀρχαίων ἐκείνων, ἔχοντες σήμερον ἄφθονα τὰ μέσα τῆς διαδόσεως καὶ προσπαθοῦντες νὰ καταδείξωσι τὸ ἀνύπαρκτον τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Προνοίας αὐτοῦ.

Περιεγράψαμεν δὲ τὰς ιδέας τῶν κακοδόξων τούτων κατὰ σχολὰς, ὑποδείξαντες τὸ σαθρὸν καὶ τὸ παράλογον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, ἀξιούντων νὰ περιλάβωσι τὸ ἄπειρον ἐν τῷ πεπερασμένῳ, νὰ καταμετρήσωσιν αὐτὸ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ νὰ ἀνεύρωσι ψηλαφητῶς τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ὕλῃ, διατεινομένων δὲ περὶ τῆς ἀθανασίας τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ἐὰν ἡ λεπίς αὐτῶν δὲν συναντήσῃ τὴν ψυχὴν ἐν τῇ ἀνατομίᾳ τοῦ σώματος δὲν πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς· ἀν-

τετάξαμεν δὲ εἰς αὐτοὺς τὸ τοῦ σοφοῦ ἐκείνου, ὅτι ὅταν ἡ λεπίς αὐτῶν ἀνεύρῃ τὴν ψυχὴν ἐν τῇ ἀνατομίᾳ, τότε ἡ ψυχὴ πραγματικῶς δὲν ὑπάρχει.

Ἐμνημονεύσαμεν ἐκτὸς τῶν μεγάλων σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν σοφῶν τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, οἵτινες πρεσβεύουσι καὶ ἀποδεικνύουσι διὰ λογικῶν καὶ ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τῆς Προνοίας Αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης Αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ οἵτινες ἀπέθανον ἐν τῇ ἐλπίδι τῆς πίστεως τοῦ εὐαγγελίου.

Ἀκολούθως ἐπελήφθημεν τοῦ σπουδαιοτάτου ἐπίσης ζητήματος τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, ἣτις εἶνε συνέπεια τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ, ἢ μᾶλλον ἡ πρακτικὴ ἀθεΐα· καὶ κατεδείξαμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνεξάρτητος οὔσα ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, τοῦ ζῶντος καὶ πλάστου, καὶ μὴ πηγάζουσα ἐκ τῆς ὀφειλομένης πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, εἶνε χίμαιρα, εἶνε οἰκοδόμημα τεθεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου· ὁ δὲ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἡ φύσις παρίσταται διεφθαρμένη, ζῶν ἐν τοιαύτῃ ἠθικῇ, καθίσταται κατ' ἀνάγκην αἰχμάλωτος τῶν ἰδίων ὁρμῶν, ὡς ὁ ἀσθενὴς καὶ εὐλύγιστος κάλαμος κεῖται πάντοτε εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀνέμων.

Τέλος, ὡς Ἕλληνες καὶ πρὸς Ἕλληνας γράφοντες, ἀνεπτύξαμεν διὰ βραχέων, ὁποῖαν θέσιν πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι τῶν ἐκάστοτε ἀναφαινομένων κακοδόξων τούτων καὶ ἀνατρεπτικῶν ἰδεῶν καὶ κατεδείξαμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἡ ἀναπτύξασα καὶ ὑποσηρίξασα τὰς ὑψηλὰς ἐκείνας ἀρχὰς, τὰς αἰρούσας τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῆς ἀλόγου δημιουργίας, ἡ Ἑλλάς,

ἡ παρασκευάσασα τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐγκολπωθεῖσα μετὰ ταῦτα τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἀναπτύξασα καὶ μεταδώσασα αὐτὸν καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη ἔχει καθῆκον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος νὰ ἐξαρτᾷ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς καὶ τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς παραδόσεων νὰ κηρύττῃ τὸν πόλεμον κατὰ πάσης ἀναφαινομένης ἐκάστοτε κατ' αὐτοῦ προσβολῆς.

Πρὸς δὲ ἀνεπτύξαμεν καὶ ὅτι ἡ μικρὰ, ἀλλ' ὅμως ἐλευθέρα σήμερον, Ἑλλάς, ἔχουσα μάλιστα τάσιν καὶ χρηστὰς ἐλπίδας ἵνα γίνῃ μεγάλη πρέπει νὰ στηρίξῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου, λαμβάνουσα ὑπ' ὅψιν καὶ τὰ σοφὰ ἀποφθέγματα τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ ἔχουσα λαμπρὸν περὶ τούτου παράδειγμα αὐτὰς τὰς πεπολιτισμένας κοινωνίας τῆς Δύσεως, αὐτοὺς τοὺς εὖ φρονοῦντας καὶ ὑγιῶς φιλοσοφοῦντας Εὐρωπαίους, οἵτινες, ὡς διδάσκαλοι, καὶ ἀληθεῖς κυβερνῆται τῶν κοινωνιῶν ἐκείνων, πᾶσαν πρόοδον πάντα πολιτισμὸν, πᾶσαν εὐδαιμονίαν στηρίζουσιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τοῦ ὁποίου τὰς ἀρχὰς καταγίνονται ἀδιακόπως διὰ μεγάλων καὶ ἐθνικῶν θυσῶν, διὰ σοφῶν καὶ ἠθικῶς μεμορφωμένων λειτουργῶν καὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἐν τοῖς σχολείοις νὰ ἀναπτύσσωσι καὶ ἐφαρμόζωσι.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, καίπερ μὴ συμφωνοῦν ἐπακριβῶς πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς πραγματείας, παρεθέσαμεν καὶ μάλιστα ἐπεξετεínaμεν ὅπως καταδείξωμεν εὐρύτερον ὁποίαν μὲν ἀμυντικὴν καὶ ἐπιθετικὴν θέσιν ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ἕκαστος Ἕλλην κατὰ τῶν ἰδεῶν

τούτων, ὁποῖαν δὲ τοῦναντίον ἀδύνατον θέσιν κατέχει σήμερον ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι αὐτῶν καὶ τέλος ὁποίας δυνάμεις πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ πρὸς ἄμυναν.

Ἐν γένει δὲ εἰπεῖν ὁ θεμελιώδης σκοπὸς καὶ ὅλον τὸ πνεῦμα τῆς πραγματείας ἡμῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἶνε νὰ διδάξωμεν ὅτι ἡ θρησκεία, καὶ μάλιστα ἡ θρησκεία ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐκτὸς τῶν αἰωνίων δωρεῶν, ἃς προϋπόσχεται διὰ τῆς μακαρίας ἐλπίδος, πλουτίζει πρὸς τούτοις καὶ δι' ἄλλων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δωρεῶν καὶ προάγει καὶ δοξάζει καὶ μεγαλύνει τὰ ἔθνη· ὅτι μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ θρησκεία παρ' ἡμῖν τοσοῦτον χωλαίνει καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοσοῦτον καταπίπτει, ὥστε ἔχων τις ὑπ' ὄψιν τὰς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν, ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ εἴπῃ τὰ εἰς τὸ μέλλον δυσάρεστα διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀποτελέσματα· ὅτι ἄνευ εὐσεβείας καὶ χριστιανικῆς ἠθικῆς θὰ ἔχωμεν ἐντὸς ὀλίγου εἰκόνα τοῖς κοινωνίας ἡμῶν λίαν λυπηρὰν, γεγραμμένην διὰ τῶν μᾶλλον δυσaréστων χρωμάτων· καὶ ὅτι ἀπέναντι ὅλων τούτων δὲν βλέπομεν ποία δυνάμεις δύναται νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κακὰ, νὰ ἀντιστῇ καὶ προλάβῃ τὰ δυσάρεστα ταῦτα· ἐντεῦθεν κατὰ συνέπειαν κατεδείξαμεν ὅτι ἔχομεν καὶ κληρικοὺς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸ πλεῖστον ὅχι ἐπαξίως τῆς κλήσεως αὐτῶν εἰς τὰ ὅμματα τῆς κοινωνίας παρισταμένους.

Κατεδείξαμεν, ὅτι οὐδεὶς σκοπὸς κεντρικῆς καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐνεργείας παρὰ τῷ κλήρῳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν παρατηρεῖται· καθότι οὐδεὶς διορᾷ ὅποῖον τὸ κέντρον τῆς κοινῆς τῶν κληρικῶν ἡμῶν ἐργασίας, ὅποῖαι αἱ ἀπὸ κοινοῦ προσπᾶθαι αὐτῶν, ὅποῖαι αἱ σχέψεις καὶ τὰ

διανοήματα αὐτῶν καὶ εἰς τί ἀποβλέπουσι ταῦτα· ἐὰν ἀποβλέπωσιν εἰς ὑποστήριξιν τῆς ὀρθοδοξίας, τὰ ἐννέα δέκατα καὶ πλεόν τῶν κληρικῶν ἡμῶν ἀγνοοῦσι τὸ βάθος τῶν χριστιανικῶν διδασκαλιῶν· ἐὰν ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τῆς κοινωνίας διὰ τῶν κοινῶν προτροπῶν καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν βίου, οἱ μὲν ὀλίγιστοι ἐξ αὐτῶν οἱ δυνάμενοι κατὰ τι, φαίνονται μὲν ὅτι κινοῦνται καὶ ἄλλ' ἐν ᾧ ἂν ἐνὸς κλίνει τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῶν ἐπιφώσκει ἀκτίς τις ἐλπίδος, ἐξ ἄλλου μέρους βλέπει ὅτι εἶνε τοσοῦτον δειλοὶ πρὸς ἀλλήλους, ὥστε καθίσταται δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ αὐτῶν ἐγκάρδιος ἀγάπη πρὸς κοινὴν ἐργασίαν· οἱ δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ ἀπλοῖχοι ἐφημέριοι, οὐδὲ ἱκανότητά τινα, ὡς εἴπομεν, κέκτηνται καὶ ὁ βίος αὐτῶν παρὰ πάντων περιφρονεῖται.

Ταῦτα κατεδείξαμεν, ταῦτα ἐδίδαξαμεν.

Αἱ ἀλήθειαι αὗται εἶνε μὲν πικραὶ ἴσως, ἀλλ' ὅμως καὶ τοιαῦται οὔσαι πρέπει νὰ λέγωνται μετὰ παρρησίας ἀνυποκρίτου, διότι ἡ μὲν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶνε ἀσυγκρίτως ἄνωτέρα ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν καὶ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς προσωπικὰς τυχὸν ἐκάστου ἀδυναμίας, ἡ δὲ Πατὴρ ἴσταται πάντοτε ὑπεράνω πάσης προσωπικότητος καὶ μάλιστα δι' ἔθνος, ἔχον χρηστὰς μεγαλείου ἐλπίδας. «Οὐ ξένα λοιπὸν ὀμιλῶ, οὐδὲ παραλόγως ζητῶ, ἀλλ' ἀποστόλων γενόμενος μαθητῆς, γίνομαι διδάσκαλος τοῦ ἔθνους ἡμῶν· τὰ παραδοθέντα ἀξίως ὑπηρετῶ γενομένοις ἀληθείας μαθηταῖς». Ἰουστ. πρὸς Διογν.

Ἡ ἀρχαία ἐνδοξος Ἑλληνικὴ κοινωνία, ἡ ἀρχαία ἐνδοξος Ῥωμαϊκὴ κοινωνία καὶ ἄλλαι καταστᾶσαι μεγάλαι ὅτε ἤρχισαν νὰ κλονίζωνται, τότε συγχρόνως

καὶ ἀπεμακρύνοντο ἐκ τοῦ θείου, ὅσω δὲ κατέπιπτον, τόσω συγχρόνως καὶ ἡ πολυτέλεια, ἡ ἡδυπάθεια καὶ ἡ διαφθορὰ ἀντικαθίστων τοὺς αἰωνίους ἠθικοὺς νόμους, τοὺς πηγάζοντας ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑποταγὴ καὶ ἀγάπη. Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ παρατηρεῖται ἀπότινος ἀρχὴ θρησκευτικῆς καταπτώσεως· ἀλλ' ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκείνοις, ἡ κοινωνικὴ παρακμὴ ἔφερε τὴν θρησκευτικὴν παραλυσίαν, ἢ τἀνὰ πάλιν ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ παραλυσία ἔφερε παρ' αὐτοῖς τὴν κοινωνικὴν ἀποσύνθεσιν, ποῖον τῶν δύο πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι συμβαίνει παρ' ἡμῖν; Ἐὰν τὸ πρῶτον, πρέπει νὰ κλαύσῃ καὶ νὰ θρηνήσῃ τὸ μικρὸν ἡμῶν ἔθνος ὅτι μόλις ἀναγεννηθὲν καὶ ἀμέσως γηράσκει· ἐὰν ὅμως τὸ δεύτερον, πρέπει ταχέως καὶ διὰ πάσης θυσίας νὰ σπεύσωμεν πρὸς διόρθωσιν.

Ἀλλὰ πρωτίστη πάντων πρέπει νὰ ἐπιληφθῇ τῆς διορθώσεως ταύτης ἡ Ἐκκλησία, ἣτις τέτακται ἄνωθεν ἄγρυπνος φύλαξ καὶ φρουρὸς τῆς ψυχῆς τῶν εἰς αὐτὴν ἀνηκόντων χριστιανῶν. Ἐπίκουρος αὐτῇ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶς παρ' ἡμῖν ἐχόντων ὀφείλει ἔπειτα νὰ δράμῃ ἡ πολιτεία, ἢ μᾶλλον ἡ πολιτεία πρέπει νὰ μορφώσῃ γόνιμον Ἐκκλησίαν, πεπεισμένη οὕσα, ὅτι ἂν μὴ καταβάλλῃ ἐδραῖον θεμέλιον ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς καὶ ἀρραγοῦς πέτρας τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν πολιτῶν αὐτῆς διὰ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς ἔσται τεθεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου καὶ οἱ παντοδαποὶ χεῖμαρροι τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀποπλανήσεων, οἱ σφοδροὶ ἀτυχῶς ἐκ τῆς Ἑσπερίας καταφερόμενοι, θέλουσι διασείσῃ δεινῶς καὶ περιτρέψῃ αὐτό.

Εἴθε ἡ ἀσθενὴς μὲν, ἀνυπόκριτος δ', ἡμῶν φωνὴ νὰ
εἰσδύσῃ εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἀρμοδίων. Εἴθε ὁ τὰς τύ-
χας τῶν λαῶν τῇ θείᾳ αὐτοῦ σοφίᾳ διέπων Κύριος
τοῦ παντός νὰ δώσῃ σοφίαν καὶ σύνεσιν εἰς τοὺς διέ-
ποντας τὰ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας,
ἵνα εὐθαρσῶς καὶ τελεσφόρως ἀποσοθήσῃ τὸν κίνδυ-
νον τοῦτον καὶ σώσαντες τὴν ἱερὰν ὀλκάδα τοῦ ἐλλη-
νικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀντιπνεόντων τῆς κακοδοξίας
ἀνέμων καταγάγῃ αὐτὴν ἀσφαλῆ εἰς τὸν λιμένα
τῆς ἐν Χριστῷ χρηστότητος, σοφίας καὶ πάσης ἄλ-
λης εὐδαιμονίας.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΕΙΣ.

**Ὁ μὲν πρῶτος ἀριθμὸς σημαίνει τὴν σελίδαν,
ὁ δὲ δεύτερος τὸν στίχον.**

9:	8	κατὰ λόγον	ἀντὶ	κατὰ λόγον,
10:	13	κρείττονας	—	κρείττοσιν
13:	18	ἀπώλετο	—	ἀπώλλυτο
15:	13	ἀκτίνας	—	ἀκτῖνας
17:	18	πράξεις	—	πράξης
17:	29	ἀνάγει	—	ἀνοίγει
18:	23	ἀνεπαρίστα	—	ἀναπαρίστα
18:	30	Εὐρυπίδης	—	Εὐριπίδης
19:	15	σωτήριαι	—	σωτήριοι
23:	11	πειθαρχείας	—	πειθαρχίας
26:	13	δακιμασίας	—	δοκιμασίας
27:	17	αὐταὶ	—	αὐταὶ
27:	30	Ἰεχωβά	—	Ἰεχοβά
28:	8	δοκιμοσίαι	—	δοκιμασίαι
37:	19	καταστῇ	—	καταστῇ
41:	21	συγκοινωνίαν	—	συγκοινωνίαν
49:	11	Νοτεῖω	—	Νοτίω
50:	7	ἀπαλλάσσεται	—	ἀπαλλάσσονται
52:	16	πλέον ἱστορικὸν	—	πλέον ἢ ἱστορικὸν
52:	23	ῥύτραν	—	ῥήτραν
53:	20	νόμος	—	λόγος

58: 2 ἐκκρινουῶν	ἀντὶ ἐκκρινουσῶν
59: 20 εἵπωμεν	— εἵπομεν
62: 25 ἐπέρριψαν	— ἀπέρριψαν
63: 4 ἐντελῇ	— ἀτελῇ
64: 26 καιρὸς	— καρπὸς
66: 29 φορμικὸν	— μυρμηκικὸν
67: 2 ἡλεκτρισμοῦ, ὀργανισμοῦ	— ὀργανικοῦ ἡλεκ- τρισμοῦ
71: 2 τὰς ὁποίας	— τῆς ὁποίας
75: 17 μυσαρότατα	— μυσαρώτατα
79: 11 ἀνεφάνησαν	— ἀνεφάνη
79: 12 Βίρω	— Βίρω
79: 13 Μαλεσχῶτ	— Μολεσχῶτ
83: 5 Κλάρη	— Κλάρη
91: 18 τοιάσδε	— τοιαῦτα
109: 19 Ὁμολογίαν	— ὁμολογίαν
112: 16 ποικιλοτάτων	— ποικιλωτάτων
118: 18 ἐξοργισθήσεται	— ἐξοργισθήσεται
123: 7 καθήση	— καθίση
129: 15 προτιμωτέρα	— προτιμωτέρα
131: 25 ὥς ἐστίν	— ὅς ἐστιν
137: 1 ὕλιγενεῖς	— ὕλογενεῖς
138: 5 διαπείρους	— διαπύρους
140: 3 Ἡσαΐας	— Ἡσαΐας
140: 19 ἐπιπέμψοι	— ἐπιπέμψει
140: 26 ἀλύσεων	— ἀλύσεων
142: 21 ἐδαιμονίας	— εὐδαιμονίας
143: 15 προπαιδεία της	— προπαιδεία τις
143: 19 εἶκεν	— ἤκεν
144: 8 ἐποικδομουμένης	— ἐπικοδομουμένης

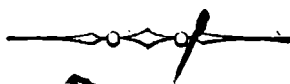
151; 28	πλουτισμόν	ἀντὶ πολιτισμόν
154: 24	κυρία	— κηρία
154: 27	ἐνόει	— ἐνόει
159: 2	ἀπωθετικὴν	— ἀπωστικὴν
159: 23	ἀπλοϊχοτέρων	— ἀπλοϊχωτέρων
160: 11	συνειθέστερον	— συνηθέστερον
183: 1	ἐθνικῆς	— ἠθικῆς

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ.

Τῆς πραγματείας ταύτης ἐξ 25 τυπογραφικῶν φύλλων ἐν συνόλῳ συγκειμένης μόνον 13 ἐτυπώθησαν· ἤλαττώσαμεν δὲ τὴν ὕλην κατ' ἀνάγκην ἕνεκα ἐλλείψεως τῆς ἀπαιτουμένης χρηματικῆς δαπάνης, μόλις κατορθώσαντες δι' ἐκδόσεως ἀγγελίας νὰ ἐξοικονομήσωμεν τὸ ἀπαιτούμενον κεφάλαιον καὶ διὰ τὸ ἡμῖς τοῦ συγγράμματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ οἰκονομία τῆς ὕλης ἐν πολλοῖς δὲν εἶνε ὥς ἔδει μεθοδική, ἀναγκαζομένων ἡμῶν νὰ παραλείπωμεν πολλὰς περικοπὰς ἐξ ἐκάστης παραγράφου, ἐνίοτε δὲ καὶ ὅλοκλήρους παραγράφους.

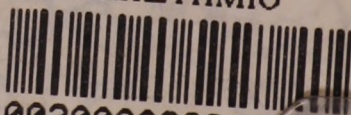
Ἀφιερώσαμεν δὲ τὸ σύγγραμμα εἰς τὸν ἀοίδιμον Λουκᾶν τὸν Ῥάλλην εὐεργέτην ἡμῶν, ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἦτο ἐν τῇ ζωῇ, ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς τυπώσεως τοῦ συγγράμματος πρὸς μεγάλην λύπην ἡμῶν ἀπεβίωσε.

3031 Δ

3031A

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000023600

